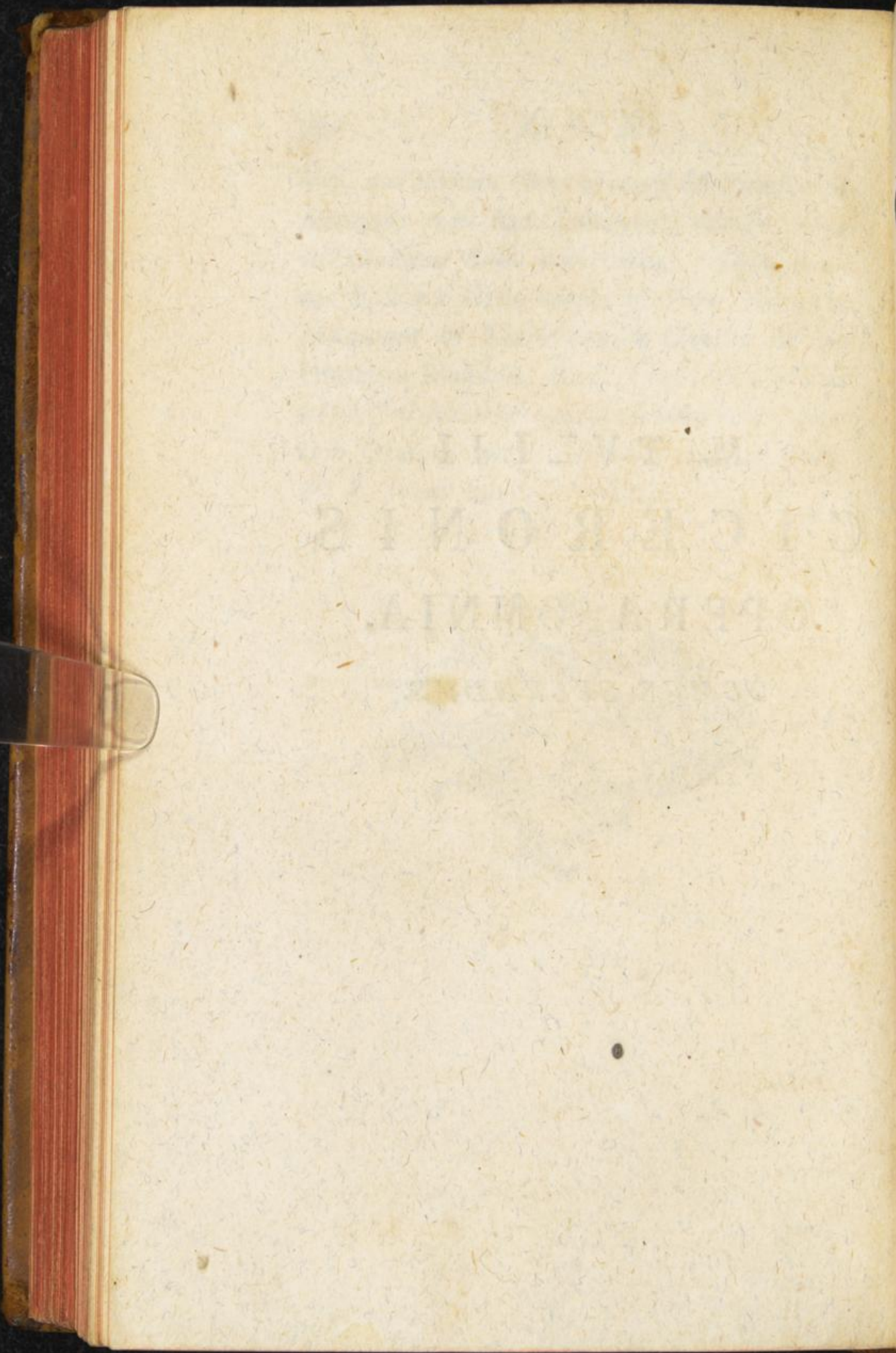

M. TVLLII
CICERONIS
OPERA OMNIA,
TOMVS SECVNDVS.

M
C
Q
SECV
V
Cur

M. TVLLII
CICERONIS
OPERA

QVAE SVPERSVNT
OMNIA

SECVNDVM OPTIMAS NOVISSIMASQVE
EDITIONES.

VOLV MEN SECVNDVM.

MANNHEMII,
Cura & Sumptibus Societatis literatae
MDCCLXXXIII.

M. TULLII
CICERO
OPERA
QUAE SUPERSTANT
OMNIA
SECUNDUM OPTIMAM REVISIONEM
EDITIONIS

NOBILISSIMO SECTANDUM

—————
M. TULLII
CICERO
OPERA
QUAE SUPERSTANT
OMNIA
SECUNDUM OPTIMAM REVISIONEM
EDITIONIS

M. TVLLII CICERONIS

AD

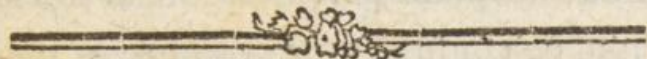
Q. FRATREM

DIALOGI TRES

DE

ORATORE.

DIALOGVS SEV LIBER PRIMVS.

COGITANTI mihi sæpenumero, & memoria veteri repetenti, perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui in optima republica, cum & honoribus, & rerum gestarum gloria florent, eum vitæ cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit quidem, cum mihi quoque initium requiescendi, atque animum ad utriusque nostrum præclara studia referendi, fore justum & prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor, & ambitionis occupatio, decursu honorum, etiam ætatis fluxu, constitisset. Quam spem cogitationum & consiliorum meorum, cum graves communium temporum, tum varii

nostri casus fefellerunt. Nam qui locus quietis & tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximæ moles molestiarum, & turbulentissimæ tempestates exstiterunt. Neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas, inter nosque recolendas. Nam prima ætate incidimus in ipsam perturbationem disciplinæ veteris: & consulatu devenimus in medium rerum omnium certamen atque discrimen: & hoc tempus omne post consulatum objecimus iis fluctibus, qui, per nos a communi peste depulsi, in nosmetipsos redundarunt. Sed tamen in his vel asperitatibus rerum, vel angustiis temporis, obsequar studiis nostris, et, quantum mihi vel fraus inimicorum, vel causæ amicorum, vel respublica tribuet otii, ad scribendum potissimum conferam. Tibi vero, frater, neque hortanti deero, neque roganti. Nam neque auctoritate quispiam apud me plus valere te potest, neque voluntate. Ac mihi repetenda est veteris cujusdam memoriæ non sane satis explicata recordatio, sed, ut arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas, quæ viri omnium eloquentissimi, clarissimique fense-

rint de omni ratione dicendi. Vis enim, ut 5
mihi sæpe dixisti; quoniam quæ pueris, aut
adolescentulis nobis ex commentariolis nos-
tris inchoata ac rudia exciderunt, vix hac
ætate digna, & hoc usu, quem ex causis,
quas diximus, tot tantisque consecuti sumus;
aliquid iisdem de rebus politius a nobis per-
fectiusque proferri: solesque nonnumquam
hac de re a me in disputationibus nostris dis-
sentire: quod ego prudentissimorum homi-
num artibus eloquentiam contineri statuam;
tu autem illam ab elegantia doctrinæ segre-
gandam putes, & in quodam ingenii atque
exercitationis genere ponendam.

Ac mihi quidem sæpenumero in summos 6
homines ac summis ingeniis præditos intuen-
ti, quærendum esse visum est, quid esset,
cur plures in omnibus rebus, quam in di-
cendo admirabiles extitissent. Nam, quo-
cunque te animo & cogitatione converteris,
permultos excellentes in quoque genere vide-
bis, non mediocrium artium, sed prope ma-
ximarum. Quis enim est, qui, si clarorum 7
hominum scientiam rerum gestarum vel uti-
litate vel magnitudine metiri velit, non an-
teponat oratori imperatorem? Quis autem
dubitet, quin belli duces præstantissimos ex

hac una civitate pæne innumerabiles, in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus? Jam vero, consilio ac sapientia qui regere ac gubernare rempublicam possent, multi nostra, plures patrum memoria, atque etiam majorum exstiterunt, cum boni per diu nulli, vix autem singulis ætatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac, ne quis forte cum aliis studiis, quæ reconditis in artibus, atque in quadam varietate litterarum versentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude, aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet; convertat animum ad ea ipsa artium genera, circumspiciatque, qui in iis floruerint, quamque multi: sic facillime, quanta oratorum sit, semperque fuerit paucitas, 3 judicabit. Neque enim te fugit, artium 9 omnium laudatarum procreatricem quandam, & quasi parentem eam, quam *Φιλοσοφία* Græci vocant, ab hominibus doctissimis judicari, in qua difficile est enumerare, quot viri, quanta scientia, quantaque in suis studiis varietate & copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quæcunque possent, vel scientiæ perveſtigatione, vel differendi ratione comprehen-

derint. Quis ignorat, ii, qui mathematici ¹⁰ vocantur, quanta in obscuritate rerum, & quam recondita in arte & multiplici subtilique, versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiæ vehementius videatur, quin, quod voluerit, consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium pæne infinitam vim & materiam scientiæ cogitatione comprehenderit? Vere mihi hoc videor esse dicturus, ex ¹¹ omnibus iis, qui in harum artium studiis liberalissimis sint doctrinisque versati, minimam copiam poëtarum egregiorum exstitisse. Atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter, & ex nostrorum, & ex Græcorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores, quam poëtae boni reperientur. Quod ¹² hoc etiam mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis e fontibus hauriuntur: dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu, atque in hominum more & sermone versatur: ut in ceteris id maxime ex-

cellat, quod longissime fit ab imperitorum
intelligentia sensuque disjunctum, in dicen-
do autem vitium vel maximum fit, a vulgari
genere orationis atque a consuetudine com-
4 munis sensus abhorrere. Ac ne illud qui-
13 dem vere dici potest, aut plures ceteris arti-
bus inservire, aut majore delectatione, aut
spe uberiore, aut præmiis ad perdiscendum
amplioribus commoveri. Atque, ut omit-
tam Græciam, quæ semper eloquentiæ prin-
ceps esse voluit, atque illas omnium doctri-
narum inventrices Athenas, in quibus sum-
ma dicendi vis & inventa est & perfecta: in
hac ipsa civitate profecto nulla umquam ve-
hementius, quam eloquentiæ studia vigue-
14 runt. Nam posteaquam imperio omnium
gentium constituto, diuturnitas pacis otium
confirmavit, nemo fere laudis cupidus ado-
lescens non sibi ad dicendum studio omni eni-
tendum putavit. Ac primo quidem totius
rationis ignari, qui neque exercitationis ul-
lam viam, neque aliquod præceptum artis
esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio
& cogitatione poterant, consequebantur.
Post autem, auditis oratoribus Græcis, co-
gnitisque eorum litteris, adhibitisque docto-
ribus, incredibili quodam nostri homines di-

cendi studio flagraverunt. Excitabat eos 15
magnitudo & varietas, multitudoque in omni
genere causarum, ut ad eam doctrinam,
quam suo quisque studio assecutus esset, ad-
jangeretur usus frequens, qui omnium ma-
gistrorum præcepta superaret. Erant autem
huic studio maxima, quæ nunc quoque sunt,
exposita præmia, vel ad gratiam, vel ad
opes, vel ad dignitatem. Ingenia vero (ut
multis rebus possumus judicare) nostrorum
hominum multum ceteris [hominibus] omni-
um gentium præstiterunt. Quibus de cau- 16
sis, quis non jure miretur, ex omni memo-
ria ætatum, temporum, civitatum, tam
exiguum oratorum numerum inveniri?

Sed nimirum majus est hoc quiddam,
quam homines opinantur, & pluribus ex ar-
tibus studiisque collectum. Quis enim aliud, 5
in maxima discentium multitudine, summa
magistrorum copia, præstantissimis hominum
ingeniis, infinita causarum varietate, am-
plissimis eloquentiæ propositis præmiis, esse
causæ putet, nisi rei quandam incredibilem
magnitudinem ac difficultatem? Est enim 17
& scientia comprehendenda rerum plurima-
rum, sine qua verborum volubilitas inanis
atque irridenda est: & ipsa oratio confor-

manda, non solum electione, sed etiam constructione verborum: & omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi; quod omnis vis ratioque dicendi, in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis, aut excitandis expro-menda est. Accedat eodem oportet lepos quidam facetiæque, & eruditio libero digna, celeritasque & brevitatis & respondendi & la-cessendi, subtili venustate atque urbanitate
18 conjuncta. Tenenda præterea est omnis antiquitas, exemplorumque vis: neque legum aut juris civilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quæ motu corporis, quæ gestu, quæ vultu, quæ vocis conformatione ac varietate moderanda est: quæ sola per se ipsa quanta sit, histrionum levis ars & scena declarat: in qua cum omnes in oris, & vocis, & motus moderatione elaborent, quis ignorat, quam pauci sint, fuerintque, quos animo æquo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium, memoria, qui nisi custos inventis cogitatisque rebus & verbis adhibeatur, intelligimus, omnia, etiam si præclarissima
19 fuerint in oratore, peritura. Quamobrem mirari desinamus, quæ causa sit eloquentium

paucitatis, cum ex iis rebus universis eloquentia constet, quibus in singulis elaborare permagnum est, hortemurque potius liberos nostros, ceterosque, quorum gloria nobis & dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur, neque iis aut praeceptis, aut magistris, aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam, se id, quod expetunt, consequi posse confidant. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse 6
omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium 20
rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflorescat & redundet oportet oratio: quæ nisi subest, res ab oratore percepta & cognita, inanem quandam habet elocutionem & pæne puerilem. Neque vero ego 21
hoc tantum oneris imponam, nostris præsertim oratoribus, in hac tanta occupatione urbis, ac vitæ, nihil ut iis putem licere nescire: quamquam vis oratoris, professioque ipsa bene dicendi, hoc suscipere ac polliceri videtur, ut omni de re, quæcunque sit proposita, ab eo ornate, copioseque dicatur. Sed quia non dubito, quin hoc plerisque im- 22
mensum infinitumque videatur, & quod Græcos homines non solum ingenio & doctri-

na, sed etiam otio studioque abundantes, partitionem quandam artium fecisse video, neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a ceteris dictionibus eam partem dicendi, quæ in forensibus disceptationibus judiciorum, aut deliberationum versaretur, & id unum genus oratori reliquisse; non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi, re quæsitæ, & multum disputatæ, summorum hominum prope consensu est tributum: repetamque, non ab incunabulis nostræ veteris puerilisque doctrinæ, quendam ordinem præceptorum, sed ea, quæ quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum, & omni dignitate principum, disputatione esse versata: non quod illa contemnam, quæ Græci dicendi artifices & doctores reliquerunt; sed, cum illa pateant, in promptuque sint omnibus, neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari, aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Græcis anteponam.

7 Cum igitur vehementius inveheretur in
 24 causam principum consul Philippus, Drusi-
 que tribunatus, pro senatus auctoritate sus-

ceptus, infringi jam debilitarique videretur, dici mihi memini, ludorum Romanorum diebus, L. Crassum, quasi colligendi sui causa, se in Tusculanum contulisse: venisse eodem focerum ejus, qui fuisse Quintus Mucius dicebatur, & M. Antonius, homo & consiliorum in republica socius, & summa cum Crasso familiaritate conjunctus. Exierant²⁵ autem cum ipso Crasso adolescentes duo, Drusi maxime familiares, & in quibus magnam tum spem majores natu dignitatis suæ collocarant, C. Cotta, qui tum tribunatum plebis petebat, & P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur. Hi primo die de temporibus illis, deque uni-²⁶ versa republica, quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt. Quo quidem in sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata & commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent: eo²⁷ autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis, eaque esset in homine jucunditas, & tantus in jocando lepos, ut

dies inter eos curiæ fuisse videretur, convi-
 28 vium Tusculani. Postero autem die, cum
 illi majores natu satis quiescent, & in ambu-
 lationem ventum esset; dicebat tum, Scæ-
 volam, duobus spatiis tribusve factis, dixif-
 fe: Cur non imitamur, Crasse, Socratem
 illum, qui est in Phædro Platonis? nam me
 hæc tua platanus admonuit, quæ non minus
 ad opacandum hunc locum patulis est diffusa
 ramis, quam illa, cujus umbram secutus est
 Socrates, quæ mihi videtur non tam ipsa
 aquula, quæ describitur, quam Platonis
 oratione crevisse: & quod ille durissimis pe-
 dibus fecit, ut se abjiceret in herbam, at-
 que ita illa, quæ philosophi divinitus fe-
 runt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus
 29 certe concedi est æquius. Tum Crassum:
 Immo vero commodius etiam; pulvinosque
 poposcisse, & omnes in iis sedibus, quæ
 erant sub platano, confedissee dicebat.

8 Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur
 animi omnium, solebat Cotta narrare, Cras-
 sum sermonem quendam de studio dicendi
 30 intulisse. Qui cum ita esset exorsus: Non
 sibi cohortandum Sulpicium & Cottam, sed
 magis utrumque collaudandum videri, quod
 tantam jam essent facultatem adepti, ut non
 æqua-

æqualibus suis solum anteponebantur, sed cum majoribus natu compararentur. Neque vero mihi quidquam, inquit, præstabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentes alicere, voluntates impellere, quo velit: unde autem velit, deducere. Hæc una res in omni libero populo, maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus, præcipue semper floruit, semperque dominata est. Quid enim est aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum existere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus, vel cum paucis facere possit? aut tam jucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio & polita? aut tam potens, tamque magnificum, quam populi motus, judicum religiones, senatus gravitatem, unius oratione converti? Quid tam porro regium, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre supplicibus, excitare afflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis, vel provocare improbos, vel te ulcisci laceffitus? Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra, cu-

riamque meditare, quid esse potest in otio
aut jucundius, aut magis proprium humani-
tatis, quam sermo facetus ac nulla in re ru-
dis? Hoc enim uno præstamus vel maxime
33 exprimere dicendo sensa possumus. Quam-
obrem quis hoc non jure miretur, summe-
que in eo elaborandum esse arbitretur, ut,
quo uno homines maxime bestiis præstent,
in hoc hominibus ipsis antecellat? Ut vero
jam ad illa summa veniamus; quæ vis alia
potuit aut dispersos homines unum in locum
congregare, aut a fera, agrestique vita ad
hunc humanum cultum civilemque deduce-
re, aut, jam constitutis civitatibus, leges,
34 judicia, jura describere? Ac, ne plura, quæ
sunt pæne innumerabilia, consæter, com-
prehendam brevi; sic enim statuo, perfecti
oratoris moderatione & sapientia non solum
ipsum dignitatem, sed & privatorum pluri-
morum, & universæ reipublicæ salutem
maxime contineri. Quamobrem pergite, ut
facitis, adolescentes: atque in id studium,
in quo estis, incumbite, ut & vobis honori,
& amicis utilitati, & reipublicæ emolumen-
9 to esse possitis. Tum Scævola comiter, ut
35 solebat, Cetera, inquit, assentior Craſſo, ne

aut de C. Lælii, foceri mei, aut de hujus, generi, aut arte, aut gloria detraham: sed illa duo, Crasse, vereor, ut tibi possim concedere; unum, quod ab oratoribus civitates & initio constitutas, & sæpe conservatas esse dixisti: alterum, quod, remoto foro, concione, judiciis, senatu, statuisti, oratorem in omni genere sermonis & humanitatis esse perfectum. Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac silvis dissipatum, non prudentium consiliis compulsum potius, quam disertorum oratione delinitum, se oppidis mœnibusque sepsisse? aut vero reliquas utilitates, aut in constituendis, aut conservandis civitatibus non a sapientibus & fortibus viris, sed a disertis & ornate dicentibus esse constitutas? An vero tibi Romulus ille aut pastores & convenas congregasse, aut Sabinorum conubia conjunxisse, aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio & sapientia singulari? Quid enim? in Numa Pompilio, quid? in Ser. Tullo, quid? in ceteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rempublicam, num quod eloquentiæ vestigium apparet? Quid? exactis regibus, (tametsi ipsam exactionem mente,

non lingua, perfectam L. Bruti esse cernimus,) sed deinceps omnia, nonne plena consiliorum, inania verborum videmus? Ego vero si velim & nostræ civitatis exemplis uti, & aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quam adjumenta, per homines eloquentissimos importata: sed, ut reliqua prætermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Ti. & C. Sempronios, quorum pater homo prudens & gravis, haudquaquam eloquens, & sæpe alias, & maxime censor, salutis reipublicæ fuit. Atque is non accurata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rempublicam, quam nunc vix tenemus, jam diu nullam haberemus. At vero ejus filii disertissimi, & omnibus vel naturæ, vel doctrinæ præsi-
diis ad dicendum parati, cum civitatem vel paterno consilio, vel avitis armis florentissimam accepissent, ista præclara gubernatrice, ut ais, civitatum, eloquentia, rempublicam
IO dissipaverunt. Quid? leges veteres, mores-
39 que majorum; quid? auspicia, quibus & ego, & tu, Crasse, cum magna reipublicæ salute præsumus; quid? religiones & cæremoniæ;

quid? hæc jura civilia, quæ jam pridem in nostra familia sine ulla eloquentiæ laude versantur; num aut inventa sunt, aut cognita, aut omnino ab oratorum genere tractata? Equidem & Ser. Galbam memoria teneo, ⁴⁰ divinum hominem in dicendo, & M. Æmilium Porcinam, & C. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti, ignarum legum, hæsitantem in majorum institutis, rudem in jure civili: & hæc ætas nostra, præter te, Crasse, qui tuo magis studio, quam proprio munere aliquo disertorum, jus a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, juris ignara est.

Quod vero in extrema oratione, quasi ⁴¹ tuo jure sumfisti, oratorem in omnis sermonis disputatione copiosissime posse versari, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem, multisque præessem, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex jure manu confertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses. Agerent enim te ⁴² cum lege primum Pythagorei omnes atque Democritici, ceterique, in suo genere, phisici vindicarent, ornati homines in dicendo & graves, quibuscum tibi justo sacramento contendere non liceret. Urgerent præterea

philosophorum greges, jam ab illo fonte & capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitæ didicisse, nihil omnino quæsisse, nihil scire convincerent: & cum universi in te impetum fecissent, tum singulæ familiæ litem
43 tibi intenderent. Instaret Academia, quæ, quidquid dixisses, id teipsum negare cogeret. Stoici vero nostri disputationum suarum, atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam hæc ipsa, quæ propria oratorum putares esse adjumenta, atque ornamenta dicendi, ab se peti vincerent oportere: ac non solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de his rebus, quam omnes dicendi magistros, scripsisse ostenderent. Missos facio
44 mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate contingitur. Quamobrem ista tanta, tamque multa, profitenda, Crasse, non censeo. Satis id est magnum, quod potes præstare, ut in judiciis ea causa, quamcumque tu dicis, melior & probabilior esse videatur: ut in concionibus & sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio: denique ut prudentibus diserte,

stultis etiam vere dicere videaris. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum facultate, posse.

Tum ille, Non sum, inquit, nescius, **II**
Scævola, ista inter Græcos dici & disceptari ⁴⁵
 solere. Audivi enim summos homines, cum
 quæstor ex Macedonia venissem Athenas,
 florente Academia, ut temporibus illis fere-
 batur, quod eam Charmadas, & Clitoma-
 chus, & Æschines obtinebant. Erat etiam
 Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum
 Charmadam diligentius audierat, hominem
 omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum
 & copiosissimum. Vigebat auditor Panætii
 illius tui Mnesarchus; & peripatetici Crito-
 lai Diodorus. Multi erant præterea præclari ⁴⁶
 in Philosophia & nobiles, a quibus omnibus
 una pæne voce repellere oratorem a guberna-
 culis civitatum, excludi ab omni doctrina re-
 rumque majorum scientia, ac tantum in ju-
 dicia & conciunculas, tamquam in aliquod
 pistrinum, detrudi & compingi videbam.
 Sed ego neque illis assentiebar, neque harum ⁴⁷
 disputationum inventori & principi longe
 omnium in dicendo gravissimo & eloquentif-
 simo, Platoni, cujus tum Athenis cum Char-

mada diligentius legi Gorgiam: quo in libro in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur. Verbi enim controversia jam diu torquet Græculos homines, contentionis cupidiores, quam veritatis. Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in jure, aut in judiciis possit, aut apud populum, aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat & concedat necesse est. Neque enim sine multa pertractatione omnium rerumpublicarum, neque sine legum, morum, juris scientia, neque natura hominum incognita, ac moribus, in his ipsis rebus satis callide versari, & perite potest. Qui autem hæc cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis esse, nisi compositæ, ornate, copiose eloqui: quæro, id ipsum qui possit assequi sine ea scientia, quam ei non concedis? Dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicit, ea, de quibus dicit, percepta sint, exstare non potest. Quamobrem, si ornate locutus est, sicut fertur, & mihi videtur, physicus ille Democritus; materies illa fuit physici,

de qua dixit: ornatus vero ipse verborum, oratoris putandus est. Et, si Plato de rebus a civilibus controversiis remotissimis, divinitus est locutus, quod ego concedo: si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, eloquentes, & in dicendo suaves, atque ornati fuerunt: sint hæc res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis: oratio quidem ipsa, propria est hujus unius rationis, de qua loquimur, & quærimus. Etenim vide- 50 mus, iisdem de rebus jejune quosdam & exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse, neque ob eam rem philosophiæ non satisfecisse, quod non habuerit hanc dicendi in arte aliena facultatem. Quid ergo interest? aut qui discernes **I2** eorum, quos nominavi, ubertatem in dicendo, & copiam, ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate & elegancia non utuntur? Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, afferant proprium; compositam orationem, & ornatam, & artificio quodam, & expolitione distinctam. Hæc autem oratio, si res non subest ab oratore percepta & cognita; aut nulla sit necesse est, aut omnium irrisione ludatur. Quid est enim tam fu- 51

riofum, quam verborum, vel optimorum
atque ornatiffimorum, fonitus inanis, nulla
subjecta fententia, nec fcientia? Quicquid
erit igitur quacunq; ex arte, quocumque
de genere, id orator, fi, tanquam clientis
caufam, didicerit, dicet melius & ornatius,
quam ille ipfe ejus rei inventor, atque arti-
52 fex. Nam fi quis erit, qui hoc dicat, effe
quafdam oratorum proprias fententias, at-
que caufas, & certarum rerum forenfibus
cancellis circumfcriptam fcientiam; fatebor
equidem in his magis affidue verfari hanc
noftam dictionem: fed tamen in his ipsis re-
bus permulta funt, quæ ifti magiftri, qui
rhetorici vocantur, nec tradunt, nec tenent.
53 Quis enim nescit, maximam vim exiftere
oratoris in hominum mentibus vel ad iram,
aut ad odium, aut dolorem incitandis, vel
ab hifce iisdem permotionibus ad lenitatem,
mifericordiamque revocandis? quare, nifi
qui naturas hominum, vimque omnem hu-
manitatis, caufasque eas, quibus mentes
aut incitantur, aut reflectuntur, penitus
perfexerit, dicendo, quod volet, perficere
54 non poterit. Atqui totus hic locus philoso-
phorum proprius videtur: neque orator, me
auctore, umquam repugnabit: fed, cum illis

cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint elaborare; tractationem orationis, quæ sine illa scientia nulla est, sibi assumet: hoc enim est proprium oratoris, quod sæpe jam dixi, oratio gravis, & ornata, & hominum sensibus ac mentibus accommodata. Quibus de rebus Aristotelem & 13 Theophrastum scripsisse fateor. Sed vide, 55 ne hoc, Scævola, totum sit a me. Nam ego, quæ sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis: isti quæ de his rebus disputant, oratorum esse concedunt. Itaque ceteros libros, artis isti suæ nomine, hos rhetoricos & inscribunt & appellant. Et- 56 enim cum illi in dicendo inciderint loci (quod persæpe evenit) ut de diis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de gentium jure, de æquitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt, credo, omnia gymnasia, atque omnes philosophorum scholæ, sua hæc esse omnia propria; nihil omnino ad oratorem pertinere. Quibus ego, ut de 57 his rebus omnibus in angulis, consumendi otii causa, differant, cum concessero, illud tamen oratori tribuam & dabo, ut eadem,

de quibus illi tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum omni gravitate & jucunditate explicet. Hæc ego cum ipsis philosophis tum Athenis differebam. Cogebat enim me M. Marcellus hic noster, qui nunc ædilis curulis est, & profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermoni interesset; ac jam tum erat adolescentulus his studiis mirifice deditus. Jam vero de legibus instituendis, de bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de jure civili generatim in ordines ætatesque descripto, dicant vel Græci, si volunt, Lycurgum aut Solonem (quamquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos) scisse melius, quam Hyperidem, aut Demosthenem, perfectos jam homines in dicendo, & perpolitos: vel nostros decemviros, qui XII. tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant in hoc genere & Ser. Galbæ, & socero tuo C. Lælio, quos constat dicendi gloria præstitisse. Numquam enim negabo, esse quasdam artes proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis studium suum omne posuerunt: sed oratorem plenum atque perfectum esse eum dicam, qui de omnibus rebus possit varie copioseque dicere.

Etenim sæpe in iis causis, quas omnes pro- 14
prias esse oratorum confitentur, est aliquid,
quod non ex usu forensi, quem solum orato-
ribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua
scientia fit promendum atque sumendum.
Quæro enim, num possit aut contra impera- 60
torem, aut pro imperatore dici, sine rei mi-
litaris usu, aut sæpe etiam sine regionum
terrestrium aut maritimarum scientia? num
apud populum de legibus jubendis, aut ve-
tandis? num in senatu de omni reipublicæ
genere [dici] sine summa rerum civilium cogni-
tione & prudentia? num admoveri possit
oratio ad sensus animorum atque motus vel
inflammandos, vel etiam extinguendos, (quod
unum in oratore dominatur,) sine diligentis-
sima peruestigatione earum omnium ratio-
num, quæ de naturis humani generis ac mo-
ribus a philosophis explicantur? Atque haud 61
scio, an minus hoc vobis sim probaturus:
equidem non dubitabo, quod sentio, dicere.
Physica ista ipsa, & mathematica, & quæ
paullo ante certarum artium propria posuisti,
scientiæ sunt eorum, qui illa profitentur.
Illustrare autem oratione si quis istas ipsas
artes velit, ad oratoris ei confugiendum est
facultatem. Neque enim, si Philonem illum 62

architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat, perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est, architecti potius artificio disertum, quam oratoris, fuisse. Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque dixisset? Neque vero Asclepiades is, quo nos medico amicoque usi sumus, tum, cum eloquentia vincebat ceteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinæ
 63 facultate utebatur, non eloquentiæ. Atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes: illud verius, neque quemquam in eo disertum esse posse, quod nesciat, neque, si id optime sciat, ignarusque sit faciundæ ac poliendæ orationis, diserte id ipsum posse, de quo
 15 sciat, dicere. Quam ob rem, si quis uni-
 64 versam & propriam oratoris vim definire, complectique vult, is orator erit, mea sententia, hoc tam gravi dignus nomine, qui, quæcunque res inciderit, quæ sit dictione explicanda, prudenter, & compositè, & or-

nate, & memoriter dicat, cum quadam etiam actionis dignitate. Sin cuiquam nimis infi- 65
nitum videtur, quod ita posui, *quacumque de re*, licet hinc, quantum cuique videbitur, circumcidat atque amputet: tamen illud tenebo, si, quæ ceteris in artibus aut studiis fita sunt, orator ignoret, tantumque ea teneat, quæ sint in disceptationibus, atque in usu forensi; tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, cum cognoverit ab iis, qui tenent, quæ sint in quaque re, multo oratorem melius, quam ipsos illos, quorum eæ sunt artes, esse dicturum. Ita si de re 66
militari dicendum huic erit Sulpicio, quæret a C. Mario affini nostro, & cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario pæne hic melius, quam ipse, illa scire videatur: sin de jure civili; tecum communicabit, teque hominem prudentissimum & peritissimum in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit, dicendi arte superabit: sin quæ res inciderit, 67
in qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit, forsitan, si ei sit visum, (etsi hæc quidem nosse debet orator,) cum Sex. Pompejo, erudito homine in philosophia, communicarit: hoc profecto

efficiet, ut quamcunque rem a quoque cognorit, de ea multo dicat ornatius, quam ille
 68 ipse, unde cognorit. Sed si me audierit, quoniam philosophia in tres partes est tributa, in naturæ obscuritatem, in differendi subtilitatem, in vitam atque mores; duo illa relinquamus, atque largiamur inertiae nostræ: tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo
 69 magnus esse possit, relinquemus. Quare hic locus de vita & moribus totus est oratori perdiscendus: cetera si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo, si modo erunt ad eum delata, & tradita.

16 Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiæ, Aratum, ornatissimis atque optimis versibus de cælo stellisque dixisse: si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum, Nicandrum Colophonium, poëtica quadam facultate, non rustica, scripsisse præclare: quid est, cur non orator de rebus
 70 iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit? Est enim finitimus oratori poëta, numeris adstrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius, ac pæne par: in hoc quidem certe prope idem, nullis ut
 termi-

terminis circumscribat aut definiat jus suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate & copia vagari, qua velit. Namque illud qua- 71 re, Scævola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere? Numquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, meipsum esse arbitrarer. Sed, ut sole- 72 bat C. Lucilius sæpe dicere, homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris, sed tamen & doctus, & perurbanus: sic sentio, neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quæ sunt libero dignæ, perpolitus: quibus ipsis, si in dicendo non utimur, tamen apparet atque exstat, utrum simus earum rudes, an didicerimus. Ut, qui pila ludunt, non utun- 73 tur in ipsa lusione artificio proprio palæstræ, sed indicat ipse motus, didicerintne palæstram, an nesciant: & qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere, an nesciant, non obscurum est: sic in orationibus hisce ipsis judiciorum, concionum, senatus, etiam si proprie ceteræ non adhibentur artes, tamen facile declara-

tur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere jactatus, an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

17 Tum ridens Scævola, Non luctabor, in-
 74 quit, tecum, Crasse, amplius. Id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut & mihi, quæ ego vellem non esse oratoris, concederes: & ea ipsa nescio quomodo rursus detorqueres, at-
 75 que oratori propria traderes. Hæc, cum ego prætor Rhodum venissem, & cum summo illo doctore istius disciplinæ Apollonio, ea, quæ a Panætio acceperam, contulissem: irrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam atque contempsit, multaque non tam graviter dixit, quam facete. Tua autem fuit oratio ejusmodi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnes comites ac
 76 ministras oratoris esse diceres. Quas ego, si quis sit unus complexus omnes, idemque si ad eas facultatem istam ornatissimæ orationis adjunxerit; non possum dicere, eum non egregium quendam hominem atque admirandum fore: sed is, si qui esset, aut si etiam unquam fuisset, aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui & meo judicio, & omni-

um, vix ullam ceteris oratoribus (pace horum dixerim) laudem reliquisti. Verum si 77 tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque versetur, quin scias, neque eam tamen scientiam, quam adjungis oratori, complexus es; videamus, ne plus ei tribuas, quam res & veritas ipsa concedat.

Hic Crassus, Memento, inquit, me non 78 de mea, sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus, aut scire potuimus, qui ante ad agendum, quam ad cognoscendum venimus: quos in foro, quos in ambitione, quos in republica, quos in amicorum negotiis, res ipsa ante confecit, quam possimus aliquid de rebus tantis suspicari. Quod si tibi tantum in nobis videtur esse, qui- 79 bus etiam si ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe, & otium, & hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit: quid censes, si ad alicujus ingenium vel majus illa, quæ ego non attigi, accesserint? qualem illum, & quantum oratorem futurum?

Tum Antonius, Probas mihi, inquit, 18 ista, Crasse, quæ dicis: nec dubito, quin 80 multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem

81 naturamque comprehenderit. Sed primum id difficile est factu, præsertim in hac nostra vita, nostrisque occupationibus: deinde illud etiam verendum est, ne abstrahamur ab hac exercitatione, & consuetudine dicendi populari & forensi. Aliud enim mihi quoddam genus orationis esse videtur eorum hominum, de quibus paullo ante dixisti, quamvis illi ornate & graviter, aut de natura rerum, aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum & lætum, sed palæstræ magis & olei, quam hujus civilis turbæ ac fori. Namque egomet, qui fero ac leviter Græcas litteras attigissem, tamen cum proconsule in Ciliciam proficiscens Athenas venissem, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus: sed, cum quotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc, nescio quomodo, apud eos increbuisse, me in causis majoribus, sicuti te, solere versari, pro se quisque, ut poterat, de officio & ratione oratoris disputabat. Horum alii, sicut iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat, nisi quosdam operarios, lingua celeri & exercitata; oratorem autem,

nisi qui sapiens esset, esse neminem: atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem, & qui unam virtutem haberet, omnes habere, easque esse inter se æquales & pares: ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere, atque esse sapientem. Sed hæc erat spinosa quædam & exilis oratio, longeque a nostris sensibus abhorrebat. Charmadas ⁸⁴ vero multo uberius iisdem de rebus loquebatur; non quo aperiret sententiam suam (hic enim mos erat patrius Academiæ, adversari semper omnibus in disputando) sed cum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur, & qui præcepta traderent, nihil plane tenere, neque posse quemquam facultatem assequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset. Disputabant contra ¹⁹ disertis homines, Athenienses, & in re- ⁸⁵ publica causisque versati, in quis erat etiam is, qui nuper Romæ fuit, Menedemus, hospes meus; qui cum diceret esse quandam prudentiam, quæ versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum & regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus ab homine abundanti doctrina, & quadam incredibili varietate rerum & copia.

Omnes enim partes illius ipsius prudentiæ petendas esse a philosophia dicebat, neque ea, quæ statuerentur in republica de diis immortalibus, de disciplina juventutis, de justitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, ceteraque, sine quibus civitates aut esse, aut bene moratæ esse non possent, usquam in eorum inveniri libellis.

86 Quod si tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur: quærebat, cur de proœmiis, & de epilogis, & de hujusmodi nugis (sic enim appellabat) referti essent eorum libri: de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de æquitate, de justitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus, littera in eorum libris nulla invenire-

87 tur. Ipsa vero præcepta sic illudere solebat, ut ostenderet, non modo eos illius expertes esse prudentiæ, quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput enim esse arbitrabatur oratoris, ut & ipsis, apud quos ageret, talis, qualem se ipse optaret, videretur: id fieri vitæ dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in præceptis suis reliquissent: & uti eorum, qui audirent, sic afficerentur ani-

mi, ut eos affici vellet orator: quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosceret is, qui diceret, quot modis hominum mentes, & quibus rebus, & quo genere orationis in quamque partem moverentur: hæc autem esse penitus in media philosophia retrusa atque abdita; quæ isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent. Ea Menedemus 88 exemplis magis, quam argumentis, conabatur refellere. Memoriter enim multa ex orationibus Demosthenis præclare scripta pronuntians, dicebat, illum in animis vel iudicum, vel populi, in omnem partem dicendo permovendis, non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quæ negaret ille sine philosophia quemquam scire posse. Huic 20 ille respondebat, non se negare Demosthe- 89 nem summam prudentiam, summamque vim habuisse dicendi: sed sive ille hoc ingenio potuisset, sive, id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset; non, quid ille potuisset, sed quid isti docerent, esse quærendum. Sæpe etiam in eam partem ferebatur 90 oratione, ut omnino disputaret, nullam artem esse dicendi: idque cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut & blandiri, & suppliciter insinuare iis, a quibus esset

petendum, & adversarios minaciter terrere possemus, & rem gestam exponere, & id, quod intenderemus, confirmare, & id, quod contra diceretur, refellere, & ad extremum deprecari aliquid, & conqueri; quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas: & quod consuetudo, exercitatioque & intelligendi prudentiam acueret, & eloquendi celeritatem incitaret: tum etiam exemplorum copia nitebatur. Nam primum, quasi dedita opera neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, cum repeteret usque a Corace, nescio quo, & Tisia, quos artis illius inventores & principes fuisse constaret: eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent, nec omnino scire curassent, innumerabiles quosdam nominabat: in quibus etiam, (sive ille irridens, sive quod ita putaret atque ita audisset,) me in illo numero, qui illa non didicissem, & tamen (ut ipse dicebat) possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum illi alterum facile assentiebar, nihil me didicisse; in altero autem me illudi ab eo, aut etiam ipsum errare arbitrabar. Artem vero negabat esse ullam, nisi quæ cognitis, penitusque perspectis, & in unum exitum spectantibus, & numquam fallentibus rebus contineretur.

Hæc autem omnia, quæ tractarentur ab oratoribus, dubia esse & incerta: cum & dicerentur ab iis, quæ ea omnia non plane tenerent, & audirentur ab iis, quibus non scientia esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa, aut certe obscura opinio. Quid multa? sic mihi 93 tum persuadere videbatur, neque artificium ullum esse dicendi, neque quemquam posse, nisi, qui illa, quæ a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut calide aut copiose dicere. In quibus dicere Charmadas solebat, ingenium tuum, Crasse, vehementer admirans, me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse visum. Tumque ego, hac eadem opinione 21 adductus, scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente & invito excidit, & pervenit in manus hominum, disertos me cognosset nonnullos, eloquentem adhuc neminem: quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocres homines, ex communi quadam opinione, dicere: eloquentem vero, qui mirabilius & magnificentius augere posset atque ornare, quæ vellet, omnesque omnium rerum, quæ ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoria contineret. Id si est dif

ficile nobis, qui ante, quam ad discendum
ingressi sumus, obruimur ambitione & foro;
95 sit tamen in re positum atque natura. Ego
enim, quantum auguror conjectura, quanta-
que ingenia in nostris hominibus esse video,
non despero, fore aliquem aliquando, qui
& studio acriore, quam nos sumus, atque
fuimus, & otio ac facultate discendi majore
ac maturiore, & labore atque industria su-
periore, cum se ad audiendum, legendum,
scribendumque dediderit, existat talis orator,
qualem quærimus: qui jure non solum diser-
tus, sed etiam eloquens dici possit: qui ta-
men, mea sententia, aut hic est jam Crassus,
aut, si quis pari fuerit ingenio, pluraque quam
hic, & audierit, & lectitarit, & scripserit,
paullum huic aliquid poterit addere.

96 Hoc loco Sulpicius, Insperanti mihi, in-
quit, & Cottæ, sed valde optanti utrique
nostrum, cecidit, ut in istum sermonem,
Crassæ, delaberemini. Nobis enim huc ve-
nientibus jucundum fatis fore videbatur, si,
cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen
nos aliquid ex sermone vestro memoria
dignum excipere possemus; ut vero penitus
in eam ipsam totius hujus vel studii, vel ar-
tificii, vel facultatis disputationem pæne

intimam veniretis, vix optandum nobis videbatur. Ego enim, qui ab ineunte ætate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem, verbum ex eo numquam elicere potui de vi ac ratione dicendi, cum & per memetipsum egissem, & per Drusum sæpe tentassem: quo in genere tu, Antoni (vere loquar) numquam mihi percunctanti, aut quaerenti aliquid, defuisti, & per sæpe me, quæ soleres in dicendo observare, docuisti. Nunc quoniam uterque vestrum patefecit⁹⁸ earum rerum ipsarum aditum, quas quaerimus, & quoniam princeps Crassus ejus sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quæ sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebō, Crasse, huic palæstræ & Tusculano tuo gratiam, & longe Academiæ illi ac Lyceo tuum hoc suburbanum gymnasium antepōnam. Tum ille, Immo vero, inquit,²² Sulpici, rogemus Antonium, qui & potest⁹⁹ facere id, quod requiris, & consuevit, ut te audio dicere. Nam me quidem, fateor, semper a genere hoc toto sermonis refugisse, & tibi cupienti atque instanti sæpissime negasse,

ut fute paullo ante dixisti. Quod ego non
 superbia, neque inhumanitate faciebam, ne-
 que quo tuo studio rectissimo atque optimo
 non obsequi vellem, præsertim cum te unum
 ex omnibus ad dicendum maxime natum,
 aptumque cognossem; sed mehercule istius
 100 disputationis insolentia, atque earum rerum,
 quæ quasi traduntur in arte, inscitia. Tum
 Cotta, Quoniam id, quod difficillimum no-
 bis videbatur, ut omnino de his rebus, Cra-
 se, loquerere, affecuti sumus: de reliquo
 jam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quæ
 percunctati erimus, explicaris, dimiserimus.
 De his, credo, rebus, inquit Craffus, ut in
 101 cretionibus scribi solet, QVIBVS SCIAM
 POTERO QVE. Tum ille, Namque quod
 tu non poteris, aut nescies, quis nostrum
 tam impudens est, qui se scire aut posse
 postulet?

Jam vèro, ista conditione, dum mihi li-
 ceat negare, posse quod non potero, & fa-
 teri, nescire quod nesciam, licet, inquit
 102 Craffus, vestro arbitrato percunctemini. At-
 que, inquit Sulpicius, hoc primum ex te,
 de quo modo Antonius exposuit, quid sen-
 tias, quærimus: existimesne artem aliquam
 esse dicendi. Quid mihi nunc vos, inquit

Crassus, tanquam alicui Græculo otioso & loquaci, & fortasse docto atque erudito, quæstiunculam, de qua meo arbitrato loquar, ponitis? Quando enim me ista curasse, aut cogitasse arbitramini, & non semper irrifisse potius eorum hominum impudentiam, qui cum in schola assedissent, ex magna hominum frequentia dicere juberent, si quis quid quæreret? Quod primum ferunt Leontinum ¹⁰³ fecisse Gorgiam: qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere cœperunt, hodieque faciunt, ut nulla sit res, neque tanta, neque tam improvisa, neque tam nova, de qua se non omnia, quæ dici possunt, profiteantur esse dicturos. Quod ¹⁰⁴ si te, Cotta, arbitrarer, aut te, Sulpici, de iis rebus audire velle, adduxissem huc Græcum aliquem, qui vos istiusmodi disputationibus delectaret: quod ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud M. Pisonem, adolescentem jam huic studio deditum, summo hominem ingenio, nostrique cupidissimum, peripateticus Staseas, homo nobis fane familiaris, & ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium

23 princeps. Quem tu, inquit, mihi, Mucius,
105 Staseam, quem peripateticum narras? ge-
rendus est tibi mos adolescentibus, Craffe:
qui non Græci alicujus quotidianam loqua-
citatem sine usu, neque ex scholis cantile-
nam requirunt, sed ex homine omnium sa-
pientissimo atque eloquentissimo, atque ex
eo, qui non in libellis, sed in maximis cau-
sis, & in hoc domicilio imperii & gloriæ,
sit consilio linguaque princeps, cujus vesti-
gia persequi cupiunt, ejus sententiam scisci-
106 tantur. Equidem te cum in dicendo sem-
per putavi deum, tum vero tibi nunquam
eloquentiæ majorem tribui laudem, quam
humanitatis: qua nunc te uti vel maxime
decet, neque defugere eam disputationem, ad
quam te duo excellentis ingenii adolescentes
cupiunt accedere.

107 Ego vero, inquit, istis obsequi studeo,
neque gravabor breviter meo more, quid
quaque de re sentiam, dicere. Ac primum
illud (quoniam auctoritatem tuam negligere,
Scævola, fas mihi esse non puto) respondeo,
mihi dicendi aut nullam artem, aut perte-
nuem videri, sed omnem esse contentionem
inter homines doctos in verbi controversia
108 positam. Nam si ars ita definitur, ut paullo

ante exposuit Antonius, ex rebus penitus
perspectis, planeque cognitis, atque ab opi-
nionis arbitrio sejunctis, scientiaque com-
prehensis; non mihi videtur ars oratoris esse
nulla. Sunt enim varia, & ad vulgarem po-
pularioremque sensum accommodata omnia ge-
nera hujus forensis nostræ dictionis. Sin au- 109
tem ea, quæ observata sunt in usu ac ratione
dicendi, hæc ab hominibus callidis ac peritis
animadversa ac notata, verbis designata, ge-
neribus illustrata, partibus distributa sunt,
(id quod fieri potuisse video): non intelligo,
quamobrem non, si minus illa subtili defini-
tione, at hac vulgari opinione, ars esse vi-
deatur. Sed siue est ars, siue artis quædam
similitudo, non est quidem ea negligenda:
verum intelligendum est, alia quædam ad
consequendam eloquentiam esse majora. Tum 24
Antonius vehementer se assentire Crasso dixit, 110
quod neque ita amplecteretur artem, ut ii
solerent, qui omnem vim dicendi in arte po-
nerent, neque rursus eam totam, sicut ple-
rique philosophi facerent, repudiaret. Sed
existimo, inquit, gratum te his, Crasse,
facturum, si ista exposueris, quæ putas ad
dicendum plus, quam ipsam artem posse
prodesse.

III Dicam equidem, quoniam institui, pe-
 tamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias
 efferatis: quamquam moderabor ipse, ne, ut
 quidam magister atque artifex, sed quasi unus
 e togatorum numero, atque ex forensi usu
 homo mediocris, neque omnino rudis, videar,
 non ipse aliquid a me promississe, sed
 fortuito in sermonem vestrum incidisse. Equidem,
 cum peterem magistratum, solebam in
 prensando dimittere a me Scævolam, cum
 ei ita dicerem, me velle esse ineptum. Id
 erat petere blandius: quod nisi inepte fieret,
 bene non posset fieri. Hunc autem esse unum
 hominem ex omnibus, quo præfente ego ineptus
 esse minime vellem: quem quidem nunc
 mearum ineptiarum testem & spectatorem
 fortuna constituit. Nam quid est ineptius,
 quam de dicendo dicere; cum ipsum *dicere*
 nunquam sit non ineptum, nisi cum est
 necessarium? Perge vero, Crasse, inquit
 Mucius. Istam enim culpam, quam vereris,
 ego præstabo.

25 Sic igitur, inquit Crassus, sentio, naturam
 primum, atque ingenium ad dicendum vim
 afferre maximam: neque vero istis, de quibus
 paullo ante dixit Antonius, scriptoribus artis,
 rationem dicendi & viam, sed naturam

naturam defuisse. Nam & animi atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui & ad excogitandum acuti, & ad explicandum ornandumque sint uberes, & ad memoriam firmi atque diuturni. Et si quis est, 114
qui hæc putet arte accipi posse, (quod falsum est; præclare enim se res habeat, si hæc accendi, aut commoveri arte possint: inferi quidem & donari ab arte non possunt omnia; sunt enim illa dona naturæ) quid de illis dicet, quæ certe cum ipso homine nascuntur? linguæ solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quædam & figura totius oris & corporis? Neque hæc ita dico, ut ars aliquid 115
limare non possit: (neque enim ignoro, & quæ bona sint, fieri meliora posse doctrina, & quæ non optima, aliquo modo acui tamen & corrigi posse:) sed sunt quidam aut ita lingua hæsitantes, aut ita voce absoni, aut ita vultu, motuque corporis vasti atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. Sunt autem quidam ita in iisdem rebus habiles, ita naturæ muneribus ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti esse videantur. Magnum quoddam est opus atque 116
munus, suscipere, atque profiteri, se esse,

omnibus silentibus, unum maximis de rebus,
magno in conventu hominum, audiendum.
Adest enim fere nemo, quin acutius atque
acrius vitia in dicente, quam recta, videat.
Ita, quicquid est, in quo offenditur, id etiam
117 illa, quæ laudanda sunt, obruit. Neque
hæc in eam sententiam disputo, ut homines
adolescentes, si quid naturale forte non ha-
beant, omnino a dicendi studio deterream.
Quis enim non videt, C. Coelio, æquali meo,
magno honori fuisse, homini novo, illam ip-
sam, quamcunque assequi potuerit, in di-
cendo mediocritatem? Quis vestrum æqua-
lem, Q. Varium, vastum hominem atque
fœdum, non intelligit, illa ipsa facultate,
quamcunque habet, magnam esse in civita-
26 te gratiam consecutum? Sed quia de oratore
118 quærimus, fingendus est nobis oratione nos-
tra, detractis omnibus vitiis, orator, atque
omni laude cumulatus. Neque enim, si mul-
titudine litium, si varietas causarum, si hæc
turba, & barbaria forensis dat locum vel vi-
tiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod
quærimus, omitemus. Itaque in iis arti-
bus, in quibus non utilitas quæritur necessa-
ria, sed animi libera quædam oblectatio, quam
diligenter, & quam prope fastidiose judica-

mus? Nullæ enim lites, neque controversiæ sunt, quæ cogant homines, sicut in foro non bonos oratores, item in theatro actores malos perpeti. Est igitur oratori diligenter pro- 119 videndum non uti illis satisfaciat, quibus ne necesse est: sed ut iis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat judicare. Ac, si quæritis, plane, quid sentiam, enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui, & tacendum putavi. Mihi etiam, quique optime dicunt, quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, & in exordienda oratione perturbantur, pæne impudentes videntur: tametsi id accidere non potest. Ut enim quisque optime dicit, ita 120 maxime dicendi difficultatem, variosque eventus orationis, expectationemque hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet, impudentiæ nomen effugere debemus. Quem vero non 121 pudet (id quod in plerisque video) hunc ego non reprehensione solum, sed etiam pœna

dignum puto. Equidem & in vobis animad-
vertere soleo, & in me ipso sæpissime expe-
rior, ut exalbescam in principiis dicendi, &
tota mente, atque omnibus artibus contrem-
iscam. Adolescentulus vero sic initio ac-
cusationis exanimatus sum, ut hoc summum
beneficium Q. Maximo debuerim, quod con-
tinuo consilium dimiserit, simulac me fractum
ac debilitatum metu viderit.

122 Hic omnes assensi, significare inter sese,
& colloqui cœperunt. Fuit enim mirificus
quidam in Crasso pudor, qui tamen non mo-
do non obeffet ejus orationi, sed etiam pro-
27 bitatis commendatione prodesset. Tum An-
tonius, Sæpe, ut dicis, inquit, animadver-
ti, Crasse, & te, & ceteros summos orato-
res, quamquam tibi par, mea sententia, ne-
mo unquam fuit, in dicendi exordio per-
123 moveri. Cujus quidem rei cum causam quæ-
rerem, quidnam esset, cur, ut in quoque
oratore plurimum esset, ita maxime is per-
timefceret, has causas inveniebam duas:
unam, quod intelligerent ii, quos usus ac
natura docuisset, nonnumquam summis ora-
toribus non satis ex sententia eventum dicen-
di procedere, ita non injuria, quotiescun-
que dicerent, id, quod aliquando posset ac-

cidere, ne tum accideret, timere. Altera ¹²⁴
est hæc, de qua queri sæpe soleo; cetera-
rum homines artium spectati & probati, si
quando aliquid minus bene fecerunt, quam
solent, aut noluisse, aut valetudine impediti
non potuisse consequi, id quod scirent, pu-
tantur: noluit, inquit, hodie agere Ros-
cius; aut, crudior fuit: oratoris peccatum, ¹²⁵
si quod est animadversum, stultitiæ pecca-
tum videtur. Stultitia autem excusationem
non habet: quia nemo videtur, aut quia
crudus fuerit, aut quod ita maluerit, stultus
fuisse. Quo etiam gravius iudicium in di-
cendo subimus. Quoties enim dicimus, to-
ties de nobis iudicatur: & qui semel in gestu
peccavit, non continuo existimatur nescire
gestum. Cujus autem in dicendo aliquid re-
prehensum est, aut æterna in eo, aut certe
diuturna valet opinio tarditatis. Illud vero, ²⁸
quod a te dictum est, esse permulta, quæ ¹²⁶
orator nisi a natura haberet, non multum a
magistro adjuvaretur: valde tibi assentior,
inque eo vel maxime probavi summum illum
doctorem, Alabandensem Apollonium, qui,
cum mercede doceret, tamen non patiebatur,
eos, quos iudicabat non posse oratores eva-
dere, operam apud sese perdere, dimitte-

batque: & ad quam quemque artem putabat
esse aptum, ad eam impellere atque hortari
127 solebat. Satis est enim ceteris artificiis per-
cipiendis, tantummodo similem esse hominis;
& id, quod tradatur, vel etiam inculcetur,
si quis forte sit tardior, posse percipere ani-
mo, & memoria custodire. Non quæritur
mobilitas linguæ, non celeritas verborum,
non denique ea, quæ nobis non possumus fin-
128 gere, facies, vultus, sonus. In oratore au-
tem acumen dialecticorum, sententiæ philo-
sophorum, verba prope poëtarum, memoria
jurisconsultorum, vox tragædorum, gestus
pæne summorum actorum est requirendus.
Quamobrem nihil in hominum genere rarius
perfecto oratore inveniri potest. Quæ enim
singularum rerum artifices singula si medio-
criter adepti sunt, probantur, ea, nisi omnia
summa sunt in oratore, probari non possunt.

129 Tum Crassus, Atqui vide, inquit, in ar-
tificio perquam tenui & levi, quanto plus
adhibeatur diligentiae, quam in hac re, quam
constat esse maximam. Sæpe enim soleo au-
dire Roscium, cum ita dicat, se adhuc re-
perire discipulum, quem quidem probaret,
potuisse neminem: non quo non essent qui-
dam probabiles, sed quia, si aliquid modo

esset vitii, id ferre ipse non posset. Nihil est enim tam insigne, nec tam ad diuturnitatem memoriæ stabile, quam id, in quo aliquid offenderis. Itaque ut ad hanc similitudinem hujus histrionis, oratoriam laudem dirigamus, videtisne, quam nihil ab eo, nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat? nihil nisi ita, ut deceat, & uti omnes moveat atque delectet? Itaque hoc jamdiu est consecutus, ut, in quo quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius diceretur. Hanc ego absolutionem perfectionemque in oratore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impudenter: mihi enim volo ignosci, ceteris ipse non ignosco. Nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non decet, hunc (ut Apollonius jubebat) ad id, quod facere possit, detrudendum puto.

Num tu igitur, inquit Sulpicius, me aut hunc Cottam, jus civile, aut rem militarem jubes discere? nam quis ad ista summa atque in omni genere perfecta potest pervenire? Tum ille, Ego vero, inquit, quod in vobis egregiam quandam ac præclaram indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco hæc exposui omnia: nec magis ad eos deterrendos, qui non possent, quam ad vos, qui

possitis, exacuendos accommodavi orationem meam: & quamquam in utroque vestrum summum esse ingenium studiumque perspexi, tamen hæc, quæ sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi, quam solent Græci dicere, in te, Sulpici, divina sunt. Ego enim neminem, nec motu corporis, neque ipso habitu atque forma aptiorem, nec voce plenior, aut suaviorem mihi videor audisse: quæ quibus a natura minora data sunt, tamen illud assequi possunt, ut iis, quæ habeant, modice & scienter utantur, & ut ne dedeant. Id enim est maxime vitandum, & de hoc uno minime est facile præcipere, non mihi modo, quæ sicut unus paterfamilias, his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem sæpe audio dicere: caput esse artis, decere: quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. Sed, si placet, sermonem alio transferamus, & nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te jam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio, nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, quidquid est istud, quod tu in dicendo potes: neque enim sumus

nimis avidi: ista tua mediocri eloquentia contenti sumus, idque ex te quærimus, (ut ne plus nos assequamur, quam quantulum tu in dicendo affecutus es,) quoniam, quæ a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid præterea esse assumendum putes? Tum Crassus arridens, Quid censes, ³⁰ inquit, Cotta, nisi studium, & ardorem ¹³⁴ quendam amoris? sine quo cum in vita nihil quidquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo umquam assequetur. Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos: quos, cum mihi quoque fitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. Sed profecto studia nihil profunt perveniendi ¹³⁵ aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque, cognoris. Quare, quoniam mihi levius quoddam onus imponitis, neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulacunque est, facultate quæritis, exponam vobis quandam, non aut perreconditam, aut valde difficilem, aut magnificam, aut gravem rationem consuetudinis meæ, qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio versari adolescenti licebat. Tum Sul- ¹³⁶ picius, O diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! quod enim neque precibus unquam,

nec insidiando nec speculando assequi potui, ut, quid Crassus ageret, meditandi aut dicendi causa, non modo videre mihi, sed ex ejus scriptore & lectore Diphilo suspicari liceret; id spero nos esse adeptos, omniaque jam ex ipso, quæ diu cupimus, cognituros.

- 31 Tum Crassus, Atqui arbitror, Sulpici,
 137 cum audieris, non tam te hæc admiraturum, quæ dixero, quam existimaturum, tum, cum ea audire cupiebas, causam, cur cuperes, non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil expectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis, aut cuiquam novum. Nam principio illud, quod est homine ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo, me ista omnium
 138 communia & contrita præcepta didicisse: primum oratoris officium esse, dicere & persuadendum accommodate: deinde, esse omnem orationem aut de infinitæ rei quæstione, sine designatione personarum & temporum; aut de re certis in personis ac temporibus locata.
 139 In utraque autem re quidquid in controversiam veniat, in eo quæri solere, aut factumne sit, aut, si est factum, quale sit, aut etiam quo nomine vocetur, aut, quod nonnulli addunt, rectene factum esse videatur.
 140 Existere autem controversias etiam, exscripti

interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptum, aut contrarie, aut ita, ut a sententia scriptum diffideat: his autem omnibus partibus subjecta quædam esse argumenta propria. Sed causarum, quæ sint a com- 141
muni quæstione sejunctæ, partim in judiciis versari, partim in deliberationibus: esse etiam genus tertium, quod in laudandis aut vituperandis hominibus poneretur: certosque esse locos, quibus in judiciis uteremur, in quibus æquitas quæreretur: alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus: alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. Cumque 142
esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa, ut deberet reperire primum, quid diceret: deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam atque judicio dispensare atque componere: tum ea denique vestire atque ornare oratione: post memoria sepire: ad extremum agere cum dignitate ac venustate. Etiam illa co- 143
gnoram & acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent: deinde rem demonstrandam: postea controversiam constituendam:

tum id, quod nos intenderemus, confirmandum: post, quæ contra dicerentur, refellenda: extrema autem oratione, ea, quæ pro nobis essent, amplificanda & augenda; quæque essent pro adversariis, infirmanda
32 atque frangenda. Audieram etiam quæ de
144 orationis ipsius ornamentis traderentur; in qua præcipitur primum, ut pure & latine loquamur: deinde ut plane & dilucide: tum ut ornate: post ad rerum dignitatem apte & quasi decore: singularumque rerum præcepta
145 cognoram. Quinetiam, quæ maxime propria essent naturæ, tamen his ipsis artem adhiberi videram. Nam de actione & de memoria quædam brevia, sed magna cum exercitatione præcepta gustaram. In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicam adjuvare, mentiar. Habet enim quædam quasi ad com-
monendum oratorem, quo quidque referat, & quo intuens, ab eo, quodcunque sibi pro-
146 posuerit, minus aberret. Verum ego hanc vim intelligo esse in præceptis omnibus, non ut ea secuti oratores, eloquentiæ laudem sint adepti, sed, quæ sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam observasse, atque id egisse: sic esse non eloquentiam ex artificio,

sed artificium ex eloquentia natum: quod tamen, ut ante dixi, non ejicio, est enim etiam si minus necessarium ad bene dicendum: tamen ad cognoscendum non illiberale. Et exercitatio quædam suscipienda vobis est: quamquam vos quidem jam pridem estis in cursu. Sed ii, qui ingrediuntur in stadium, quique ea, quæ agenda sunt in foro, tamquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra prædiscere ac meditari. Hanc ipsam, inquit ¹⁴⁷ Sulpicius, nosse volumus: attamen ista, quæ abs te breviter de arte decursa sunt, audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non inaudita. Verum illa mox: nunc, de ipsa exercitatione quid sentias, quærimus.

Equidem probo ista, Crassus inquit, quæ ³³ vos facere soletis, ut, causa aliqua posita ¹⁴⁹ consimili causarum earum, quæ in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate: sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, & vires exercent suas, & linguæ celeritatem incitant, verborumque frequentia delectantur. In quo fallit eos, quod audierunt, dicendo homines, ut dicant, efficere solere. Ve- ¹⁵⁰ re enim etiam illud dicitur, PERVERSE DICERE, HOMINES, PERVERSE

DICENDO, FACILLIME CONSEQUI. Quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est, etiam subito sæpe dicere, tamen illud utilius, sumto spatio ad cogitandum, paratius atque accuratius dicere. Caput autem est, quod (ut vere dicam) minime facimus: est enim magni laboris, quem plerique fugimus: quam plurimum scribere. STILUS OPTIMUS, ET PRAESTANTISSIMUS DICENDI EFFECTOR AC MAGISTER: neque injuria. Nam si subitam & fortuitam orationem commentatio & cogitatio facile vincit; hanc ipsam profecto
 151 assidua ac diligens scriptura superabit. Omnes enim, five artis sunt loci, five ingenii cujusdam atque prudentiæ, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, anquirentibus nobis, omnique acie ingenii contemplantibus ostendunt se & occurrunt: omnesque sententiæ, verbaque omnia, quæ sunt cujusque generis maxime illustria, sub acumen stili subeant & succedant necesse est: tum ipsa collocatio conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poëtico, sed
 152 quodam oratorio numero & modo. Hæc sunt, quæ clamores & admirationes in bonis oratoribus efficiunt, neque ea quisquam, nisi

diu multumque scriptitarit, etiam si vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur: & qui a scribendi consuetudine ad dicendum venit, hanc affert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen illa, quæ dicantur, similia scriptorum esse videantur: atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, cum ab eo discefferit, reliqua similis oratio consequetur. Ut concitato navigio, cum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum & cursum suum, intermisso impetu pulsuque remorum: sic in oratione perpetua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum, scriptorum similitudine & vi concitata. In quotidianis autem cogitationibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem, nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam maxime gravibus, aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis, pronuntiarem. Sed post animadverti, hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quæ maxime cujusque rei propria, quæ-

153

34

154

que essent ornatissima, atque optima, occupasset, aut Ennius, si ad ejus versus me exercerem, aut Gracchus, si ejus orationem mihi forte proposuissem. Ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem.

¶ 155 Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum Græcas orationes explicarem. Quibus lectis hoc assequerbar, ut, cum ea, quæ legerem Græce, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer, & tamen usitatis, sed etiam exprimerem quædam verba imitando, quæ nova

¶ 156 nostris essent, dummodo essent idonea. Jam vocis, & spiritus, & totius corporis, & ipsius linguæ motus & exercitationes, non tam artis indigent, quam laboris; quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam

¶ 157 deformitatem pravitatemque veniamus. Excercenda est etiam memoria, ediscendis ad verbum quam plurimis & nostris scriptis & alienis. Atque in ea exercitatione non sane mihi displicet adhibere, si consueris, etiam istam locorum simulacrorumque rationem, quæ

quæ in arte traditur. Educenda deinde dictio est ex hac domestica exercitatione & umbratili, medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra, atque in aciem forenses. subeundus usus omnium, & periclitandæ vires ingenii; & illa commentatio inclusa in veritatis lucem proferenda est. Legendi etiam ¹⁵⁸ poëtæ, cognoscenda historia, omnium bonarum artium scriptores ac doctores & legendi, & pervolutandi, & exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; disputandumque de omni re in contrarias partes, &, quicquid erit in quaque re, quod probabile videri possit, eliciendum atque dicendum. Perdiscendum jus ¹⁵⁹ civile, cognoscendæ leges, percipienda omnis antiquitas, senatoria consuetudo, disciplina reipublicæ, jura sociorum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda est. Libandus etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos, quo, tanquam sale, perspergatur omnis oratio. Effudi vobis omnia, quæ sentiebam, quæ fortasse, quemcunque patrem familias arripuissetis ex aliquo circulo, eadem vobis percunctantibus respondisset.

Hæc cum Crassus dixisset, silentium est ³⁵ consecutum. Sed quamquam satis iis, qui ¹⁶⁰

aderant, ad id, quod erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. Tum Scævola, Quid est, Cotta? inquit, quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod præterea a Crasso requiratis?

161 Immo id mehercule, inquit, ipsum attendo; tantus enim cursus verborum fuit, & sic evolavit oratio, ut ejus vim atque incitationem adspexerim; vestigia ingressumque vix viderim, & tamquam in aliquam locupletem ac refertam domum venirem, non explicata veste, neque proposito argento, neque tabulis, & signis propalam collocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis: sic modo in oratione Crassi divitias atque ornamenta ejus ingenii per quædam involucra atque integumenta perspexi: sed ea cum contemplari cuperem, vix aspiciendi potestas fuit. Ita neque hoc possum dicere, me omnino ignorare, quid possideat,

162 neque plane nosse, ac vidisse. Quin tu igitur facis idem, inquit Scævola, quod faceres, si in aliquam domum, plenam ornamentorum, villamve venisses. Si ea seposita, ut dicis, essent, tu valde spectandi cupidus esses: non dubitares rogare dominum,

ut proferri juberet, præsertim si esses familiaris: similiter nunc petes a Crasso, ut eam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco, quasi per transfennam prætereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat, & suo quidque in loco collocet. Ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scævola: 163 me enim & hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus hujusmodi disputationis semper contemserit, hæc, quæ isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere. sed tu hoc nobis da, Scævola, & perfice, ut Crassus hæc, quæ coarctavit & peranguste referit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet. Ego 164 mehercule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc causa volebam, quam mea. Neque enim tantopere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quantopere ejus in causis oratione delector: nunc vero, Crasse, mea quoque etiam causa rogo, ut quoniam tantum habemus otii, quantum jamdiu nobis non contigit, ne graveris exædificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione majorem, melioremque video; quam vehementer probo. Enimvero, inquit 36 Crassus, mirari satis non queo, etiam te hæc, 165

Scævola, desiderare, quæ neque ego teneo, ut ii, qui docent; neque sunt ejus generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus. Ain tu? inquit ille. Si de istis communibus & pervagatis vix huic ætati audiendum putas, etiamne illa negligere possumus, quæ tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes & incitarentur & reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione reipublicæ, denique de nostro ipso jure civili? Hanc enim ego omnem scientiam & copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse, in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem numquam videram.

166 Potes igitur, inquit Crassus, (ut alia omittam innumerabilia & inmensa, & ad ipsum tuum jus civile veniam,) oratores putare eos, quos multas horas exspectavit, cum in campum properaret & ridens & stomachans Scævola, cum Hypsæus maxima voce, plurimis verbis, a M. Crasso prætore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret, Cn. autem Octavius, homo consularis, non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet, ac ne is, pro quo

Ipse diceret, turpi tutelæ judicio, atque
 omni molestia, stultitia aduersarii, libera-
 retur? Ego vero istos, inquit, (memini enim ¹⁶⁷
 mihi narrare Mucium) non modo oratoris
 nomine, sed ne foro quidem dignos putarim.
 Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus,
 eloquentia, neque dicendi ratio aut copia, sed
 juris civilis prudentia: quod alter plus, lege
 agendo, petebat, quam quantum lex in XII.
 tabulis permiserat; quod cum impetrasset,
 causa caderet: alter iniquum putabat plus fe-
 cum agi, quam quod erat in actione: neque
 intelligebat, si ita esset actum, litem aduer-
 sarium perditurum. Quid? his paucis die- ³⁷
 bus, nonne, nobis in tribunali Q. Pompeji, ¹⁶⁸
 prætoris urbani, familiaris nostri, sedenti-
 bus, homo ex numero disertorum postula-
 bat, ut illi, unde peteretur, vetus atque
 usitata exceptio daretur, **CUJUS PECU-
 NIÆ DIES FUISSET?** quod petitoris
 causa comparatum esse, non intelligebat:
 ut si ille infitiator probasset judici, ante pe-
 titam esse pecuniam, quam esset cœpta de-
 beri, petitor rursus cum peteret, exceptione
 excluderetur, **QUOD EA RES IN JUDI-
 CIUM ANTEA VENISSET.** Quid ergo ¹⁶⁹
 hoc fieri turpius, aut dici potest, quam eum,

qui hanc personam suscepit, ut amicorum
 controversias causasque tueatur, laboranti-
 bus succurrat, ægris medeatur, afflictos ex-
 citet, hunc in minimis tenuissimisque rebus
 ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus
 170 esse videatur? Equidem propinquum no-
 strum, P. Crassum, illum Divitem, cum
 multis aliis rebus elegantem hominem & or-
 natum, tum præcipue in hoc ferendum &
 laudandum puto, quod, cum P. Scævolæ
 frater esset, solitus est ei persæpe dicere, neque
 illum in jure civili satis [illi arti]facre posse,
 nisi dicendi copiam assumisset: (quod qui-
 dem hic, qui mecum Cos. fuit, filius ejus,
 est consecutus:) neque se ante causas ami-
 corum tractare atque agere cœpisse, quam
 171 jus civile didicisset. Quid vero ille M. Ca-
 to? nonne & eloquentia tanta fuit, quantam
 illa tempora, atque illa ætas in hac civitate
 ferre maximam potuit, & juris civilis omni-
 um peritissimus? Verecundius hac de re
 jamdudum loquor, quod adest vir in dicen-
 do summus, quem ego unum oratorem ma-
 xime admiror; sed tamen idem hoc semper
 172 jus civile contemnit. Verum, quoniam sen-
 tentiæ atque opinionis meæ voluistis esse par-
 ticipes, nihil occultabo, & quoad pote-

ro, vobis exponam, quid de quaque re sentiam.

Antonii incredibilis quædam, & prope 38
singularis & divina vis ingenii videtur, etiam si
hac scientia juris nudata sit, posse se facile
ceteris armis prudentiæ tueri atque defendere. Quamobrem hic nobis sit exceptus:
ceteros vero non dubitabo primum inertiam
condemnare sententia mea, post etiam impudentiæ. Nam volitare in foro, hæerere in 173
jure ac prætorum tribunalibus, judicia privata magnarum rerum obire, in quibus sæpe non de facto, sed de æquitate ac jure certetur, jactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, fillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum, ceterarumque rerum innumerabilium jura versentur, cum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiæ. Illa vero deridenda arrogantia est, 174
in minoribus navigiis rudem esse se confiteri; quinquereemes, aut etiam majores, gubernare didicisse. Tu mihi cum in circulo deci-

piare adversarii stipulatiuncula, cum obfignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur; ego tibi ullam causam majorem committendam putem? citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernarit.

175 Quid? si ne parvæ quidem causæ sunt, sed sæpe maximæ, in quibus certatur de jure civili; quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia juris audet accedere? Quæ potuit igitur esse causa major, quam illius militis, de cujus morte cum domum falsus ab exercitu nuntius venisset, & pater ejus, re credita, testamentum mutasset, & quem ei visum esset, fecisset heredem, essetque ipse mortuus: res delata est ad centumviros, cum miles domum revenisset, egissetque lege in hereditatem paternam [testamento exheres filius]. Nempe in ea causa quæsitum est de jure civili, possetne paternorum bonorum exheres esse filius, quem pater testamento neque heredem, neque exheredem

39 scripsisset nominatim? Quid? qua de re inter

176 Marcellos & Claudios patricos centumviri judicarunt, cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii ejusdem hominis hereditatem,

gente ad se rediisse dicerent; nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis ac gentilitatis jure dicendum? Quid? quod item ¹⁷⁷ in centumvirali judicio certatum esse accepimus, qui Romam in exilium venisset, cui Romæ exfulare jus esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset, intestatoque esset mortuus: * * * nonne in ea causa jus applicationis, obscurum sane & ignotum, patefactum in judicio atque illustratum est a patrono? Quid? nuper, cum ¹⁷⁸ ego C. Sergii Auratæ contra hunc nostrum Antonium judicio privato causam defenderem; nonne omnis nostra in jure versata defensio est? Cum enim Marius Gratidianus ædes Auratæ vendidisset, neque, servire quandam earum ædium partem, in mancipii lege dixisset; defendebamus, quidquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor scisset, neque declarasset, præstare debere. Quo quidem in genere familiaris noster ¹⁷⁹ M. Bucculejus, homo, neque meo judicio stultus, & suo valde sapiens, & a juris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit. Nam cum ædes L. Fusio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit. Fusius autem, simul atque ædi-

ficari cœptum est in quadam parte urbis, quæ modo ex illis ædibus conspici posset, egit statim cum Bucculejo, quod, cuicumque particulæ cœli officeretur, quamvis effet procul, mutari
 180 lumina putabat. Quid vero? clarissima M. Curii causa M. que Coponii nuper apud centumviros, quo concursu hominum, qua expectatione defensa est? cum Q. Scævola, æqualis & collega meus, homo omnium & disciplina juris civilis eruditissimus, & ingenio prudentiaque acutissimus, & oratione maxime limatus atque subtilis, atque, ut ego soleo dicere, juris peritorum eloquentissimus, eloquentium juris peritissimus, ex scripto testamentorum jura defenderet, negaretque, nisi postumus & natus, &, antequam in suam tutelam venisset, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum postumum, & natum & mortuum, heres institutus: ego voluntatem defenderem; hac eum tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in tutelam venisset, M. Curius esset heres. Num destitit uterque nostrum in ea causa, in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio jure civili versari? Omitto jam plura exempla causarum amplissimarum, quæ sunt innumera-

40
 181

bilis: capitis nostri sæpe potest accidere, ut causæ versentur in jure. Etenim sic C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum, ac consularem, cum eum propter invidiam Numantini fœderis paterpatratus ex S. C. Numantinis dedidisset, eumque illi non recepissent, posteaque Mancinus domum revenisset, neque in senatum introire dubitasset; P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis, de senatu jussit educi, quod eum civem negaret esse; quia memoria sic esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset, aut paterpatratus dedidisset, ei nullum esse postliminium. Quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam contentionemque majorem, quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis; præsertim cum hæc non in crimine aliquo, quod ille posset infitari, sed in civili jure consisteret? Similique in genere, inferiore ordine, si quis apud nos servisset ex populo fœderato, seseque liberasset, ac postea domum revenisset; quæsitum est apud majores nostros, num is ad suos postliminio rediisset, & amisisset hanc civitatem. Quid? de libertate, quo judicium gravius esse nullum potest; nonne ex jure civili potest esse con-

182

183

tentio, cum quæritur, is, qui domini voluntate census sit, continuone, an ubi lustrum conditum, liber sit? Quid, quod usu, memoria patrum, venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum uxorem prægnantem in provincia reliquisset, Romæque alteram duxisset, neque nuntium priori remisisset, mortuusque esset intestato, & ex utraque filius natus esset; mediocrisne res in controversiam adducta est? cum quæreretur de duobus civium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de ejus matre; quæ, si judicaretur, certis quibusdam verbis, non novis nuptiis, fieri cum superiore divortium, in concubinæ locum duceretur. Hæc igitur, & horum familia jura suæ civitatis ignorantem, erectum & celsum, alacri & prompto ore ac vultu, hue atque illuc intuentem, vagari magna cum caterva toto foro, præsidium clientibus, atque opem amicis, & prope cunctis civibus lucem ingenii & consilii sui porrigentem atque tendentem, nonne in primis flagitiosum putandum est?

41 Et quoniam de impudentia dixi, castige-
185 mus etiam segnitiam hominum atque inertiam. Nam si esset ista cognitio juris magna

ac difficilis; tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed, o dii immortales, non dicerem hoc, audiente Scævola, nisi ipse dicere soleret, nullius artis faciliorem sibi cognitionem videri. Quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur: 186
primum, quia veteres illi, qui huic scientiæ præfuerunt, obtinendæ atque augendæ potentiæ suæ causa, pervulgari artem suam noluerunt: deinde, posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. Nihil est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habeat illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. Hoc video, dum breviter voluerim dicere, 187
dictum a me esse paullo obscurius: sed experiar, & dicam, si potero, planius. Omnia 42
fere, quæ sunt conclusa nunc artibus, dispersa & dissipata quondam fuerunt; ut in musicis numeri, & voces, & modi; in geometria, lineamenta, formæ intervalla, magnitudines; in astrologia, cœli conversio, ortus, obitus, motusque siderum; in grammaticis,

poëtarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique ipsa ratione dicendi, excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere; ignota quondam omnibus, 188 & diffusa late videbantur. Adhibita est igitur ars quædam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi assumunt, quæ rem dissolutam divulsamque conglutinet, & ratione quadam constringeret. Sit ergo in jure civili finis hic, legitimæ atque usitatæ in rebus causisque civium æquabili- 189 tatis conservatio. Tum sunt notanda genera, & ad certum numerum paucitatemque revocanda. Genus autem est id, quod sui similes communiōe quadam, specie autem differentes, duas aut plures complectitur partes. Partes autem sunt, quæ generibus iis, ex quibus emanant, subjiciuntur; omniaque, quæ sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum. Est enim definitio, earum rerum, quæ sunt ejus rei propriæ, quam definire volumus, brevis & circumscripta quæ- 190 dam explicatio. Hisce ego rebus exempla adjungerem, nisi, apud quos hæc haberetur oratio, cernerem: nunc complectar, quod

propofui, brevi. Si enim aut mihi facere
licuerit, quod jamdiu cogito, aut alius quis-
piam, aut, me impedito, occuparit, aut
mortuo effecerit, ut primum omne jus civile
in genera digerat, quæ perpauca funt; dein-
de eorum generum quafi quædam membra
dispertiat; tum propriam cujusque vim de-
finitione declaret; perfectam artem juris ci-
vilis habeatis, magis magnam atque ube-
rem, quam difficilem atque obfcuram. At- 191
que interea tamen, dum hæc, quæ difperfa
funf, coguntur, vel paffim licet carpentem
& colligentem undique repleri jufia juris ci-
vilis fcientia. Nonne videtis, equitem Ro- 43
manum, hominem acutiffimo omnium inge-
nio, fed minime ceteris artibus eruditum,
C. Aculeonem, qui mecum vivit, femper-
que vixit, ita tenere jus civile, ut ei, cum
ab hoc difcefferitis, nemo de iis, qui peri-
tiffimi funt, anteponatur? Omnia enim funt 192
pofita ante oculos, collocata in ufu quoti-
diano, in congregfione hominum atque in fo-
ro: neque ita multis litteris aut volumini-
bus magnis continentur. Eadem enim funt
elata primum a pluribus: deinde, paucis ver-
bis commutatis, etiam ab iisdem fcriptori-
bus fcripta funt fæpius. Accedit vero, quo 193

facilius percipi cognoscique jus civile possit, (quod minime plerique arbitrantur,) mira quædam in cognoscendo suavitas & delectatio. Nam, siue quem aliena studia delectant, plurima est, & in omni jure civili, & in pontificum libris, & in XII. tabulis, antiquitatis effigies, quod & verborum prisca vetustas cognoscitur, & actionum genera quædam majorum consuetudinum vitamque declarant: siue quis civilem scientiam contempletur, quam Scævola non putat oratoris esse propriam, sed cujusdam ex alio genere prudentiæ; totam hanc, descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, XII. tabulis contineri videbit: siue quem ista præpotens & gloriosa philosophia delectat, (dicam audacius,) hosce habebit fontes omnium disputationum suarum, qui jure civili & le-
194 gibus continentur. Ex his enim & dignitatem maxime expetendam videmus, cum verus, justus, atque honestus labor honoribus, præmiis, splendore decoratur; vitia autem hominum atque fraudes, damnis, ignominiiis, vinculis, verberibus, exiliis, morte multantur: & docemur non infinitis, concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate, nutuque legum domitas habere libidi-

libidines, coërcere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere. Fremant omnes licet: dicam quod 44
 sentio: bibliothecas mehercule omnium phi- 195
 losophorum unus mihi videtur XII. tabularum libellus, si quis legum fontes & capita viderit, & auctoritatis pondere, & utilitatis ubertate superare. Ac, si nos, id quod ma- 196
 xime debet, nostra patria delectat; cujus rei tanta est vis, ac tanta natura, ut Ithacam illam, in asperrimis faxulis, tanquam nidulum, affixam, sapientissimus vir immortalitati anteponeret: quo amore tandem inflammati esse debemus in ejusmodi patriam, quæ una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? Cujus primum nobis mens, mos, disciplina, nota esse debet; vel quia est patria, parens omnium nostrum, vel quia tanta sapientia fuisse in jure constituendo putanda est, quanta fuit in his tantis opibus imperii comparandis. Percipietis etiam il- 197
 lam ex cognitione juris lætitiã & voluptatem, quod, quantum præstiterint nostri majores prudentia ceteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo, & Dracone, & Solone nostras leges conferre volueritis. Incredibile est enim, quam fit

omne jus civile, præter hoc nostrum, inconditum, ac pæne ridiculum: de quo multa soleo in sermonibus quotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus, & maxime Græcis, antepono. His ego de causis dixeram, Scævola, iis, qui perfecti oratores esse vellent, juris civilis cognitionem esse necessariam.

45
198 Jam vero ipsa per sese quantum afferat iis, qui ei præfunt, honoris, gratiæ, dignitatis, quis ignorat? Itaque, ut apud Græcos infirmi homines, mercedula adducti, ministros se præbent in judiciis oratoribus, ii, qui apud illos *πραγματικοί* vocantur: sic, in nostra civitate contra, amplissimus quisque & clarissimus vir; ut ille, qui propter hanc juris civilis scientiam sic appellatus a summo poëta est:

Egregie cordatus homo, catus Ælius Sextus, multique præterea, qui, cum ingenio sibi [auctore] dignitatem peperissent, perfecerunt, ut in respondendo de jure, auctoritate plus etiam, quam ipso ingenio, valerent.

199 Senectuti vero celebrandæ & ornandæ quod honestius potest esse perfugium, quam juris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium jam ab adolescentia comparavi, non solum ad

causarum usum forensium, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires (quod fere jam tempus adventat) deficere cœpissent, ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim præclarior, quam honoribus & reipublicæ muneribus perfunctum senem, posse suo jure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi & reges, at omnes sui cives consilium expetant,

*Suarum rerum incerti: quos ego mea ope ex
Incertis certos, compotesque consili*

Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

Est enim sine dubio domus jurisconsulti totius oraculum civitatis. Testis est hujusce Q. Mucii janua & vestibulum, quod in ejus infirmissima valetudine, affectaque jam ætate, maxima quotidie frequentia civium, ac summorum hominum splendore celebratur.

Jam vero illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimem publica quoque jura, quæ sunt propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum, & vetustatis exempla, oratori nota esse debere. Nam ut in rerum privatarum causis atque judiciis depromenda sæpe oratio est ex jure civili, & idcirco, ut ante diximus, ora-

tori juris civilis scientia necessaria est: sic in
causis publicis judiciorum, concionum, senatus, omnis hæc & antiquitatis memoria,
& publici juris auctoritas, & regendæ rei-
publicæ ratio ac scientia, tamquam alia ma-
teries, iis oratoribus, qui versantur in re-
202 publica, subjecta esse debent. Non enim
causidicum nescio quem, neque proclamato-
rem, aut rabulam, hoc sermone nostro con-
quirimus, sed eum virum, qui primum sit
ejus artis antistes, cujus cum ipsa natura
magnam homini facultatem daret, tamen
esse deus putabatur, ut & ipsum, quod erat
hominis proprium, non partum per nos, sed
divinitus ad nos delatum videretur: deinde,
qui possit, non tam caduceo, quam nomine
oratoris ornatus, incolumis, vel inter ho-
stium tela, versari: tum, qui scelus frau-
demque nocentis possit dicendo subjicere odio
civium, supplicioque constringere: idemque
ingenii præsidio innocentiam judiciorum pœ-
na liberare: idemque languentem labentem-
que populum aut ad decus excitare, aut ab
errore deducere, aut inflammare in impro-
bos, aut incitatum in bonos, mitigare: qui
denique, quemcumque in animis hominum
motum res & causa postulet, eum dicendo

vel excitare possit, vel sedare. Hanc vim si ²⁰³ quis existimat, aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse, aut a me posse exponi tam brevi, vehementer errat: neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa, ita putavi esse demonstranda; non ut ipse dux essem, (quod & infinitum est, & non necessarium,) sed ut commonstrarem tantum viam, & ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem. Mihi vero, inquit Mucius, fatis superque abs te videtur istorum studiis, si modo ⁴⁷ sunt studiosi, esse factum. Nam, ut Socratem illum solitum ajunt dicere, perfectum sibi opus esse, si quis fatis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendæ percipiendæque virtutis: (quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent se esse, quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam:) sic ego intelligo, si in hæc, quæ patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis; facillime vos ad ea, quæ cupitis, perventuros, ab hoc aditu, januaque patefacta. Nobis vero, inquit Sulpicius, ista ²⁰⁵ sunt pergrata perque jucunda: sed pauca

etiam requirimus, imprimisque ea, quæ valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percurfa sunt, cum illa te & non contemnere, & didicisse confiterere. Ea si paullo latius dixeris, expleris omnem expectationem diuturni desiderii nostri. Nam nunc, quibus studendum rebus esset, accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cupimus cognoscere.

206 Quid si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestræ potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini, aut naturæ meæ, petimus ab Antonio, ut ea, quæ continet, neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse jamdudum questus est, explicet nobis, & illa dicendi mysteria enuntiet? Ut videtur, inquit Sulpicius. Nam Antonio dicente,

207 etiam quid tu sentias, intelligemus. Peto igitur, inquit Crassus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id ætatis, oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas, quid iis de rebus, quas a te

48 quæri vides, sentias. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, plane video atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens,

sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt. Verum hoc ingrediar ad 208 ea, quæ vultis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio. Neque enim sum de arte dicturus, quam nunquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quæ in commentarium meum retuli, sunt ejusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata: quæ si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quæsieritis, quæ ego nescirem: meam facilitatem laudatote, cum vobis, non meo judicio, sed vestro studio inductus, non gravate respondero. Tam Crassus, Perge modo, inquit, 209 Antoni. Nullum est enim periculum, ne quid tu eloquere, nisi ita prudenter, ut neminem nostrum poeniteat ad hunc te sermonem impulisse.

Ego vero, inquit, pergam: & id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo: ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne vagari & errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dis-

210 fenserint, non idem esse illud, quo de agitur, intelligant. Nam, si forte quæreretur, quæ esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator: qui cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adjungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de comœatu, de infidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quæ essent propriæ belli administrandi: quarum qui essent animo & scientia compotes, eos esse imperatores dicerem; utererque exemplis Africanorum & Maximorum; Epaminondam atque Hannibalem, atque ejus generis homi-
211 nes nominarem. Sin autem quæreremus, quis esset is, qui ad rempublicam moderandam usum, & scientiam, & studium suum contulisset, definirem hoc modo: Qui, quibus rebus utilitas reipublicæ pararetur augeturque, teneret, iisque uteretur; hunc reipublicæ rectorem, & consilii publici auctorem esse habendum: prædicaremque P. Lentulum, principem illum, & Ti. Gracchum patrem, & Q. Metellum, & P. Africanum, & C. Lælium, & innumerabiles alios cum ex nostra civitate, tum ex ceteris.

Sin autem quæreretur, quisnam jurisconsul- 212
tus vere nominaretur; eum dicerem, qui
legum & consuetudinis ejus, qua privati in
civitate uterentur, & ad respondendum, &
ad scribendum, & ad cavendum, peritus
esset: & ex eo genere Sex. Ælium, M. Ma-
nilium, P. Mucium nominarem. Atque ut 49
jam ad leviora artium studia veniam, si mu-
sicus, si grammaticus, si poëta quærat,ur,
possim similiter explicare, quid eorum quis-
que profiteatur, & quo non amplius ab quo-
que sit postulandum. Philosophi denique
ipsius, qui de sua vi ac sapientia unus omnia
pæne profitetur, est tamen quædam descriptio,
ut is, qui studeat omnium rerum, divina-
rum atque humanarum vim, naturam cau-
sasque nosse, & omnem bene vivendi ratio-
nem tenere & persequi, nomine hoc appel-
letur. Oratorem autem, quoniam de eo 213
quærimus, equidem non facio eundem, quem
Crassus; qui mihi visus est omnem omnium
rerum atque artium scientiam comprehendere
uno oratoris officio ac nomine: atque eum
puto esse, qui verbis ad audiendum jucundis
& sententiis ad probandum accommodatis
uti possit in causis forensibus atque commu-
nibus. Hunc ego appello oratorem, eumque

esse præterea instructum voce, & actione,
214 & lepore quodam volo. Crassus vero mihi
noſter viſus eſt oratoris facultatem non illius
artis terminis, ſed ingenii ſui finibus, im-
menſis pæne, deſcribere. Nam & civitatum
regendarum oratori gubernacula ſententia
ſua tradidit: in quo per mihi mirum viſum
eſt, Scævola, te hoc illi concedere; cum
ſæpiſſime tibi ſenatus, breviter impoliteque
dicenti, maximis ſit de rebus aſſenſus. M.
vero Scaurus, quem non longe, ruri, apud
ſe, eſſe audio, vir regendæ reipublicæ ſcien-
tiſſimus, ſi audierit, hanc auctoritatem gra-
vitatſ & conſilii ſui vindicari a te, Craſſe,
quod eam oratoris propriam eſſe dicas; jam,
credo, huc veniat, & hanc loquacitatem
noſtram vultu ipſo aſpectuque conterreat:
qui quamquam eſt in dicendo minime con-
temnendus, prudentia tamen rerum magna-
215 rum magis, quam dicendi arte, nititur. Ne-
que vero, ſi quis utrumque poteſt, aut ille
conſilii publici auctor ac ſenator bonus, ob
eam ipſam cauſam orator eſt; aut hic diſer-
tus atque eloquens, ſi eſt idem in procura-
tione civitatis egregius, illam ſcientiam di-
cendi copia eſt conſecutus, Multum inter ſe
diſtant iſtæ facultates, longeque ſunt diverſæ

atque sejunctæ, neque eadem ratione, ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Lælius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam, & reipublicæ dignitatem exornabant.

Neque enim est interdictum aut a re- 50
rum natura, aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus, ne amplius, quam singulas artes, nosse liceat. Quare non, etsi 216
eloquentissimus Athenis Pericles, idemque in ea civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco ejusdem hominis atque artis utraque facultas existimanda est; nec, si P. Crassus idem fuit eloquens, & juris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi juris civilis scientia. Nam si quisque, 217
ut in aliqua arte & facultate excellens, aliam quoque artem sibi assumserit, ita perficiet, ut, quod præterea sciet, id ejus, in quo excelleret, pars quædam esse videatur: licet ista ratione dicamus, pila bene, & duodecim scriptis ludere, proprium esse juris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eademque ratione dicantur, & quos *ἑρσινδς* Græci nominant, iidem poëtæ, quoniam Empedocles physicus egregium poemata fecerit. At hoc ne philosophi quidem

ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse, atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam, aut musicam, philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus præstantissimum fuisse fateantur. Ac, si jam placet, omnes artes oratori subjungere, tolerabilius est, sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse jejuna atque nuda, sed aspersa atque distincta multarum rerum jucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo & cogitatione, multa etiam legendo percurrisse: neque ea, ut sua, possedisse, sed, ut aliena, libasse. Fateor enim, callidum quendam hunc, & nulla in re tironem ac rudem, nec peregrinum atque hospitem in agendo esse debere.

51 Neque vero istis tragœdiis tuis, quibus
 219 uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ista dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo, aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum atque rationes penitus perspexerit: in quo philosophia sit oratori necessario percipienda: quo in studio hominum

quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas ætates videmus esse contritas: quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror: nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, fatis est, ea de moribus hominum & scire, & dicere, quæ non abhorrent ab hominum moribus. Quis enim ²²⁰ unquam orator magnus, & gravis, cum iratum adversario judicem facere vellet, hæsitavit ob eam causam, quod nesciret, quid esset iracundia, fervorne mentis, an cupiditas puniendi doloris? Quis, cum ceteros animorum motus aut iudicibus, aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea dixit, quæ a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in iudicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores volunt esse & ad veritatem vitæ propius accedere, permediocres ac potius leves motus debere esse dicunt. Ora- ²²¹ tor autem omnia hæc, quæ putantur in communi vitæ consuetudine, mala ac molesta, & fugienda, multo majora & acerbiora verbis facit: itemque ea, quæ vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat

atque ornat: neque vult ita sapiens inter
 stultos videri, uti, qui audiant, aut illum
 ineptum & Græculum putent, aut etiam si
 valde probent ingenium oratoris, sapientiam
 admirentur, se esse stultos moleste ferant;
 222 sed ita peragrat per animos hominum, ita
 sensus mentesque pertractat, ut non de-
 sideret philosophorum descriptiones, neque
 exquirat oratione, summum illud bonum in
 animone sit, an in corpore; virtute an vo-
 luptate definiatur: an hæc inter se jungi co-
 pularique possint: an vero, ut quibusdam vi-
 sum, nihil certum sciri, nihil plane cognosci
 & percipi possit: quarum rerum fateor ma-
 gnam, multiplicemque esse disciplinam, &
 223 multas, copiosas, variasque rationes; sed
 aliud quiddam, longe aliud, Crasse, quæri-
 mus. Acuto homine nobis opus est, & na-
 tura usuque callido, qui sagaciter pervesti-
 get, quid sui cives, iique homines, quibus
 aliquid dicendo persuadere velit, cogitent,
 52 sentiant, opinentur, expectent. Teneat
 oportet venas cujusque generis, ætatis, or-
 dinis, & eorum, apud quos aliquid aget,
 aut erit acturus, mentes, sensusque degustet:
 224 philosophorum autem libros reservet sibi ad
 hujuscemodi Tusculani requiem atque otium,

ne, si quando ei dicendum erit de justitia & fide, mutuetur a Platone; qui, cum hæc exprimenda verbis arbitraretur, novam quandam finxit in libris civitatem: usque eo illa, quæ dicenda de justitia putabat, a vitæ consuetudine, & a civitatum moribus abhorrebant. 225 Quod si ea probarentur in populis atque in civitatibus; quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo viro, & amplissimo principi civitatis, ut illa diceres in maxima concione tuorum civium, quæ dixisti? ERIPITE NOS EX MISERIIS, ERIPITE NOS EX FAUCIBUS EORUM, QUORUM CRUELITAS NOSTRO SANGUINE NON POTEST EXPLERI: NOLITE SINERE NOS CUIQUAM SERVIRE, NISI VOBIS UNIVERSIS, QUIBUS ET POSSUMUS ET DEBEMUS. Omitto *miserias*, in quibus, ut illi ajunt, vir fortis esse non potest; omitto *fauces*, ex quibus te eripi vis, ne judicio iniquo exforbeatur sanguis tuus: quod sapienti negant accidere posse: *servire* vero non modo te, sed universum senatum, cujus tum causam agebas, ausus es dicere? Potest- 226 ne virtus, Crasse, servire, istis auctoribus, quorum tu præcepta oratoris facultate

complecteris? quæ & semper, & sola libera est, quæque etiam si corpora capta sint armis, aut constricta vinculis, tamen suum jus, atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quæ vero addidisti, non modo senatum *fervire posse* populo, sed etiam *debere*, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens, probare posset? Senatum *fervire* populo, cui populus ipse moderandi & regendi sui potestatem, quasi quasdam habenas, tradidisset? Itaque hæc cum a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus, & philosophiæ deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter & flagitiose dicta esse dicebat. Idemque Servium Galbam, quem hominem probe commeminisse se ajebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quæstionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbæ gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum & vehementer esset locutus: quam orationem in *Orginibus* suis exposuit ipse. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli, propinqui sui, Q. pupillum

lum filium ipse pæne in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione & memoria fletum populo moveret, & duos filios suos parvos tutelæ populi commendasset, ac se, tanquam in procinctu testamentum faceret, sine libra atque tabulis, populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque cum & invidia & odio populi tum Galba premeretur, his quoque eum tragediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, *nisi pueris & lacrymis usus esset, pœnas eum daturum fuisse*. Hæc Rutilius valde vituperabat, & huic humilitati, dicebat, vel exilium fuisse, vel mortem anteponendam. Neque vero hoc 229 solum dixit, sed ipse & sensit, & fecit. Nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentia; cumque illo nemo neque integrior esset in civitate, neque sanctior, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatus quidem, aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. Paulum huic Cottæ tribuit partium, disertissimo adolescenti, sororis suæ filio. Dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure & dilucide. Quod si tu tunc, Crasse, dixisses, qui sub- 230

fidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam, petendum esse paullo ante dicebas; &, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere? quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives, supplicioque digni; tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuæ: nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo in clamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rempublicam imploravit, nemo supplicavit. Quid multa? pedem nemo in illo iudicio supposit, credo, ne Stoicis renuntia-

54 retur. Imitatus est homo Romanus & con-
231 sularis veterem illum Socratem, qui, quum omnium sapientissimus esset, sanctissimeque vixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex, aut reus, sed magister, aut dominus videretur esse iudicium. Quin etiam, quum ei scriptam orationem disertissimus orator Lyfias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitus legit, & commode scriptam esse dixit: sed, inquit, ut, si mihi cal-

teos Sicyonios attuliffes, non uterer, quamvis essent habiles & apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi & oratoriam videri, fortem & virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est: neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices, damnarent, an absolverent, sed etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant. Erat enim Athenis, reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi pœnæ æstimatio: & sententia cum iudicibus ²³² daretur, interrogabatur reus, quam quasi æstimationem commeruisse se maxime confiteretur: quod cum interrogatus Socrates esset, respondit, sese meruisse, ut amplissimis honoribus & præmiis decoraretur, & ei victus quotidianus in Prytanœo publice præberetur; qui honos apud Græcos maximus habetur. Cujus responso sic iudices exarsere ²³³ runt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset (quod mehercule etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter ejus ingenii magnitudinem vellem) quonam modo istos philosophos ferre possimus, qui nunc, cum ille damnatus est, nullam aliam ob culpam, nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se

oportere dicunt peti præcepta dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit melius, aut verius: tantum dico, & aliud illud esse, atque hoc, & hoc sine illo summum esse posse.

55 Nam quod jus civile, Crasse, tam vehementer amplexus es; video, quid egeris.
 234 tum, quum dicebas, videbam. Primum Scævolaë te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro ejus eximia suavitate debemus: cujus artem cum indotatam esse & incomtam videres, verborum eam dote locupletasti & ornasti. Deinde quod in ea tu plus operæ laborisque consumferas, cum ejus studii tibi & hortator & magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista
 235 quidem arte pugno. Sit sane tanta, quantum tu illam esse vis. Etenim sine controversiâ & magna est, & late patet, & ad multos pertinet, & summo in honore semper fuit, & clarissimi cives ei studio etiam hodie præfunt: sed vide, Crasse, ne dum novo & alieno ornatu velis ornare juris civilis scientiam, suo quoque eam concessio & tradito spoliis
 236 atque denudes. Nam, si ita diceres, qui jurisconsultus esset, esse eum oratorem, item-

que qui esset orator, juris eundem esse consultum: præclaras duas artes constitueres, atque inter se pares, & ejusdem socias dignitatis. Nunc vero, jurisconsultum sine hac eloquentia, de qua quærimus, fateris esse posse, fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam scientiam assumerit, esse posse. Ita est tibi jurisconsultus ipse per se nihil, nisi legulejus quidam cautus & acutus, præco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum: sed quia sæpe utitur orator subsidio juris in causis, idcirco istam juris scientiam eloquentiæ tanquam ancillulam pedi sequamque adjunxisti.

Quod vero impudentiam admiratus es eorum patronorum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur, aut ea, quæ maxima essent in jure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent, numquamque didicissent; utriusque rei facilis est & prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem ejus mulieris, quæ coemptionem fecerit, causam posse defendere: nec, si parvi navigii & magni eadem est in gubernando scientia; idcirco qui, quibus verbis erectum cieri oporteat, nesciat, idem heriscundæ fami-

238 liæ causam agere non possit. Nam, quod
maximas centumvirales causas in jure positas
protulisti: quæ tandem earum causa fuit,
quæ ab homine eloquenti, juris imperito,
non ornatissime potuerit dici? quibus quidem
in causis omnibus, sicut in ipsa M'. Curii,
quæ abs te nuper est dicta, & in C. Hostilii
Mancini controversia, atque in eo puero, qui
ex altera natus erat uxore, non remisso nun-
tio superiori, fuit inter peritissimos homines
239 summa de jure dissensio. Quæro igitur, quid
adjuverit oratorem in his causis juris scien-
tia, cum hic jurisconsultus superior fuerit
discessurus, qui esset non suo artificio, sed
alieno, hoc est, non juris scientia, sed elo-
quentia, sustentatus. Equidem hoc sæpe au-
divi, cum ædilitatem P. Crassus peteret,
eumque major natu, etiam consularis, Ser.
Galba affectaretur, quod Crassi filiam C. filio
suo despondisset, accessisse ad Crassum con-
sulendi causa quendam rusticanum: qui, cum
Crassum seduxisset atque ad eum retulisset,
respondumque ab eo verum magis, quam ad
suam rem accommodatum abstulisset; ut
eum tristem Galba vidit, nomine appellavit,
quæsitivique, qua de re ad Crassum retulisset?
ex quo ut audivit, commotumque ut vidit

hominem, Suspenso, inquit, animo & occupato Crassum tibi respondisse video: deinde ²⁴⁰ ipsum Crassum manuprehendit, & heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter, homo peritissimus, confirmare, ita se rem habere, ut respondisset; nec dubium esse posse. Galba autem alludens varie & copiose, multas similitudines afferre, multaque pro æquitate contra jus dicere: atque illum, cum disserendo par esse non posset (quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbæ nullo modo,) ad auctores confugisse, & id, quod ipse diceret, & in P. Mucii, fratris sui, libris, & in Sexti Ælii commentariis scriptum protulisse, ac tamen concessisse, Galbæ disputationem sibi probabilem & prope veram videri. Attamen, quæ causæ sunt ejusmodi, ⁵⁷ ut de earum jure dubium esse non possit, ²⁴¹ omnino in judicium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus esset, hereditatem petit? nemo: quia constat, agnoscendo rumpi testamentum. Ergo in hoc genere juris judicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem juris [incontroversi] ignorare, quæ pars sine dubio multo ²⁴²

maxima est: in eo autem jure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori, ejus partis, quamcunque defendat, auctorem aliquem invenire: a quo cum amantatas hastas acceperit, ipse eas oratoris laceratis viribusque torquebit. Nisi vero (bona venia hujus optimi viri dixerim, Scævola,) tu libellis, aut praeceptis soceri tui, causam M'. Curii defendisti. Nonne arripuisti patrocinium aequitatis, & defensionem testamentorum, ac voluntatis mortuorum?

243 Ac mea quidem sententia, (frequens enim te audivi, atque affui,) multo majorem partem sententiarum sale tuo, & lepore, & politissimis facetiis pellexisti, cum & illud nimium acumen illuderet, & admirarere ingenium Scævolaë, qui excogitasset, nasci prius oportere, quam emori: cumque multa colligeres, & ex legibus & ex senatusconsultis, & ex vita ac sermone communi, non modo acute, sed etiam ridicule ac facete; ubi si verba, non rem sequeremur, conficere nil posset. Itaque hilaritatis plenum iudicium ac lætitiæ fuit: in quo quid tibi juris civilis exercitatio profuerit, non intelligo; dicendi vis egregia, summa festivitate & ve-

244 nustate conjuncta, profuit. Ipse ille Mucius,

paterni juris defensor, & quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit, quod de jure civili depromptum videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? Nempe ejus omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet. At in hoc genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in ejusmodi causis alias scriptum, alias æquitatem defendere docentur. Et credo in illa ²⁴⁵ militis causa, si tu aut heredem, aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim & oratoriam facultatem contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum jus in eo judicio positum videretur; vel si causam ageres militis, patrem ejus, ut soles, dicendo a mortuis excitasses: statuisses ante oculos: complexus esset filium, flensque eum centumviris commendasset: lapides mehercule omnes flere ac lamentari coëgisset, ut totum illud, UTI LINGUA NUNCUPASSET, non in XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis; sed in magistri carmine scriptum videretur.

58 Nam quod inertiam accusas adolescen-
²⁴⁶tium, qui istam artem, primum facillimam,
non ediscant; quæ quam fit facilis, illi vide-
rint, qui ejus artis arrogantia, quasi difficil-
lima fit, ita subnixi ambulant, deinde etiam
tu ipse videris, qui eam artem facilem esse
dicis, quam concedis adhuc artem omnino
non esse, sed aliquando, si quis aliam artem
didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum
esse illam artem futuram: deinde, quod fit
plena delectationis; in qua tibi remittunt
omnes istam voluptatem, & ea se carere pa-
tiuntur; nec quisquam est eorum, qui, si
jam fit ediscendum sibi aliquid, non Teu-
crum Pacuvii malit, quam Manilianas vena-
²⁴⁷lium vendendorum leges ediscere. Tum au-
tem quod amore patriæ censes nos nostro-
rum majorum inventa nosse debere; non
vides, veteres leges aut ipsa sua vetustate
consenuisse, aut novis legibus esse sublatas?
Quod vero viros bonos jure civili fieri putas,
quia legibus & præmia proposita sint virtuti-
bus, & supplicia vitiis: equidem putabam,
virtutem hominibus (si modo tradi ratione
possit) instituendo & persuadendo, non minis,
& vi, ac metu tradi. Nam ipsum quidem
illud, etiam sine cognitione juris, quam fit

bellum, cavere malum, scire possumus. De 248
me autem ipso, cui uni tu concedis, ut,
sine ulla juris scientia, tamen causis satisfacere
possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque
me umquam jus civile didicisse, neque
tamen in iis causis, quas in jure possem de-
fendere, umquam istam scientiam deside-
rasse. Aliud est enim, esse artificem cujus-
dam generis atque artis, aliud in communi
vita & vulgari hominum consuetudine nec
hebetem, nec rudem. Cui nostrum non li- 249
cet fundos nostros obire, aut res rusticas
vel fructus causa, vel delectationis, invise-
re? tamen nemo tam sine oculis, tam sine
mente vivit, ut, quid sit sementis ac messis,
quid arborum putatio ac vitium, quo tem-
pore anni, aut quo modo ea fiant, omnino
nesciat. Num igitur, si cui fundus inspi-
ciendus, aut si mandandum aliquid procu-
ratori de agricultura, aut imperandum villi-
co sit, Magonis Carthaginensis sunt libri per-
discendi? an hac communi intelligentia con-
tenti esse possumus? Cur ergo non iidem in
jure civili, præsertim, cum in causis, & in
negotiis, & in foro conteramur, satis in-
instructi esse possumus ad hoc duntaxat, ne
in nostra patria peregrini atque advenæ esse

250 videamur? Ac si jam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit, cum hoc Scævola communicare; quamquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos & exquisita deferunt. An vero si de re ipsa, si de finibus, cum in rem præsentem non venimus, si de tabulis & perscriptionibus controversia est, contortas res & sæpe difficiles necessario perdiscimus: si leges nobis, aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur, ne ea, si ab adolescentia juri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere.

59 Nihilne igitur prodest oratori jus civilis scientia? Non possum negare prodesse ullam scientiam, ei præsertim, cujus eloquentia copia rerum debeat esse ornata: sed multa, & magna, & difficilia sunt ea, quæ sunt oratori necessaria, ut ejus industriam in plu-
251 ra studia distrahere nolim. Quis neget, opus esse oratori, in hoc oratorio motu statuque, Roscii gestum & venustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus, in gestu discendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium, quam vox? tamen, me auctore, nemo dicendi studiosus, Græcorum more & tragœ-

dorum, voci ferviet, qui & annos complures sedentes declamitant, & quotidie, antequam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant, eademque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt, & quasi quodam modo colligunt. Hoc nos si facere velimus, antecondemnentur ii, quorum causas receperimus, quam toties, quoties perscribitur, pæanem, aut munitionem citarimus. Quod si in ²⁵² gestu, qui multum oratorem adjuvat, & in voce, quæ una maxime eloquentiam vel commendat, vel sustinet, elaborare nobis non licet; ac tantum in utroque assequi possumus, quantum in hac acie quotidiani muneris, spatii nobis datur: quanto minus est ad juris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod & summatim percipi sine doctrina potest, & hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox & gestus subito sumi, & aliunde arripi non potest; juris utilitas, ad quamque causam quamvis repente vel a peritis, vel de libris depromi potest. Itaque illi disertissimi homines ²⁵³ ministros habent in causis juris peritos, cum ipsi sint imperitissimi, & qui, ut abs te paulo ante dictum est, *pragmatici* vocantur. In

quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges & jura tecta esse voluerunt. Sed tamen non fugisset hoc Græcos homines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire in jure civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. Nam quod dicis, senectutem a solitudine vindicari juris civilis scientia: fortasse etiam pecuniæ magnitudine. Sed nos, non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quærimus. Quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere, se, quo plus sibi ætatis accederet, eo tardiores tibicinis modos & cantus remissiores esse facturum. Quod si ille, adstrictus certa quadam numerorum moderatione & pedum, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare possumus? Neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint, & quam varia genera dicendi, & quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui jamdiu multo dicis remissus & lenius, quam solebas: neque minus hæc tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis & contentio probatur: multique oratores fuerant, ut

illum Scipionem audimus, & Lælium, qui omnia sermone conficerent paullo intentiore, numquam, ut Ser. Galba, lateribus, aut clamore contenderent. Quodsi jam hoc facere non poteris aut noles: vereris, ne tua domus, talis & viri, & civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a ceteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis, in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tanquam portum aliquem, expectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti, otium.

Reliqua vero etiam si adjuvant, historiam 256
dico, & prudentiam juris publici, & antiquitatis iter, & exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo, & istis rebus instructissimo, familiari meo, Longino mutuabor. Neque repugnabo, quo minus (id quod modo hortatus es) omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur: sed mehercule non ita multum spatii mihi videtur, si modo ea facere & persequi volent, quæ a te, Crasse, præcepta sunt: qui mihi prope etiam nimis duras leges imponere visus es huic

ætati; sed tamen ad id, quod cupiunt, adi-
257 piscendum prope necessarias. Nam & sub-
itæ ad propositas causas exercitationes, &
accuratæ, & meditatæ commentationes, ac
stilus ille tuus, quem tu vere dixisti perfectio-
rem dicendi esse ac magistrum, multi sudor-
is est, & illa orationis suæ cum scriptis alie-
nis comparatio, & de alieno scripto subita, vel
laudandi, vel vituperandi, vel comprobandi,
vel refellendi causa, disputatio, non me-
diocris contentionis est, vel ad memoriam,
61 vel ad imitandum. Illud vero fuit horribile,
258 quod mehercule vereor, ne majorem vim ad
deterrendum habuerit, quam ad cohortan-
dum. Voluisti enim in suo genere unum-
quemque nostrum quasi quendam esse Rosci-
um; dixistique, non tam ea, quæ recta
essent, probari, quam quæ prava [sunt] fasti-
diosis adhærescere: quod ego non tam fasti-
diose in nobis, quam in histrionibus, spectari
259 puto. Itaque nos raucos sæpe attentissime
audiri video: tenet enim res ipsa atque cau-
sa: at Æsopum, si paullum irrauserit, ex-
plodi. A quibus enim nihil præter volupta-
tem aurium quæritur, in iis offenditur,
simulatque imminuitur aliquid de voluptate.
In eloquentia autem multa sunt, quæ teneant,
quæ

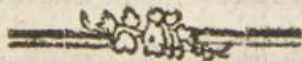
quæ si omnia summa non sunt, (& pleraque tamen magna sunt,) necesse est, ea ipsa, quæ sunt, mirabilia videri.

Ergo, ut ad primum illud revertar, sit 260
orator nobis is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum possit dicere. Is autem concludatur in ea, quæ sunt in usu civitatum vulgari ac forensi, remotisque ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque præclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes & dies urgeatur: imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse, tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturæ, diligentia industriaque superaret: cumque ita balbus esset, ut ejus ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur: deinde cum spiritus ejus esset angustior, 261
tantum continenda anima in dicendo, est affectus, ut una continuatione verborum (id quod ejus scripta declarant) binæ ei contentiones vocis & remissiones continerentur: qui etiam (ut memoriæ proditum est) conjectis in os calculis, summa voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuebat; ne-

que is consistens in loco, sed inambulans,
262 atque adscensu ingrediens arduo. Hisce ego
cohortationibus, Crasse, ad studium & ad la-
borem incitandos juvenes vehementer assen-
tior: cetera, quæ collegisti ex variis & di-
versis studiis & artibus, tametsi ipse es omnia
consecutus, tamen ab oratoris proprio officio
atque munere sejuncta esse arbitror.

62 Hæc cum Antonius dixisset, sane dubi-
tare visus est Sulpicius, & Cotta, utrius
oratio propius ad veritatem videretur acce-
263 dere. Tum Crassus: operarium nobis quen-
dam, Antoni, oratorem facis, atque haud
scio, an aliter sentias, & utare tua illa mi-
rifica ad refellendum consuetudine, qua tibi
nemo umquam præstitit: cujus quidem ip-
sius facultatis exercitatio, oratorum propria
est, sed jam in philosophorum consuetudine
versatur, maximeque eorum, qui de omni
re proposita in utramque partem solent co-
264 piofissime dicere. Verum ego non solum ar-
bitrabar, his præsertim audientibus, a me
informari oportere, qualis esse posset is, qui
habitaret in subselliis, neque quidquam am-
plius afferret, quam quod causarum necessi-
tas postularet: sed majus quiddam videbam,
cum censebam, oratorem, præsertim in nostra

republica, nullius ornamenti expertem esse oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quæ abs te de officiis præceptisque oratoris quæsitæ sunt: sed opinor, secundum hunc diem. Satis enim multa a nobis hodie dicta sunt. Nunc & Scævola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor frangat: & nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam. Placuit sic omnibus. Tum Scævola, Sane, inquit, vellem non constituiffem, in Tusculanum me hodie venturum esse, Lælio. Libenter audirem Antonium. et, cum exurgeret, simul arridens, Neque enim, inquit, tam mihi molestus fuit, quod jus nostrum civile pervellit, quam jucundus, quod se id nescire confessus est.

M. TVLLII CICERONIS

DE

O R A T O R E

LIBER SECVNDVS.

I **M**AGNA nobis pueris, Quinte frater, si
I memoria tenes, opinio fuit, M. Crassum non
plus attigisse doctrinæ, quam quantum prima
illa puerili institutione potuisset; M. autem
Antonium omnino omnis eruditionis exper-
tem atque ignarum fuisse: erantque multi,
qui, quamquam non ita sese rem habere ar-
bitrarentur, tamen, quo facilius nos incen-
sos studio dicendi a doctrina deterrerent, li-
benter id, quod dixi, de illis oratoribus præ-
dicarent, ut, si homines non eruditi sum-
mam essent prudentiam atque incredibilem
eloquentiam consecuti, inanis omnis noster
esse labor, & stultum in nobis erudiendis,
2 studium videretur. Quos tum, ut pueri, re-
futare domesticis testibus, patre & C. Acu-
leone, propinquo nostro, & L. Cicerone,

patruo, solebamus; quod de Craſſo pater, & Aculeo, (quocum erat noſtra matertera,) quem Craſſus dilexit ex omnibus plurimum, & patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una deceſſerat, multa nobis de ejus ſtudio doctrinaque ſæpe narravit, cumque nos cum conſobrinis noſtris, Aculeonis filiis, & ea diſceremus, quæ Craſſo placerent, & ab his doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud ſæpe intelleximus (cum eſſemus ejuſmodi, quod vel pueri ſentire poteramus) illum & Græce ſic loqui, nullam ut noſſe aliam linguam videretur, & doctoribus noſtris ea ponere in percunctando, eaque ipſum omni in ſermone tractare, ut nihil eſſe ei novum, nihil inauditum videretur. De Antonio vero, quamquam ſæpe ex hu- 3
maniſſimo homine, patruo noſtro, acceperamus, quemadmodum ille vel Athenis vel Rhodi ſe doctiſſimorum hominum ſermonibus dediffet: tamen ipſe adoleſcentulus, quantum illius ineuntis ætatis meæ patiebatur pudor, multa ex eo ſæpe quæſivi. Non erit profecto tibi, quod ſcribo, hoc novum (nam jam tum ex me audiebas,) mihi illum ex multis, variisque ſermonibus, nullius rei, quæ quidem eſſet in his artibus, de quibus

aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse visum. Sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despiciere, & nostrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis anteferre: Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse numquam putaretur: atque si uterque graviorem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Græcos videretur.

5 Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus. Illud autem est hujus institutæ scriptiois ac temporis, neminem eloquentia, non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia, florere
 2 unquam & præstare potuisse. Etenim ceteræ fere artes se ipsæ per se tuentur singulæ: bene dicere autem, quod est scienter, & perite, & ornate dicere, non habeat definitam aliquam regionem, cujus terminis septa teneatur. Omnia, quæcunque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur, aut
 6 eloquentiæ nomen relinquendum est. Quare equidem & in nostra civitate, & in ipsa Græcia, quæ semper hæc summa duxit, mul-

tos & ingeniis, & magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor: talem vero existere eloquentiam, qualis fuerit in Craſſo & Antonio, non cognitis rebus omnibus, quæ ad tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi copiam, quanta in illis fuerit, non potuiſſe confirmo. Quo etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter ſe de his rebus habuiſſent, mandarem litteris: vel ut illa opinio, quæ ſemper fuiſſet, tolleretur, alterum non doctiſſimum, alterum plane indoctum fuiſſe; vel ut ea, quæ exiſtimarem a ſummis oratoribus de eloquentia divinitus eſſe dicta, cuſtodirem litteris, ſi ullo modo aſſequi complectique potuiſſem; vel mehercule etiam, ut laudem eorum, jam prope ſeneſcentem, quantum ego poſſem, ab oblivione hominum atque a ſilentio vindicarem. Nam ſi exſcriptis cognosci ipſi ſuis potuiſſent, minus hoc fortasſe mihi eſſe putaſſem laborandum: ſed cum alter non multum, (quod quidem exſtaret,) & id ipſum adoleſcens, alter nihil admodum ſcripti reliquiſſet: deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi, ut, cum etiam nunc vivam illorum memoriam teneremus, hanc immortalẽ redderem, ſi poſ-

9 sem. Quod hoc etiam spe aggredior majorē ad probandum, quia non de Ser. Galbæ, aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoria jam refellente: sed edo hæc iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, sæpe audierunt; ut duos summos viros iis, qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum & præsentium, memoria teste commendemus. Nec vero te, carissime frater
 3
 10 atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor, ut erudiam: quid enim tua potest oratione aut subtilius, aut ornatius esse? sed quanquam, sive iudicio, ut soleo dicere, sive, ut ille pater eloquentiæ de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo & timiditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse joculari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem, sed pæne in tota civitate: non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore genere, quod merito, propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, jejunitatem bonarum artium, possit illudi. Nihil enim mihi quidem videtur in Crassi & Antonii sermone esse præteritum, quod quisquam sum-

mis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur: quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per nos percipere voluisti. Sed, quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocre munus, conficere possimus, omissa nostra adhortatione, ad eorum, quos proposuimus, sermonem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, 12 hora fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset, & apud eum Sulpicius federet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus fenex cum C. Julio fratre venit. Quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit, omnesque admirati, majorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt. Qui cum inter se, ut ipso- 13 rum usus ferebat, amicissime consalutassent; Quid vos tandem? Crassus, num quidnam, inquit, novi? Nihil sane, inquit Catulus: etenim vides esse ludos: sed (vel tu nos ineptos licet, inquit, vel molestos putes) cum ad me in Tusculanum [inquit] heri vesperi venisset Cæsar de Tusculano suo, dixit mihi, a se Scævolam hinc euntem esse conventum,

ex quo mira quædam se audisse dicebat; te, quem ego, toties omni ratione tentans, ad disputandum elicere non potuiffem, permulta de eloquentia cum Antonio differuiffe, & tanquam in fchola, prope ad Græcorum confuetudinem, difputaffe. Itaque frater exoravit me, ipfum quidem a ftudio audiendi non nimis abhorrentem, fed, mehercule, verentem, ne molefti vobis interveniremus, ut hunc fecum venirem. Scævola enim ita dicere ajebat, bonam partem fermonis in hunc diem effe dilatam. Hoc fi tu cupidius factum exiftimas, Cæfari attribues: fi familiarius, utrique noftrum. Nos quidem, nifi forte molefti intervenimus, veniffe delectat.

4 Tum Cræffus, Equidem, quæcunque caufa
 15 vos huc attuliffet, lætarer, cum apud me viderem homines mihi cariffimos & amiciffimos: fed tamen, vere dicam, quævis mallem fuiffet, quam ifta, quam dicis. Ego enim (ut, quemadmodum fentio, loquar) numquam mihi minus, quam hefterno die, placui, (magis adeo id facilitate, quam alia ulla culpa mea contigit;) qui dum obfequor adolescentibus, me fenem effe fum oblitus, fecique id, quod ne adolescens quidem feceram, ut iis de rebus, quæ doctrina aliqua

continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod, transactis jam meis partibus, ad Antonium audiendum venistis. Tum Cæsar, Equidem, inquit, 16 Crasse, ita sum cupidus te in illa longiore ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim quotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius, familiaris meus, aut Cotta, plus quam ego apud te valere videatur, & te exorabo profecto, ut mihi quoque & Catulo tuæ suavitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit; non te urgebo, neque committam, ut, dum vereare, tu ne sis ineptus, me esse iudices. Tum ille, Ego mehercule, inquit, Cæsar, 17 ex omnibus Latinis verbis hujus verbi vim vel maximam semper putavi. Quem enim nos *ineptum* vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod *non sit aptus*. Idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut, tempus quid postulet, non videt, aut plura loquitur, aut se ostentat, aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis, vel commodi rationem non habet, aut denique in aliquo genere aut inconcinnus, aut multus est, is ineptus dicitur. Hoc vitio 18

cumulata est eruditissima illa Græcorum natio. Itaque quod vim hujus mali Græci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt. Ut enim quæras omnia, quomodo Græci ineptum appellent, non reperies. Omnium autem ineptiarum, quæ sunt innumerabiles, haud scio, an nulla sit major, quam illorum, qui solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum est, de rebus, aut difficillimis aut non necessariis, argutissime disputare. Hoc nos ab istis adolescentibus facere inviti & recusantes heri
5 coacti sumus. Tum Catulus, Ne Græci qui-
19 dem, inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari & magni fuerunt, sicuti tu es, nosque omnes in nostra republica volumus esse, horum Græcorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt: nec tamen in otio sermones hujusmodi, disputationesque fugie-
20 bant. Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri; num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus hæc ipsa, ubi ambulamus, & palæstra, & tot locis sessiones, gymnasiorum & Græcarum disputationum memoriam quodammodo commovent? aut importunum

tempus in tanto otio, quod & raro datur, & nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes hi sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus? Omnia ista, in- 21
quit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palæstram, & sedes, & porticus, etiam ipsos, Catule, Græcos, exercitationis & delectationis causa, non disputationis, invenisse arbitror. Nam & sæculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in his philosophi garrere cœperunt, & hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire, quam philosophum, malunt: qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus & gravissimis disputantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt. Ita levissimam delectationem gravissimæ, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. Otium autem quod dicis esse, assentior. Ve- 22
rum otii fructus est, non contentio animi, sed relaxatio. Sæpe ex socero meo audivi, 6
cum is diceret, focerum suum Lælium semper fere cum Scipione solitum rusticari, eosque incredibiliter repuerascere esse solitos, cum rus ex urbe, tanquam e vinculis, evo-

lavissent. Non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet narrare Scævola, conchas eos & umbilicos ad Cajetam & ad Laurentum legere consueffe, & ad omnem animi remissionem, ludumque descendere. Sic enim se res habet: [ut] quemadmodum volucres videmus, procreationis atque utilitatis suæ causa, fingere & construere nidos, eadem autem, cum aliquid effecerint, levandi laboris sui causa, passim ac libere solutas opere volitare: sic nostri animi forensibus negotiis, atque urbano opere defessi, gestiunt ac volitare cupiunt, vacui cura atque labore. Itaque illud, quod ego in *Causa Curiana* Scævolæ dixi, non dixi secus, ac sentiebam. Nam si, inquam, Scævola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus, omnium testamenta tu scribes unus. Quid igitur? inquam: quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages? tum illud addidi: mihi enim liber esse non videtur, qui non aliquando nihil agit. In qua permaneo, Catule, sententia, meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere, & plane cessare, delectat. Nam, quod addidisti ter-

tium, vos eos esse, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius, homo doctus & perurbanus, dicere solebat, ea, quæ scriberet, neque ab doctissimis legi velle; quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse, quam ipse: quo etiam scripsit, *Persium non curio legere*: (hic enim fuit, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus:) *Lælium Decimum volo*, (quem cognovimus virum bonum, & non illiteratum, sed nihil ad Persium:) sic ego, si jam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud vos; malo enim non intelligi orationem meam, quam reprehendi. Tum Cæsar, Equidem, ⁷ inquit, Catule, jam mihi videor navasse ope-²⁶ram, quod huc venerim. Nam hæc ipsa recusatio disputationis, disputatio quædam fuit mihi quidem perjucunda. Sed cur impedimus Antonium, cujus audio esse partes, ut de tota eloquentia differat, quemque jamdudum Cotta & Sulpicius expectant? Ego ve-²⁷ro, inquit Crassus, neque Antonium verbum facere patiar, & ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro. Quidnam? inquit

Catulus. Ut hic fitis hodie. Tum, cum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, Ego, inquit Julius, pro utroque respondeo: sic faciemus: atque ista quidem conditione, vel
 28 ut verbum nullum faceres, me teneres. Hic Catulus arrisit: et simul, Præcisa, inquit, mihi quidem dubitatio est, quoniam neque domi imperaram, & hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit.

Tum omnes oculos in Antonium conjecerunt: & ille, Audite vero, audite, inquit. Hominem enim audietis de schola, atque a magistro, & Græcis litteris eruditum. Et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit: cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam Græci ipsi solent suæ linguæ subtilitatem elegantiamque conce-
 29 dere. Sed tamen, quoniam hoc totum, quidquid est, sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse; docebo vos, discipuli, quod ipse non didici,
 30 quid de omni genere dicendi sentiam. Hic posteaquam arriserunt, Res mihi videtur esse, inquit, facultate præclara, arte mediocris. Ars enim earum rerum est, quæ sciuntur: oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia, continetur. Nam & apud

eos dicimus; qui nesciunt, & ea dicimus, quæ nescimus ipsi. Itaque & illi alias aliud iisdem de rebus & sentiunt, & judicant, & nos contrarias sæpe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando, aut ego contra Crassum; cum alterutri necesse sit falsum dicere: sed etiam, ut uterque nostrum eadem de re, alias aliud defendat, cum plus uno verum esse non possit. Ut igitur in ejusmodi re, quæ mendacio nixa sit, quæ ad scientiam non sæpe perveniat, quæ opiniones hominum, & sæpe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiatis. Nos vero, & 8 valde quidem, Catulus inquit, putamus, at-3^x que eo magis, quod nulla mihi ostentatione videris esse usurus. Exorsus es enim non gloriose, magis, ut tu putas, a veritate, quam a nescio qua dignitate. Ut igitur de 32 ipso genere sum confessus, inquit Antonius, artem esse non maximam: sic illud affirmo, præcepta posse quædam dari peracuta ad pertractandos animos hominum, & ad excipiendas eorum voluntates. Hujus rei scientiam, si quis volet, magnam quandam artem esse, dicere, non repugnabo. Etenim cum plerique temere ac nulla ratione causas in foro

dicant, nonnulli autem propter exercitacionem, aut propter consuetudinem aliquam, callidius id faciant; non est dubium, quin, si quis animadverterit, quid sit, quare alii melius, quam alii dicant, id possit notare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quandam invenit. Atque utinam, ut mihi illa videre videor in foro atque in causis, ita nunc, quemadmodum ea reperirentur, possem vobis exponere!

Sed de me videro: nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse profecto oratore præclarius. Nam, ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata & libera civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus, aut mentibus jucundius percipi possit. Qui enim cantus moderatæ orationis pronuntiatione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum conclusione aptius? qui actor in imitanda, quam orator in suscipienda veritate jucundior? Quid autem subtilius, quam acutæ crebræque sententiæ? quid admirabilius, quam res splendore illustrata verborum? quid plenius, quam omni-rerum genere cu-

mulata oratio? Neque enim ulla non propria oratoris est res, quæ quidem ornate dici graviterque debeat. Hujus est in dando con-9 filio de maximis rebus cum dignitate expli-35 cata sententia: ejusdem & languentis populi incitatio, & effrenati moderatio. Eadem facultate & fraus hominum ad perniciem, & integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatus, quis cupiditatem vehementius frangere accusando potest? quis mœrorem levare mitius consolando? Historia vero, testis temporum, lux 36 veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuntia vetustatis, qua voce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quæ verborum, aut facientium, aut deligendorum scientiam profiteatur: aut si quisquam dicitur, nisi orator, formare orationem, eamque variare & distinguere quasi verborum sententiarumque insignibus: aut si via ulla, nisi ab hac una arte, traditur, aut argumentorum, aut sententiarum, aut denique descriptionis atque ordinis: fateamur aut hoc, quod hæc ars profiteatur, alienum esse, aut cum aliqua

37 alia arte esse commune. Sed si in hac una est ea ratio aque doctrina: non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est hujus unius proprium; sed ut orator de iis rebus, quæ ceterarum artium sunt, si modo eas cognorit, (ut heri Crassus dicebat,) optime potest dicere: sic ceterarum artium homines ornatus illa sua dicunt, si quid ab
38 hac arte didicerunt. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam, aut etiam id, quod multi, medicus de morbis, aut de pingendo pictor aliquis diserte dixerit, aut scripserit, idcirco illius artis putanda sit eloquentia: in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur: sed, quid cujusque sit proprium, etsi ex eo judicari potest, cum videris, quid quæque doceant, tamen hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliæ sine eloquentia suum munus præstare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest: ut ceteri, si disertis sint, aliquid ab hoc habeant: hic nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

Tum Catulus, Etsi, inquit, Antoni, mini- I^o
me impediendus est interpellatione iste cur- 39
sus orationis tuæ, patiere tamen, mihi que
ignosces. *Non enim possum, quin exclamem,*
ut ait ille in Trinummo: ita mihi vim ora-
toris tum exprimere subtiliter visus es, tum
laudare copiosissime: quod quidem eloquen-
tem vel optime facere oportet, ut eloquen-
tiam laudet. Debet enim ad eam laudan-
dam, ipsam illam adhibere, quam laudat.
Sed perge porro: tibi enim assentior, ve-
strum esse hoc totum, diserte dicere, idque
si quis in alia arte faciat, eum assumpto ali-
unde uti bono, non proprio, nec suo. Et 40
Crassus, Nox te, inquit, nobis, Antoni,
expolivit, hominemque reddidit. Nam he-
sterno sermone, unius cujusdam operis, ut
ait Cæcilius, remigem aliquem, aut bajulum,
nobis oratorem descripseras, inopem quen-
dam humanitatis atque inurbanum. Tum
Antonius, Heri enim, inquit, hoc mihi pro-
posueram, ut, si te refellissem, hos a te
discipulos abducerem: nunc, Catulo audiente
& Cæsare, videor debere non tam pugnare
tecum, quam, quid ipse sentiam, dicere.

Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, 41
de quo loquimur, in foro atque in oculis cī-

vium constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus, cuique eum muneri velimus esse præpositum. Nam Crassus heri, cum vos, Catule & Cæsar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod Græci plerique posuerunt: neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur, ostendit: duo prima genera quæstionum esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum certum. Infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid generatim quæreretur, hoc modo: Expetendane esset eloquentia? expetendine honores? certum autem, in quo quid in personis, & in constituta re, & definita quæreretur: cujusmodi sunt, quæ in foro, atque in civium causis disceptationibusque versantur. Ea mihi videntur aut in lite ordinanda, aut in consilio dando esse posita. Nam illud tertium, quod & a Crasso tactum est, &, ut audio, ille ipse Aristoteles, qui hæc maxime illustravit, adjunxit, etiamsi opus est, tamen minus est necessarium. Quidnam? inquit Catulus, an laudationes? id enim video poni genus tertium. Ita, inquit Antonius, & in eo quidem genere scio & me, & omnes, qui affuerunt, delectatos esse vehementer, cum abs te est Popilia, mater vestra, laudata:

cui primum mulieri hunc honorem in nostra civitate tributum puto: sed non omnia, quæcumque loquimur, mihi videntur ad artem & ad præcepta esse revocanda. Ex his enim 45 fontibus, unde omnia ornate dicendi præcepta sumuntur, licebit etiam laudationem ornare, neque illa elementa desiderare: quæ ut nemo tradat, quis est, qui nesciat, quæ sint in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas Crassus in illius orationis suæ, quam contra collegam censor habuit, principio dixit, *Quæ natura, aut fortuna darentur hominibus, in iis rebus se vinci posse animo æquo pati: quæ ipsi sibi homines parare possent, in iis rebus se pati vinci non posse:* qui laudabit quempiam, intelliget, exponenda sibi esse fortunæ bona. Ea sunt, ge- 46 neris, pecuniæ, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, formæ, virium, ingenii, ceterarumque rerum, quæ sunt aut corporis, aut extraneæ: si habuerit, bene his usum: si non habuerit, sapienter caruisse: si amiserit, moderate tulisse. Deinde, quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice, quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit, aut

tulerit. Hæc, & quæ sint ejus generis, facile videbit, qui volet laudare quempiam :
 47 & qui vituperare, contraria. Cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum. Quia nolo, inquit, omnia, quæ cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil
 48 possit dici sine præceptis suis. Nam & testimonium sæpe dicendum est, ac nonnumquam etiam accuratius, ut mihi necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum civem & turbulentum : explicavi in eo testimonio dicendo, omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuna plebis pro republica restitiffem, quæque ab eõ contra rempublicam facta arbitrarer, exposui. Diu retentus sum, multa audivi, multa respondi. Num igitur placet, cum de eloquentia præcipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis, quasi in arte tradere? Nihil
 12 fane, inquit Catulus, necesse est. Quid si
 49 (quod sæpe summis viris accidit) mandata sint exponenda, aut in senatu ab imperatore, aut ad imperatorem, aut ad regem, aut ad populum aliquem a senatu? num quia genere orationis in hujusmodi causis accuratiore

est utendum, Idcirco pars etiam hæc causarum numeranda videtur, aut propriis præceptis instruenda? Minime vero, inquit Catulus. Non enim deerit homini diserto in ejusmodi rebus facultas, ex ceteris rebus & causis comparata. Ergo item, inquit, illa, 50 quæ sæpe diserte agenda sunt, & quæ ego paullo ante (cum eloquentiam laudarem) dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium, neque certum præceptorum genus, & agenda sunt non minus diserte, quam quæ in lite dicuntur, objurgatio, cohortatio, consolatio: quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desideret: sed ex artificio res istæ præcepta non quærunt. Plane, inquit Catulus, assentior.

Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris, & quanti hominis in dicendo, putas esse, historiam scribere? Si, ut Græci scripserunt, summi, inquit Catulus: si, ut nostri, nihil opus est oratore: satis est, non esse mendacem. Atqui, ne nostros contempnas, inquit Antonius, Græci quoque sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. Erat enim historia nihil aliud, nisi 50 annalium confectio: cujus rei, memoriæ

que publicæ retinendæ causa, ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium, pontificem maximum, res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus, efferebatque in album, & proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; ii, qui etiam nunc annales maximi nominantur. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum, gestarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Græcos Pherecydes, Helianicus, Acusilas fuit, alique permulti; talis noster Cato, & Pictor, & Piso, qui neque tenent, quibus rebus ornatur oratio, (modo enim huc ista sunt importata,) & dum intelligatur, quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitatem. Paullulum se crexit, & addidit historiæ majorem sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater. Ceteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt. Est, inquit Catullus, ut dicis. Sed iste ipse Cœlius neque distinxit historiam varietate locorum; neque verborum collocatione, & tractu orationis leni & æquabili perpolivit illud opus; sed ut homo neque doctus, neque maxime aptus

ad dicendum, sicut potuit, dolavit: vicit tamen, ut dicis, superiores. Minime mirum, inquit Antonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata non est. Nemo enim studet 55 eloquentiæ nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat: apud Græcos autem eloquentissimi homines, remoti a causis forensibus, cum ad ceteras res illustres, tum ad scribendam historiam maxime se applicaverunt. Namque & Herodotum illum, qui princeps genus hoc ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus. Atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum ego Græce scripta intelligere possum, magnopere delectet. Et post illum 56 Thucydides omnes dicendi artificio, mea sententia, facile vicit: qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur: ita porro verbis aptus, & pressus, ut nescias, utrum res oratione, an verba sententiis illustrentur. Atqui ne hunc quidem, quamquam est in republica versatus, ex numero accepimus eorum, qui causas dictitarunt: & hos libros tum scripsisse dicitur, cum a republica remotus, atque, id quod optimo cuique Athenis accidere solitum est, in exi-

57 lium pulsus esset. Hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui, cum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda, maximeque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imitatus. Postea vero, quasi ex clarissima rhetoris officina, duo præstantes ingenio, Theopompus & Ephorus, ab Isocrate magistro impulsæ, se ad historiam contulerunt: causas omnino numquam attigerunt. Denique 58 etiam a philosophia profectus princeps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes, comes Alexandri, scripsit historiam: & hic quidem rhetorico pæne more: ille autem superior, leniore quodam sono est usus, & qui illum impetum oratoris non habeat; vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timæus, quantum autem judicare possum, longe eruditissimus, & rerum copia & sententiarum varietate abundantissimus, & ipsa compositione verborum non impolitus, magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem.

59 Hæc cum ille dixisset, Quid est, inquit, Catule, Cæsar? ubi sunt, qui Antonium

Græce negant scire? quot historicos nominavit? quem scienter? quam proprie de unoquoque dixit? Id mehercule, inquit Catulus, admirans, illud jam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum hæc nesciret, in dicendo posse tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans, horum libros, & nonnullos alios, sed delectationis causa, cum est otium, legere soleo. Quid ergo est? fatebor: aliquid tamen: ut, 60 cum in sole ambulem, etiamsi aliam ob causam ambulem, fieri natura tamen, ut colorer; sic, cum istos libros ad Misenum (nam Romæ vix licet) studiosus legerim, sentio orationem meam illorum tactu quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, hæc duntaxat in Græcis intelligo, quæ ipsi, qui scripserunt, voluerunt a vulgo intelligi: in philosophos vestros si quando in- 61 cidi, deceptus indicibus librorum, quod sunt fere inscripti de rebus notis & illustribus, de virtute, de justitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intelligo: ita sunt angustis & concisis disputationibus illigati! Poëtas omnino, quasi alia quadam lingua locutos, non conor attingere. Cum

his me (ut dixi) oblecto, qui res gestas, aut qui orationes scripserunt suas, aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse nobis, qui

I⁵ non sumus eruditissimi, esse familiares. Sed

⁶² illuc redeo. Videtisne, quantum munus sit oratoris historia? haud scio, an flumine orationis, & varietate maximum. Neque tamen eam reperio usquam separatim instructam rhetorum præceptis. Sita sunt enim ante oculos. Nam quis nescit, primam esse historiæ legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo? ne qua

⁶³ simultatis? Hæc scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa autem exædificatio posita est in rebus, & verbis. Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem: vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus expectantur, & de consiliis significari, quid scriptor probet, & in rebus gestis declarari, non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo: & cum de eventu dicatur, ut causæ explicentur omnes, vel casus, vel sapientiæ, vel temeritatis: hominumque ipsorum non solum res gestæ, sed etiam, qui fama ac no-

mine excellent, de cujusque vita, atque natura. Verborum autem ratio, & genus orationis, fufum atque tractum, & cum lenitate quadam æquabili profluens, sine hac judiciali asperitate, & sine sententiarum forensum aculeis perfequendum est. Harum tot tantarumque rerum videtisne ulla esse præcepta, quæ in artibus rhetorum reperiantur?

In eodem silentio multa alia oratorum officia jacuerunt, cohortationes, consolationes, præcepta, admonita: quæ tractanda sunt omnia disertissime; sed locum suum in illis artibus, quæ traditæ sunt, habent nullum. Atque in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod oratori plerique (ut etiam Crassus ostendit) duo genera ad dicendum dederunt; unum de certa definitaque causa, quales sunt, quæ in litibus, quæ in deliberationibus versantur; addat, si quis volet, etiam laudationes: alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore, & sine persona, quæstionem. Hoc quid & quantum sit, cum dicunt, intelligere mihi non videntur. Si enim est oratoris, quæcumque res infinite posita sit, de ea posse dicere; dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quæ forma terræ:

de mathematicis, de musicis rebus non praeterit, quin dicat, hoc onere suscepto, recusare. Denique ei, qui profitetur esse suum, non solum de iis controversiis, quæ temporibus & personis notatæ sunt, hoc est, de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quæstionibus dicere, nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum. Sed si illam quoque partem quæstionum oratori volumus adjungere vagam, & liberam, & late patentem, ut de rebus bonis aut malis: expetendis aut fugiendis: honestis aut turpibus: utilibus aut inutilibus: de virtute, de justitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de fide, de officio, de ceteris virtutibus, contrariisque vitiis, dicendum oratori putemus: itemque de republica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de hominum moribus: assumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus. Equidem omnia, quæ pertinent ad usum civium, morem hominum, quæ versantur in consuetudine vitæ, in ratione reipublicæ, in hac societate civili, in sensu hominum communi, in natura, in moribus, comprehendenda esse oratori

oratori puto: si minus, ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat; at certe, ut in causa prudenter possit intexere: hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, ut ii, qui jura, qui leges, qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter & splendide, sine ulla serie disputationum, & sine jejuna concertatione verborum. Hoc loco, 69 ne qua sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me præcepta ponentur, sic statuo: Ut in ceteris artibus, cum tradita sint cujusque artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora, aut similia sint, tradi non necesse esse: ut in pictura, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cujusvis vel formæ, vel ætatis, etiamsi non didicerit, pingere; neque esse periculum, qui leonem, aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit: (neque est omnino ars ulla, in qua omnia, quæ illa arte effici possunt, a doctore tradantur: sed qui primarum & certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua non incommode persequuntur:) similiter arbitror, in hac sive 70 ratione, sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de republica, aut de ipsius rebus, aut de

iis, contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quaesitum esse, quid dicat, quam Polycletum illum, cum Herculem fingebat, quemadmodum pellem, aut hydram fingeret, etiamsi haec numquam separatim facere didicisset.

17 Tum Catulus: Praeclare mihi videris,
71 Antoni, posuisse ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus, quid etiam, si non didicisset, ex eo, quod didicisset, assumere. Deduxisti enim totum hominem in duo solum genera causarum, cetera innumerabilia exercitationi, & similitudini reliquisti. Sed videto, ne in istis duobus generibus hydra tibi sit, & pellis: Hercules autem, & alia opera majora, ne in illis rebus, quas praetermittis, relinquuntur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum, quam de singulorum causis, ac multo etiam majus de natura deorum, quam
72 de hominum litibus dicere. Non est ita, inquit Antonias. Dicam enim tibi, Catule, non tam doctus, quam, id quod est majus, expertus. Omnium ceterarum rerum oratio mihi crede, ludus est homini non hebeti, neque inexercitato, neque communium litterarum & po-

litioris humanitatis experti: in causarum contentionibus magnum est quoddam opus, atque haud sciam, an de humanis operibus longe maximum: in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu & victoria judicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit & ferendus, & repellendus: ubi sæpe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus, aut etiam amicus adversario & inimicus tibi est; cum aut docendus is est, aut dedocendus, aut reprimendus, aut incitandus, aut omni ratione ad tempus, ad causam, oratione moderandus: (in quo sæpe benignitas ad odium, odium autem ad benignitatem deducendum est:) qui tanquam machinatione aliqua tum ad severitatem, tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam, tum ad lætitiā est contorquendus. Omnium⁷³ sententiarum gravitate, omnium verborum ponderibus est utendum. Accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut, tanquam Phidias, Minervæ signum efficere possit; non sane, quemadmodum in slypeo idem ille artifex, minora illa opera facere discat, laborabit.

18 Tum Catulus: Quo ista majora ac mirabilia fecisti, eo me major expectatio tenet, quibusnam rationibus, quibusve præceptis ea tanta vis comparetur: non quod mea quidem jam intersit, (neque enim ætas id mea desiderat, & aliud quoddam genus dicendi nos secuti sumus, qui numquam sententias de manibus judicum vi quadam orationis extorsimus, ac potius placatis eorum animis, tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus,) sed tamen ista tua, nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus: 75 requiro. Nec mihi opus est Græco aliquo doctore, qui mihi pervulgata præcepta decantet, cum ipse numquam forum, numquam ullum iudicium adspexerit: ut peripateticus ille dicitur Phormio; cum Hannibal Carthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exsul, proque eo, quod ejus nomen erat magna apud omnes gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; cumque se non nolle dixisset; locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio, & de omni re militari. Tum cum ceteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quærebant ab Hannibale, quidnam ipse de

Nullo philosopho judicaret. Pœnus non optime Græce, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes sæpe vidisse: sed qui magis, quam Phormio, deliraret, vidisse neminem. Neque mehercule injuria. 76
 Quid enim aut arrogantius, aut loquacius fieri potuit, quam Hannibali, qui tot annos de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Græcum hominem, qui numquam hostem, numquam castra vidisset, numquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, præcepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi præcipiunt, videntur. Quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros. Sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut ille Hannibalem, sed pueros, aut adolescentulos docere conantur.

Erras, Catule, inquit Antonius. Nam 19
 egomet in multos jam Phormiones incidi. 77
 Quis enim est istorum Græcorum, qui quemquam nostrum quidquam intelligere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnes perpetior & perfero. Nam aut aliquid afferunt, quod mihi non displiceat: aut efficiunt, ut me non didicisse minus poeniteat. Dimitto autem eos non tam contu-

melioſe, quam philoſophum illum Hannibal, & eo fortaffe plus habeo etiam negotii: ſed tamen eſt eorum doctrina, quantum ego ju-
78 dicare poſſum, perridicula. Dividunt enim totam rem in duas partes, in cauſæ controverſiam, & in quæſtionis. *Cauſam* appellant, rem poſitam in diſceptatione rerum & controverſia: *quæſtionem* autem, rem poſitam in infinita dubitatione. De cauſa præcepta dant: de altera parte dicendi mirum
79 ſilentium eſt. Denique quinque faciunt quaſi membra eloquentiæ, invenire quid dicas, inventa diſponere, deinde ornare verbis, poſt memoriæ mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare: rem ſane non reconditam. Quis enim hoc non ſua ſponte viderit, neminem poſſe dicere, niſi & quid diceret, & quibus verbis, & quo ordine diceret, haberet, & ea meminifſet? Atque hæc ego non reprehendo: ſed ante oculos poſita eſſe dico, ut eas item quatuor, quinque, ſexve partes, vel etiam ſeptem (quoniam aliter ab aliis digeruntur) in quas eſt ab his omnis
80 oratio diſtributa. Jubent enim exordiri ita, ut eum, qui audiat, benivolum nobis faciamus, & docilem, & attentum: deinde rem narrare, ita ut verſimilis narratio ſit, ut

aperta, ut brevis: post autem dividere causam, aut proponere: nostra confirmare argumentis, ac rationibus: deinde contraria refutare. tum autem alii conclusionem orationis, & quasi perorationem collocant: alii jubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi causa, digredi: deinde concludere, ac perorare. Ne hæc quidem reprehendo. 81 sunt enim concinne distributa: sed tamen, id quod necesse fuit hominibus expertibus veritatis, non perite. Quæ enim præcepta principiorum, & narrationum esse voluerunt, ea in totis orationibus sunt conservanda. Nam 82 ego mihi benivolum judicem facilius facere possum in cursu orationis, quam cum omnia sunt inaudita: docilem autem, non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum doceo & explano: attentum vero, crebro tota actione excitandis mentibus judicum, non prima denuntiatione efficere possumus. Jam vero narrationem quod jubent verifimi- 83 lem esse, & apertam, & brevem, recte nos admonent. quod hæc narrationis magis putant esse propria, quam totius orationis, valde mihi videntur errare. omninoque in hoc omnis est error, quod existimant, artificium esse hoc quoddam non dissimile ceterorum,

cujusmodi de ipso jure civili hesternò die Cras-
 sus componi posse dicebat; ut genera rerum
 primum exponerentur, in quo vitium est, si
 genus ullum prætermittatur; deinde singu-
 lorum generum partes, in quo & deesse ali-
 quam partem, & superare, mendosum est;
 tum verborum omnium definitiones, in qui-
 bus neque abesse quidquam decet, neque re-
 20 dundare. Sed hoc si in jure civili, si etiam
 84 in parvis aut mediocribus rebus doctiores
 assequi possunt; non idem sentio tanta hac
 in re, tamque immensa, posse fieri. Sin au-
 tem qui arbitrantur; deducendi sunt ad eos,
 qui hæc docent: omnia jam explicata & per-
 polita assequentur: sunt enim innumerabiles
 de his rebus libri, neque abditi, neque ob-
 scuri. Sed videant, quid velint: ad luden-
 dumne, an ad pugnandam arma sint sumturi.
 Aliud enim pugna & acies, aliud ludus cam-
 pusque noster desiderat. Attamen ars ipsa
 ludicra armorum & gladiatorum & militi pro-
 dest aliquid: sed animus acer, & præsens,
 & acutus idem atque versutus, invictos vi-
 ros efficit, non difficilius arte conjuncta.

85 Quare ego tibi oratorem sic jam instituum,
 si potero, ut quid efficere possit, ante per-
 spiciam. Sit enim mihi tinctus litteris; as-

dierit aliquid, legerit, ista ipsa praecepta acceperit: tentabo quid deceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intelligam posse ad summos pervenire: non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam, si vir quoque mihi bonus videbitur, obsecrabo. Tantum ego in excellenti oratore, & eodem viro bono, pono esse ornamentum universae civitati. Sin videbitur, cum omnia summa fecerit, tamen ad mediocres oratores esse venturus: permittam ipsi, quid velit; molestus magnopere non ero. Sin plane abhorrebit, & erit absurdus: ut se contineat, aut ad aliud studium transferat, admonebo. Nam neque is, qui optime potest, deferendus ullo modo est a cohortatione nostra, neque is, qui aliquid potest, deterrendus: quod alterum, divinitatis mihi cujusdam videtur: alterum, vel non facere, quod non optime possis, vel facere, quod non pessime facias, humanitatis: tertium vero illud, clamare contra quam deceat, & quam possis, hominis est, ut tu, Catule, de quodam declamatore dixisti, stultitiae suae quam plurimos testes domestico praeconio colligentis. De hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus adjuvandusque sit, ita loquamar, ut

ei tradamus ea duntaxat, quæ nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo, quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere non possumus. Atque, ut a familiari⁸⁸ nostro exordiar; hunc ego, Catule, Sulpicium, (primum in causa parvula adolescentulum audivi,) voce, & forma, & motu corporis, & reliquis rebus aptum ad hoc munus, de quo quærimus, oratione autem celeri & concitata, (quod erat ingenii) & verbis effervescentibus, & paullo nimium redundantibus, (quod erat ætatis) non sum aspernatus. Volo enim se efferat in adolescente fœcunditas. Nam facilius, sicut in vitibus, revocantur ea, quæ sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura excitantur: ita volo esse in adolescente, unde aliquid amputem. Non enim potest in eo succus esse diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem⁸⁹ assecutum. Vidi statim indolem, neque dimisi tempus, & eum sum cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad dicendum: magistrum autem, quem vellet, eligeret: me quidem si audiret, L. Crassum. Quod iste arripuit, & ita sese facturum confirmavit, atque etiam addidit, gratiæ scilicet causa, me quoque

sibi magistrum futurum. Vix annus inter-
cesserat ab hoc sermone cohortationis meæ,
cum iste accusavit C. Norbanum, defenden-
te me. Non est credibile, quid interesse
mihi sit visum inter eum, qui tum erat, &
qui anno ante fuerat. Omnino in illud ge-
nus eum Crassi magnificum atque præclarum
natura ipsa ducebat: sed ea non satis profi-
cere potuisset, nisi eodem studio atque imi-
tatione intendisset, atque ita dicere consue-
set, ut tota mente Crassum, atque omni ani-
mo intueretur. Ergo hoc sit primum in præ-²²
ceptis meis, ut demonstremus, quem imi-⁹⁰
tetur, atque ita, ut quæ maxime excellent
in eo, quem imitabitur, ea diligentissime per-
sequatur. Tum accedat exercitatio, qua il-
lum, quem ante delegerit, imitando effin-
gat, atque ita exprimat; non ut multos imi-
tatores sæpe cognovi, qui aut ea, quæ faci-
lia sunt, aut etiam illa, quæ insignia ac præ-
ne vitiosa, consectantur imitando. Nihil est ⁹¹
facilius, quam amictum imitari alicujus,
aut statum, aut motum. Si vero etiam vi-
tiose aliquid est, id sumere, & in eo vitio-
sum esse, non magnum est, ut ille, qui nunc
etiam, amissa voce, furit in republica Fu-
rius, nervos in dicendo C. Fimbriæ, quos

tamen habuit ille, non assequitur, oris pravitatem & verborum latitudinem imitatur. Sed tamen ille nec deligere scivit, cujus potissimum similis esset, & in eo ipso, quem ⁹² delegerat, imitari etiam vitia voluit. Qui autem ita faciet, ut oportet, primum vigilet necesse est in deligendo: deinde, quem probavit, in eo, quæ maxime excellent, ea diligentissime persequatur.

Quid enim causæ censetis esse, cur ætates extulerint singulæ singula prope genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratoribus possumus judicare, quia scripta, ex quibus iudicium fieri posset, non multa sane reliquerunt, quam in Græcis; ex quorum scriptis, cujusque ætatis quæ dicendi ratio ⁹³ voluntasque fuerit, intelligi potest. Antiquissimi fere sunt, quorum quidem scripta constant, Pericles atque Alcibiades, & eadem ætate Thucydides, subtiles, acuti, breves, sententiis magis, quam verbis abundantes. Non potuisset accidere, ut unum esset omnium genus, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lyfias. Multa Lyfiæ scripta sunt; nonnulla Critiæ: de Theramene audivimus. Omnes etiam tum reti-

nebant illum Periclis succum; sed erant paulo uberiore filo. Ecce tibi exortus est Iso-94 crates, magister istorum omnium, cujus eludo, tamquam ex equo Trojano, meri principes exierunt: sed eorum partim in pompa, partim in acie illustres esse voluerunt. Ita-23 que & illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Naucratae, multique alii naturis differunt; voluntate autem similes sunt, & inter sese, & magistri: & ii, qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Dinarchus, alique complures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen sunt omnes in eodem veritatis imitandae genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu genus illud dicendi studiumque vixit: posteaquam, extinctis his, omnis eorum memoria sensim obscurata est & evanuit; alia quaedam dicendi molliora ac remif-95 fiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem ajunt sororis filium fuisse Demostheni: tum Phalereus ille Demetrius, omnium istorum, mea sententia, politissimus, alique eorum similes exstiterunt. Quae si volumus usque ad hoc tempus persequi; intelligemus, ut hodie Alabandensem illum Meneclum, & ejus fratrem Hieroclem, quos ego audiui,

tota imitetur Asia: sic semper fuisse aliquem, cujus se similes plerique esse vellent.

96 Hanc igitur similitudinem qui imitatione assequi volet, tum exercitationibus crebris atque magnis, tum scribendo maxime persequatur. quod si hic noster Sulpicius faceret, multo ejus oratio esset pressior: in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere, in summa ubertate inest luxuries

97 quædam, quæ stilo depascenda est. Hic Sulpicius: Me quidem, inquit, recte mones, idque mihi gratum est: sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror. Tum ille: Quasi vero, inquit, non ea præcipiam aliis, quæ mihi ipsi desint: sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor. Verum & in hoc, ex re familiari mea, & in illo, ex eo, quod dico, quantulum id cumque est,

98 quid faciam, judicari potest. Atque esse tamen multos videmus, qui neminem imitentur, & suapte natura, quod velint, sine cujusquam similitudine consequantur: quod & in vobis animadverti recte potest, Cæsar, & Cotta; quorum alter inusitatum quidem nostris oratoribus leporem quendam & salem, alter acutissimum & subtilissimum dicendi genus est consecutus, Neque vero vester æqua-

lis Curio, patre, mea sententia, vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magnopere videtur imitari: qui tamen verborum gravitate, & elegancia, & copia, suam quandam expressit quasi formam, figuramque dicendi: quod ego maxime potui judicare in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

Verum, ut aliquando ad causas deducamus illum, quem instituimus, & eas quidem, ²⁴
in quibus plusculum negotii est, judiciorum, ⁹⁹
atque litium, (riserit aliquis fortasse hoc præceptum: est enim non tam acutum, quam necessarium, magisque monitoris non fatui, quam eruditi magistri:) hoc ei primum præcipiemus, quascunque causas erit acturus, ut eas diligenter penitusque cognoscat. Hoc in ¹⁰⁰
ludo non præcipitur. Faciles enim causæ ad pueros deferuntur. Lex peregrinum vetat in murum adscendere: adscendit: hostes repulit: accusatur. Nihil est negotii hujusmodi causam cognoscere. Recte igitur nihil de causa discenda præcipiunt. Hæc est enim in ludo causarum fere formula. At vero in foro,

tabulæ, testimonia, pacta, conventa, stipulationes, cognationes, affinitates, decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa versantur, tota cognoscenda est: quarum rerum negligentia plerasque causas, & maxime privatas (sunt enim multo sæpe obscuriores) videmus amitti. Ita nonnulli, dum operam suam multam existimari volunt, ut toto foro volitare, & a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas. In quo est illa quidem magna offensio, vel negligentiae, susceptis rebus: vel perfidiae, receptis: sed etiam illa major opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit, non turpissime dicere. Ita dum inertiae vituperationem, quæ major est, contemnunt, assequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis. Equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat, &, ut ne quis alius adsit, quo liberius loquatur, & agere adversarii causam, ut ille agat suam, &, quidquid de sua re cogitarit, in medium proferat. Itaque cum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi æquitate, meam, adversarii, judicis. Qui locus est talis, ut plus habeat adjumenti, quam incommodi, hunc judico esse dicendum: ubi

plus

plus mali, quam boni reperio, id totum ab-
judico atque ejicio. Ita assequor, ut alio ¹⁰³
tempore cogitem, quid dicam, & alio di-
cam: quæ duo plerique, ingenio freti, simul
faciunt. Sed certe iidem illi melius aliquanto
dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad
cogitandum, aliud ad dicendum putarent.

Cum rem penitus causamque cognovi,
statim occurrit animo, quæ sit causa ambi-
gui. Nihil est enim, quod inter homines ¹⁰⁴
ambigatur; five ex crimine causa constet, ut
facinoris; five ex controversia, ut heredita-
tis; five ex deliberatione, ut belli; five ex
persona, ut laudis; five ex disputatione, ut
de ratione vivendi; in quo non, aut quid
factum sit, aut fiat, futurumve sit, quæra-
tur, aut quale sit, aut quid vocetur. Ac ²⁵
nostræ fere causæ, quæ quidem sunt crimi- ¹⁰⁵
num, plerumque infitiatione defenduntur.
Nam & de pecuniis repetundis, quæ maxi-
mæ sunt, neganda fere sunt omniæ: & de
ambitu raro illud datur, ut possis liberalita-
tem ac benignitatem ab ambitu atque largi-
tione sejungere. de sicariis, de veneficiis,
de peculatu, infitari necesse est. Id est igitur
genus primum causarum in judiciis, ex
controversia facti. In deliberationibus ple-

rumque ex futuri, raro etiam ex instantis,
 106 aut facti. Sæpe autem res non, fit, nec ne,
 sed qualis fit, quæritur: ut cum L. Opimii
 causam defendebat apud populum, audiente
 me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi
 nece negabat, sed id jure, pro salute patriæ,
 factum esse dicebat: ut eidem Carboni, tri-
 buno plebis, alia tum mente rempublicam
 capessenti, P. Africanus de Ti. Graccho in-
 terroganti, responderat, jure cæsum videri.
 Jure autem omnia defenduntur, quæ sunt
 ejus generis, ut aut oportuerit, aut licuerit,
 aut necesse fuerit, aut imprudentia, aut casu
 107 facta esse videantur. Jam quid vocetur,
 quæritur, cum, quo verbo quid appellandum
 sit, contenditur: ut mihi ipsi cum hoc Sul-
 picio fuit in Norbani causa summa contentio.
 pleraque enim de iis, quæ ab isto objicieban-
 tur, cum confiterer, tamen ab illo majesta-
 tem minutam negabam: ex quo verbo, lege
 108 Apulejæ, tota illa causa pendebat. Atque
 in hoc genere causarum nonnulli præcipiunt,
 ut verbum illud, quod causam facit, lucide
 breviterque definiat. Quod mihi quidem per-
 quam puerile videri solet. alia est enim, cum
 inter doctos homines de iis ipsis rebus, quæ
 versantur in artibus, disputatur, verborum

definitio: ut, cum quæritur, quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. In quibus hoc præcipit ratio atque doctrina, ut vis ejus rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quidquam, neque superfit. Quod quidem ¹⁰⁹ in illa causa neque Sulpicius fecit, neque ego facere conatus sum. Nam, quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset majestatem minuere. Et enim definitio primum reprehenso verbo uno, aut addito, aut demto, sæpe extorquetur e manibus: deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque pæne puerilem: tum & in sensum & in mentem judicis intrare non potest. ante enim præterlabitur, quam præcepta est.

Sed in eo genere, in quo, quale sit quid, ²⁶ ambigitur, existit etiam ex scripti interpre- ¹¹⁰ tatione sæpe contentio, in quo nulla potest esse, nisi ex ambiguo, controversia. Nam illud ipsum, cum scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui: quod tum explicatur, cum ea verba, quæ desunt, suggesta sunt: quibus additis defenditur, sententiam scripti perspicuam fuisse, & ex contrariis scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa

duplicatur. idque aut numquam dijudicari poterit, aut ita dijudicabitur, ut referendis præteritis verbis, id scriptum, quodcumque defendimus, suppleatur. Ita fit, ut unum genus in iis causis, quæ propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum ali-

III quid ambigue. Ambiguorum autem complura genera sunt: quæ mihi videntur ii melius nosse, qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant: tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis, vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum,

112 aut verba sint prætermissa. Iterum autem peccant, cum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis quæque res fit, disceptatur, sejungunt. nusquam enim tam quæritur, quale sit genus ipsum rei, quam in scripto, quod totum a facti controversia se-

113 paratum est. Ita tria sunt omnino genera, quæ in disceptationem & controversiam cadere possunt; Quid fiat, factum, futurumve fit: aut Quale fit, aut Quomodo nominetur. Nam & illud quidem, quod quidam Græci adjungunt, Rectene factum fit, totum in eo est, quod, Quale fit, quærimus. Sed jam ad institutum revertar meum.

Cum igitur, accepto causæ genere & co- 27
gnito, rem tractare cœpi, nihil prius consti- 114
tuo, quam, quid sit illud, quo mihi referen-
da sit omnis illa oratio, quæ sit propria quæ-
stionis & iudicii: deinde illa duo diligentissi-
me considero, quorum alterum commenda-
tionem habet nostram, aut eorum, quos de-
fendimus, alterum est accommodatum ad
eorum animos, apud quos dicimus, ad id,
quod volumus, commovendos. Ita ratio 115
omnis dicendi tribus ad persuadendum rebus
est nixa: ut probemus vera esse ea, quæ de-
fendimus: ut conciliemus nobis eos, qui au- 116
diunt: ut animos eorum, ad quemcumque
causa postulabit motum, vocemus. Ad pro- 116
bandum autem duplex est oratori subjecta
materies: una rerum earum, quæ non ex-
cogitantur ab oratore, sed in re positæ, ra-
tione tractantur: ut tabulæ, testimonia, pa-
cta, conventa, quæstiones, leges, senatus-
consulta, res iudicatæ, decreta, responsa, &
reliqua, si quæ sunt, quæ non pariuntur ab
oratore, sed ad oratorem a causa, atque a re
deferuntur: altera, quæ tota in disputatione
& argumentatione oratoris collocata est. Ita 117
in superiore genere de tractandis argumentis,
in hoc autem etiam de inveniendis cogitan-

dum est. Atque isti quidem, qui docent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt. quod etiam si ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut, simulac posita sit causa, habeant, quo se referant. unde statim expedita possint argumenta depromere: tamen & tardi ingenii est, rivulos consectari, fontes rerum non videre, & jam ætatis est ususque nostri, a capite, quod velimus, arcessere, & , unde omnia manent, videre.

118 Et primum genus illud earum rerum, quæ ad oratorem deferuntur, meditatam nobis in perpetuum, ad omnem usum similium rerum, esse debet. Nam pro tabulis & contra tabulas; pro testibus & contra testes; pro quæstionibus & contra quæstiones; & item de ceteris rebus ejusdem generis, vel separatim dicere solemus de genere universo, vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis: quos quidem locos (vobis hoc, Cotta & Sulpici, dico) multa commentatione atque meditatione paratos, atque expeditos habere debetis. Longum est enim nunc
119 me explicare, qua ratione aut confirmare, aut infirmare testes, tabulas, quæstiones oportet.

feat. Hæc sunt omnia ingenii vel mediocris, ¹²⁰
 exercitationis autem maximæ: artem qui-
 dem & præcepta duntaxat hætenus requi-
 runt, ut certis dicendi luminibus ornentur.
 Itemque illa, quæ sunt alterius generis, quæ ¹²⁰
 tota ab oratore pariuntur, excogitationem
 non habent difficilem, explicationem magis
 illustrem perpolitamque desiderant. Itaque
 cum hæc duo nobis quærenda sint in causis,
 primum quid, deinde quomodo dicamus: al-
 terum, quod totum arte tinctum videtur,
 tametsi artem requirit, tamen prudentiæ est
 pæne mediocris, quid dicendum sit, videre:
 alterum est, in quo oratoris vis illa divina,
 virtusque cernitur, ea, quæ dicenda sunt,
 ornate, copiose, varieque dicere. Quare il- ²⁸
 lam partem superiorem, quoniam semel ita ¹²¹
 vobis placuit, non recusabo, quo minus per-
 poliam atque conficiam: (quantum conse-
 quar, vos judicabitis:) quibus ex locis ad
 eas tres res, quæ ad fidem faciendam solæ
 valent, ducatur oratio, ut & concilientur ¹²¹
 animi, & doceantur, & moveantur. [hæc
 sunt enim tria numero] ea vero quemadmo-
 dum illustrentur, præsto est, qui omnes do-
 cere possit, qui hoc primus in nostros mores
 induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit.

- 122 Namque ego, Catule, (dicam enim non re-
verens assentandi suspicionem,) neminem esse
oratore[m] paullo illustriorem arbitror, neque
Græcum, neque Latinum, quem ætas nostra
tulerit, quem non & sæpe, & diligenter au-
dierim. Itaque, si quid est in me, (quod
jam sperare videor, quoniam quidem vos,
his ingeniis homines, tantum operæ mihi ad
audiendum datis,) ex eo est, quod nihil quis-
quam unquam me audiente egit orator, quod
non in memoria mea penitus infederit. At-
que ego is, qui sum, quantuscumque sum ad
judicandum, omnibus auditis oratoribus, sine
ulla dubitatione sic statuo & judico, nemi-
nem omnium tot & tanta, quanta sunt in
- 123 Crasso, habuisse ornamenta dicendi. Quam-
obrem si vos quoque hoc idem existimatis,
non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum
ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut
institui, crearo, aluero, confirmaro; tradam
eum Crasso, & vestiendum, & ornandum.
- 124 Tum Crassus: Tu vero, inquit, Antoni,
perge, ut instituisti. Neque enim est boni,
neque liberalis parentis, quem procreavit &
eduxerit, eum non & vestire, & ornare;
præsertim cum te locupletem esse negare non
possis. Quod enim ornamentum, quæ vis,

qui animus, quæ dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem, & ejus diloricare tunicam, & judicibus cicatrices adversas fenis imperatoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum, furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare, ac demonstrare gravissimis verbis, multos sæpe impetus populi non injustos esse; quos præstare nemo possit? multas etiam e republica seditiones sæpe esse factas, ut cum reges essent exacti, ut cum tribunicia potestas esset constituta? illam Norbani seditionem, ex luctu civium, & ex Cæpionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse, & jure esse conflamam? Po-¹²⁵ tuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus, sine quadam incredibile vi ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Manlii, quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis innumerabilibus? in quibus non hoc maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed hæc ipsa, quæ nunc ad me delegare vis, ea semper in te eximia & præstantia fuerunt. Tum Catulus: Ego vero, ²⁹ inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, ¹²⁶

- quod, cum inter vos in dicendo dissimillimi
 fitis, ita tamen uterque vestrum dicat, ut ei
 nihil neque a natura denegatum, neque a
 doctrina non delatum esse videatur. Quare,
 Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis,
 ut, si quid ab Antonio aut prætermisum,
 aut relictum sit, non explices: neque te, An-
 toni, si quid non dixeris, existimabimus non
 potuisse potius, quam a Crasso dici maluisse.
- 127 Hic Crassus: Quin tu, inquit, Antoni, omit-
 tis ista, quæ proposuisti, quæ nemo horum
 desiderat: quibus ex locis ea, quæ dicenda
 sint in causis, reperiantur. quæ quamquam
 abs te novo quodam modo, præclareque di-
 cuntur, sunt tamen & re facilliora, & præ-
 ceptis pervagata: illa deprome nobis, unde
 afferas, quæ sæpissime tractas, semperque
 divinitus.
- 128 Depromam equidem, inquit Antonius,
 & quo facilius id a te exigam, quod peto,
 nihil tibi a me postulanti recusabo. Meæ to-
 tius orationis, & istius ipsius in dicendo fa-
 cultatis, quam modo Crassus in cœlum ver-
 bis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi;
 una conciliandorum hominum, altera docen-
 129 dorum, tertia concitandorum. Harum trium
 partium prima lenitatem orationis, secunda

acumen, tertia vim desiderat. Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adjudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis propendeat in nos, aut defensionis argumentis adducatur, aut animi permotione cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, videtur omnem hujus generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur, & pauca dicemus. Pauca enim sunt, quæ usu jam tractata, & animo quasi habere notata videamur. Ac ³⁰ tibi sapienter monenti, L. Crasse, libenter as- ¹³⁰ sentiemur, ut singularum causarum defensionibus, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus: aperiemus autem ea capita, unde omnis ad omnem & causam & orationem disputatio ducitur. Neque enim, quoties verbum aliquod est scribendum nobis, toties ejus verbi litteræ sunt cogitatione conquirendæ: nec quoties causa dicenda est, toties ad ejus causæ seposita argumenta revolvi nos oportet: sed habere certos locos, qui, ut litteræ ad verbum scribendum, sic illi ad causam explicandam, statim occurrant. Sed ¹³¹ hi loci ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in rebus, vel usu, quem ætas denique affert, vel auditione & cogita-

tione, quæ studio & diligentia præcurrit ætatem. Nam si tu mihi quamvis eruditum, hominem adduxeris, quamvis acrem & acutum in cogitando, quamvis ad pronuntian- dum expeditum, si erit idem in consuetudine civitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. Subactio mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed novato & iterato, quo meliores foetus possit & grandiores edere. Subactio autem est usus, auditio, lectio, litteræ.

132 Ac primum naturam causæ videat, quæ nunquam latet, factumne sit, quærat, an, quale sit, an, quod nomen habeat: quo perspecto, statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non possit: deinde, quid veniat in iudicium, quod isti sic jubent quærere: Interfecit Opimius Gracchum. quid facit causam? quod reipublicæ causa, cum ex senatusconsulto ad arma vocasset: hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium, licueritne ex senatusconsulto, ser-

vandæ reipublicæ causa. Perspicua sunt hæc quidem, & in vulgari prudentia sita; sed illa quærenda: quæ ab accusatore & defensore argumenta, ad id, quod in iudicium venit, spectantia, debeant afferri. Atque hic illud **31** videndum est, in quo summus est error isto-¹³³rum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magnopere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur, hebes atque impolitum. Constituant enim in partiendis orationum modis duo genera causarum. unum appellant, in quo, sine personis atque temporibus, de universo genere quærat; alterum, quod personis certis & temporibus definiatur: ignari, omnes controversias ad universi generis vim & naturam referri. Nam in ea ipsa causa, ¹³⁴de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil Decii. De ipso enim universo genere infinita quæstio est, num pœna videatur esse afficiendus, qui civem ex senatusconsulto patriæ conservandæ causa interemerit, cum id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in qua id, quod in iudicium venit, ex reorum personis, non generum ipsorum universa disputatione

135 quærat. Quin etiam in iis ipsis, ubi de
 facto ambigitur, ceperitne contra leges pe-
 cunias P. Decius, argumenta & criminum &
 defensionis revocentur oportet ad genus, &
 ad naturam universam: quod sumtuosus, de
 luxuria: quod alieni appetens, de avaritia:
 quod seditiosus, de turbulentis & malis civi-
 bus: quod a multis arguitur, de genere tes-
 tium: contraque, quæ pro reo dicentur,
 omnia necessario a tempore atque homine ad
 136 communes rerum & generum summas revol-
 ventur. Atque hæc forsitan homini, non
 omnia, quæ sunt in natura rerum, celeriter
 animo comprehendenti, permulta videantur,
 quæ veniant in iudicium tum, cum de facto
 quærat: sed tamen criminum est multitu-
 do, non defensionum aut locorum, infinita.
 32 Quæ vero, cum de facto non ambigitur, quæ-
 137 runtur, qualia sunt; ea si ex reis numeres,
 & innumerabilia sunt, & obscura: si ex re-
 bus, valde & modica, & illustria. Nam si
 Mancini causam in uno Mancino ponimus,
 quotiescumque is, quem paterpatratus dedi-
 derit, receptus non erit, toties causa nova
 nascetur. Sin in illa controversia causam fa-
 cit, Videaturne ei, quem paterpatratus dedi-
 derit, si is non sit receptus, postliminium

esse: nihil ad artem dicendi, nec ad argumenta defensionis, Mancini nomen pertinet. Ac, si quid affert præterea hominis aut dignitas, aut indignitas, extra quæstionem est, & ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est. Hæc ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam: quamquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis & in temporibus positas esse. Nam etsi incurrunt tempora, & personæ, tamen intelligendum est, non ex iis, sed ex genere quæstionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me. Nullum enim nobis certamen cum istis esse debet tantum: satis est intelligi, ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio, etiam sine hac forensi exercitatione, efficere potuerunt, ut genera rerum discernent, eaque paullo subtilius explicarent. Verum hoc (ut dixi) nihil ad me. Illud ad me, ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster & Sulpici. quomodo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum: est enim infinita, si in personis ponitur; quot homines, tot causæ: si ad generum universas quæstiones referuntur; ita modicæ & paucæ sunt, ut eas omnes,

diligentes, & memores, & sobrii oratores percurfas animo, & prope dicam, decantatas habere debeant: nisi forte existimatis, a M'. Curio causam didicisse L. Crassum, & ea re multa attulisse, quamobrem, posthumo non nato, Curium tamen heredem Coponii esse
 141 oporteret. Nihil ad copiam argumentorum, neque ad causæ vim, ac naturam nomen Coponii, aut Curii, pertinuit. In genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac nominibus, omnis quæstio: cum scriptum ita sit, SI MIHI FILIVS GENITVR, ISQVE PRIVS MORITVR, & cetera, TVM VT MIHI ILLE SIT HERES: Si
 33 natus filius non sit; videaturne is, qui filio mortuo institutus heres sit, heres esse. Perpetui juris & universi generis quæstio non hominum nomina, sed rationem dicendi, &
 142 argumentorum fontes desiderat. In quo etiam isti nos jurisconsulti impediunt, a discendoque deterrent. Video enim in Catonis & Bruti libris nominatim referri, quid alicui de jure viro aut mulieri responderint: credo, ut putaremus, in hominibus, non in re, consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse; ut, quod homines essent innumera-

tem

tem discendi simul cum spe perdiscendi abjiceremus.

Sed hæc Crassus aliquando nobis expediet, & exponet descripta generatim. Est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, se jus civile, quod nunc diffusum & dissipatum est, in certa genera coacturum, & ad artem facile redacturum. Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam ¹⁴³ id est difficile Crasso, qui &, quod disci potuit de jure, didicit: &, quod iis, qui eum docuerunt, defuit, ipse afferet; ut, quæ sint in jure, vel apte describere, vel ornate illustrare possit. Ergo ista, inquit Antonius, tum a Crasso discemus, cum se de turba & a subsellis in otium, (ut cogitat) soliumque contulerit. Jam id quidem sæpe, inquit Catu- ¹⁴⁴ lus, ex eo audiui, cum diceret, sibi certum esse, a judiciis causisque discedere: sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. Neque enim ipse auxilium suum sæpe a viris bonis frustra implorari patietur, neque id æquo animo feret civitas: quæ si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit. Nam hercle, inquit Antonius, si hæc vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum: & istam osci-

tantem & dormitantem sapientiam Scævolarum, & ceterorum beatorum otio concedamus. Arrisit hic Crassus leniter, &, Per-
 145 texe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es. me tamen ista oscitans sapientia, simulatque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.

34 Hujus quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis, inquit Antonius: quoniam intelligitur, non in hominum innumerabilibus personis, neque in infinita temporum varietate, sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quæ in dubium vocarentur; genera autem esse definita, non solum numero, sed etiam paucitate: ut eam materiem orationis, quæ cujusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam, ornatamque comprehenderent, rebus dico & sententiis.
 146 Exæ vi sua verba parient, quæ semper satis ornata mihi quidem videri solent, si ejusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. Ac, si verum quæritis, quod mihi quidem videatur (nihil enim aliud affirmare possum, nisi sententiam & opinionem meam) hoc instrumentum causarum & generum universorum in forum deferre debemus, neque, ut quæque res delata ad nos erit, tum denique scruta-

tari locos, ex quibus argumenta eruamus: quæ quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito & usu, pertractata esse possunt; sed tamen animus referendus est ad ea capita, & ad illos, quos sæpe jam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur. At- 147
que hoc totum est sive artis, sive animadversionis, sive consuetudinis, nosse regiones, intra quas venire, & peruestiges, quod quæras. ubi eum locum omnem cogitatione seferis, si modo usum rerum percallueris, nihil te effugiet, atque omne, quod erit in re, occurret atque incidet. Et sic, cum ad invenien- 35
dum in dicendo tria sint, acumen, deinde ratio, quam licet (si volumus) appellemus artem, tertium diligentia: non possum equidem non ingenio primas concedere: sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat: diligentia, inquam, quæ cum 148
omnibus in rebus, tum in causis defendendis plurimum valet. hæc præcipue colenda est nobis; hæc semper adhibenda; hæc nihil est, quod non assequatur. Causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est: ut adversarium attente audiamus, atque ut ejus non solum sententias, sed etiam verba omnia

excipiamus, vultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerumque indicant, 149 diligentia est: id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est: deinde ut in iis locis, quos proponam paullo post, pervolvatur animus, ut se penitus insinuet in causam, ut sit cura & cogitatione intentus, diligentia est: ut his rebus adhibeat, tanquam lumen aliquod, memoriam, ut vocem, ut vires: hæc magna 150 sunt. Inter ingenium quidem & diligentiam perpauillum loci reliquum est artis. ars demonstrat tantum, ubi quæras, atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, assiduitate, labore; complectar uno verbo, quo sæpe jam usi sumus, diligentia; qua una virtute omnes virtutes reli- 151 quæ continentur. Nam orationis quidem copia videmus ut abundant philosophi, qui, ut opinor (sed tu hæc, Catule, melius) nulla dant præcepta dicendi, nec idcirco minus, quæcumque res proposita est, suscipiunt, de qua copiose & abundanter loquantur.

36 Tum Catulus, Est, inquit, ut dicis, An-
152 toni, ut plerique philosophi nulla tradant præcepta dicendi, & habeant paratum ta-

men, quid de quaque re dicant. Sed Aristoteles, is, quem maxime ego admiror, proposuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti via, non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc, qua in causis utimur, inveniretur: a quo quidem homine jamdudum, Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia, sive etiam illa ipsa legisti atque didicisti: quod quidem magis verisimile videtur. Plus enim te operæ Græcis dedisse rebus video, quam putaramus. Tum ille, Verum, inquit, ex me ¹⁵³ audies, Catule. semper ego existimavi, jucundiorē & probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primum quam minimam artificii alicujus, deinde nullam Græcarum rerum significationem daret. atque ego idem existimavi, pécudis esse, non hominis, cum tantas res Græci suscipere, profiterentur, agerent, seseque & videndi res obscurissimas, & bene vivendi, & copiose dicendi rationem hominibus daturus pollicerentur, non admove- vere aurem, & si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos cives auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum, & procul, quid narrarent, at-

tendere. Itaque feci, Catule, & istorum
 omnium summam causas & genera ipsa gu-
 37 stavi. Valde hercule, inquit Catulus, timi-
 154 de, tanquam ad aliquem libidinis scopulum,
 sic tuam mentem ad philosophiam appulisti,
 quam hæc civitas aspernata numquam est.
 Nam & referta quondam Italia Pythagoreo-
 rum fuit, tum, cum erat in hac gente ma-
 gna illa Græcia: ex quo etiam quidam Nu-
 mam Pompilium, regem nostrum, fuisse Py-
 thagoreum ferunt; qui annis permultis ante
 fuit, quam ipse Pythagoras: quo etiam ma-
 jor vir habendus est, cum illam sapientiam
 constituendæ civitatis duobus prope seculis
 ante cognovit, quam eam Græci natam esse
 fenserunt. & certe non tulit ullos hæc civi-
 tas aut gloria clariores, aut auctoritate gra-
 viores, aut humanitate politiores, P. Afri-
 cano, C. Lælio, L. Furio, qui secum erudi-
 tissimos homines ex Græcia palam semper ha-
 155 buerunt. Atque ego ex istis sæpe audivi,
 cum dicerent, pergratum Athenienses & sibi
 fecisse, & multis principibus civitatis, quod,
 cum ad senatum legatos de suis maximis re-
 bus mitterent, tres illius ætatis nobilissimos
 philosophos misissent, Carneadem, & Crito-
 laum, & Diogenem. Itaque eos, dum Romæ

essent, & a se, & ab aliis frequenter auditos: quos tu cum haberes auctores, Antoni, miror, cur philosophiæ, sicut Zethus ille Pacuvianus, prope bellum indixeris. Minime, 156 inquit Antonius: ac sic decrevi philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium *pau-*
cis: Nam omnino haud placet. Sed tamen 157 hæc est mea sententia, quam videbar exposuisse. ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum, & suspicionem artificii apud eos, qui res judicent, oratori adversariam esse arbitror. imminuit enim & oratoris auctoritatem, & orationis fidem. Sed, ut eo revo- 38
 cetur, unde huc declinavit oratio, ex tribus 157 istis clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem fuisse, qui diceret, artem se tradere bene differendi, & vera ac falsa dijudicandi, quam verbo Græco *διαλεκτικὴν* appellaret? In hac arte, si modo 158 est hæc ars, nullum est præceptum, quo modo verum inveniatur, sed tantum est, quo modo judicetur. Nam & omne, quod elo- 158
 quimur sic, ut id aut esse dicamus, aut non esse, & si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut judicent, verumne sit, an falsum: & si conjuncte sit elatum, & adjuncta

fint alia, judicent, rectene adjuncta sint, & verane summa fit uniuscujusque rationis: & ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus, & multa quærendo, reperiunt non modo ea, quæ jam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa, & potius de-
159 texta prope, retexantur. Hic nos igitur Stoicus iste nihil adjuvat, quoniam quemadmodum inveniam quid dicam, non docet: atque idem etiam impedit, quod & multa reperit, quæ neget ullo modo posse dissolvi, & genus sermonis affert non liquidum, non fufum ac profluens, sed exile, aridum, concisum ac minutum. quod si quis probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Hæc enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quæ non aurificis statera, sed quadam
160 populari trutina examinantur. Quare istam artem totam dimittamus, quæ in excogitandis argumentis muta nimium est, in judicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem simul cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic studio nostro prodesse potuisse. Erat enim ab isto Aristotele, a cujus inventis tibi ego videor non longe aberrare. atque

inter hunc Aristotelem, (cujus & illum legi
librum, in quo exposuit dicendi artes omnium
superiorum, & illos, in quibus ipse sua quæ-
dam de eadem arte dixit,) & hos germanos
hujus artis magistros, hoc mihi visum est
interesse, quod ille eadem acie mentis, qua
rerum omnium vim naturamque viderat, hæc
quoque adspexit, quæ ad dicendi artem, quam
ille despiciebat, pertinebant. illi autem, qui
hoc solum colendum ducebant, habitarunt in
hac una ratione tractanda, non eadem pru-
dentia, qua ille, sed usu, in hoc uno genere,
studioque majore. Carneadis vero vis incre- 161
dibilis illa dicendi, & varietas, perquam ef-
fet optanda nobis: qui nullam umquam in
illis suis disputationibus rem defendit, quam
non probarit; nullam oppugnavit, quam non
everterit. Sed hoc majus est quiddam, quam
ab iis, qui hæc tradunt & docent, postulan-
dum sit.

Ego autem, si quem nunc plane rudem 39
institui ad dicendum velim, his potius tra- 162
dam assiduis uno opere eandem incudem diem
noctemque tundentibus, qui omnes tenuissi-
mas particulas, atque omnia minima mansa,
ut nutrices infantibus pueris, in os inserant.
Sin sit is, qui & doctrina mihi liberaliter in-

fitutus, & aliquo jam imbutus usu, & satis
 acri ingenio esse videatur; illuc eum rapiam,
 ubi non seclusa aliqua aquula teneatur, sed
 unde universum flumen erumpat: qui illi se-
 des, & tanquam domicilia omnium argumen-
 torum commonstret, & ea breviter illustret,
 163 verbisque definiat. Quid enim est, in quo
 hæreat, qui viderit, omne, quod sumatur in
 oratione aut ad probandum, aut ad refellen-
 dum, aut ex sua sumi vi atque natura, aut
 assumi foris? Ex sua vi, cum, aut res quæ
 fit tota, quærat, aut pars ejus, aut voca-
 bulum quod habeat, aut quippiam, rem il-
 lam quod attingat: extrinsecus autem, cum
 ea, quæ sunt foris, neque inhærent in rei
 164 natura, colliguntur. Si res tota quæritur,
 definitione universa vis explicanda est, sic:
 Si majestas est amplitudo ac dignitas civita-
 tis, is eam minuit, qui exercitum hostibus
 populi Romani tradidit, non qui eum, qui id
 fecisset, populi Romani potestati tradidit.
 165 Sin pars; partitione, hoc modo: Aut senatui
 parendum de salute reipublicæ fuit, aut aliud
 consilium instituendum, aut sua sponte fa-
 ciendum: aliud consilium, superbum; suum,
 arrogans: utendum igitur fuit consilio sena-
 tus. Sin ex vocabulo, ut Carbo: Si consul

est, qui consulit patriæ, quid aliud fecit Opimius? Sin ab eo, quod rem attingat, plures ¹⁶⁶ sunt argumentorum sedes ac loci. Nam & conjuncta quæremus, & genera, & partes generibus subjectas, & similitudines, & dissimilitudines, & contraria, & consequentia, & consentanea, & quasi præcurrentia, & repugnantia, & causas rerum vestigabimus, & ea, quæ ex causis orta sunt; & majora, paria, minora quæremus. Ex conjunctis sic ⁴⁰ ¹⁶⁷ argumenta ducuntur: Si pietati summa tribuenda laus est, debetis moveri, cum Q. Metellum tam pie lugere videatis. Ex genere autem: Si magistratus in populi Romani potestate esse debent, quod Norbanum accusas, cujus tribunatus voluntati paruit civitatis? Ex parte autem ea, quæ est subjecta generi: ¹⁶⁸ Si omnes, qui reipublicæ consulunt, cari nobis esse debent, certe in primis imperatores, quorum consiliis, virtute, periculis, retinemus & nostram salutem, & imperii dignitatem. Ex similitudine autem: Si feræ partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? At ex dissimilitudine: Si barbarorum est in diem vivere, nostra ¹⁶⁹ consilia sempiternum tempus spectare debent. Atque utroque in genere & similitudinis, &

dissimilitudinis, exempla sunt ex aliorum factis aut dictis, aut eventis, & fictæ narrationes sæpe ponendæ. Jam ex contrario: Si
 170 Gracchus nefarie, præclare Opimius. Ex consequentibus: Si & ferro interfectus ille, & tu inimicus ejus cum gladio cruento comprehensus es in illo ipso loco, & nemo præter te ibi visus est, & causa nemini, & tu semper audax; quid est, quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis, & præcurrentibus, & repugnantibus, ut olim Crassus adolescens: Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt. simulasse te, & aliud quid quæsisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem sæpe in concionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissensisti.
 171 Ex causis autem rerum sic: Avaritiam si tollere vultis, mater ejus est tollenda, luxuries. Ex iis autem, quæ sunt orta de causis: Si ærarii copiis & ad belli adjumenta, & ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus.
 172 Majora autem, & minora, & paria comparabimus, sic. Ex majore: Si bona existimatio divitiis præstat, & pecunia tanto

pere expetitur, quanto gloria magis est expetenda? Ex minore sic:

Hic parvae consuetudinis

Causa hujus mortem fert tam familiariter:

Quid si ipse amasset? quid mihi hic faciet patri?

Ex pari sic: Est ejusdem & eripere contra rempublicam, & largiri pecunias. Foris ¹⁷³ autem assumuntur ea, quæ non sua vi, sed extranea sublevantur, ut hæc: Hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius. Hoc falsum est; habita enim quæstio est. Hoc sequi necesse est; recito enim tabulas. De quo genere toto paullo ante dixi. Hæc, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt. Ut enim si ⁴¹ aurum cui, quod esset multifariam defossum, ¹⁷⁴ commonstrare vellem, fatis esse deberet, si signa & notas ostenderem locorum, quibus cognitis ille sibi ipse foderet, & id, quod vellet, parvulo labore, nullo errore, inveniret: sic has ego argumentorum novi notas, quæ illa mihi quærenti demonstrant, ubi sint; reliqua, cura & cogitatione eruuntur ¹⁷⁵ Quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitæ præscribere, sed est mediocris ingenii judicare. Neque enim nunc id agi-

mus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quædam monita tradamus. His igitur locis in mente & cogitatione defixis, & in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit, quod oratorem effugere possit, non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in
176 ullo genere dicendi. Si vero assequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, & animos eorum ita afficiat, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere, vel raperere possit; nihil profecto præterea ad dicendum requireret. Jam illud videmus, nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id
177 inventum tractare possis. Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem, qui audiat, aut defatigetur similitudinis fatietate. Proponi oportet, quid afferas, & id quare ita fit, ostendere, & ex iisdem illis locis interdum concludere; relinquere alias, alioque transire: sæpe non proponere, ac ratione ipsa afferenda, quid proponendum fuerit, declarare: si cui quid simile dicas, prius ut simile confirmes; deinde quod agitur, adjungas: puncta argumentorum plerumque ut occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

Hæc ut & properans, & apud doctos, & 42
femidoctus ipse percurro, ut aliquando ad 178
illa majora veniamus. Nihil est enim in di-
cendo, Catule, majus, quam ut faveat ora-
tori is, qui audiet, utque ipse sic moveatur,
ut impetu quodam animi & perturbatione
magis, quam judicio, aut consilio, regatur.
Plura enim multo homines judicant odio, aut
amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut
dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut
errore, aut aliqua permotione mentis, quam
veritate, aut præscripto, aut juris norma
aliqua, aut judicii formula, aut legibus.
Quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa 179
pergamus.

Paullum, inquit Catulus, etiam nunc de-
esse videtur iis rebus, Antoni, quas expo-
suiſti, quod sit tibi ante explicandum, quam
illuc proficiscare, quo te dicis intendere.
Quidnam? inquit. Qui ordo tibi placeat, in-
quit Catulus, & quæ dispositio argumeto-
rum, in qua tu mihi semper deus videri so-
les. Vide quam sim in isto genere, inquit, 180
Catule, deus. non mehercule mihi, nisi ad-
monito, venisset in mentem: ut possis existi-
mare, me in ea, in quibus nonnumquam
aliquid efficere videor, usu solere in dicendo,

vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic, tanquam ignotum hominem, præteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus
 181 possit: sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem ordinis & disponendarum rerum requisisse. Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis, & in re ipsa per se comprobanda posuiffem, tempus esset jam de ordine argumentorum, & de collocatione aliquid dicere: sed cum tria sint a me proposita, de uno dictum; cum de duobus reliquis dixerò, tum erit denique de disponenda tota oratione quærendum.

43
 182 Valet igitur multum ad vincendum, probari mores, instituta, & facta, & vitam eorum, qui agent causas, & eorum, pro quibus: & item improbari adversariorum; animosque eorum, apud quos agitur, conciliari quam maxime ad benivolentiam, cum erga oratorem, tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitæ: quæ facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed hæc adjuvant in oratore, lenitas vocis, vultus, pudoris significatio, verborum comitas: si quid persequare

sequare acrius, ut invitus & coactus facere
videare. Facilitatis, liberalitatis, mansuetu-
dinis, pietatis, grati animi, non appetentis,
non avidi, signa proferri perutile est: eaque
omnia, quæ proborum, demissorum, non
acrium, non pertinacium, non litigiosorum,
non acerborum sunt, valde benivolentiam
conciliant, abalienantque ab iis, in quibus hæc
non sunt. Itaque eadem sunt in adversarios
ex contrario conferenda. Sed genus hoc to- 183
tum orationis in iis causis excellit, in qui-
bus minus potest inflammari animus iudicis
acri & vehementi quadam incitatione. Non
enim semper fortis oratio quæritur, sed sæpe
placida, summissa, lenis, quæ maxime com-
mendat reos. Reos autem appello non eos
modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum
de re disceptatur. sic enim olim loquebantur.
Horum igitur exprimere mores oratione, 184
justos, integros, religiosos, timidos, perfe-
rentes injuriarum, mirum quiddam valet: &
hoc vel in principiis, vel in re narranda, vel
in peroranda, tantam habet vim, si est sua-
viter & cum sensu tractatum, ut sæpe plus,
quam causa, valeat. Tantum autem effici-
tur sensu quodam, ac ratione dicendi, ut quasi
mores oratoris effingat oratio. Genere enim

quodam sententiarum & genere verborum, adhibita etiam actione leni, facilitatemque significanti, efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur. Huic autem
44
185 est illa dispar adjuncta ratio orationis, quæ alio quodam genere mentes judicum permovet, impellitque, ut aut oderint, aut diligant, aut invideant, aut salvum velint, aut metuant, aut sperent, aut cupiant, aut abhorreant, aut lætentur, aut mœreant, aut misereantur, aut punire velint, aut ad eos motus adducantur, si qui finitimi sunt, & propinqui his ac talibus animi perturbationibus.
186 Atque illud optandum est oratori, ut aliquam permotionem animorum sua sponte ipsi afferant ad causam judices, ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius est enim currentem (ut ajunt) incitare, quam commovere languentem. Sin id, aut non erit, aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur ægro adhibere medicinam, non solum morbus ejus, cui mœderi volet, sed etiam consuetudo valentis, & natura corporis cognoscenda est: sic equidem cum aggredior ancipitem causam & gravem ad animos judicum pertractandos, omnimode in ea cogitatione cura que versor, ut

odoror, quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid expectent, quid velint, quo deduci oratione facillime posse videantur. Si se dant, & ut ante dixi, sua ¹⁸⁷ sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent: accipio quod datur, & ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer, quietusque iudex: plus est operis. sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adjuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quæ recte a bono poëta dicta est *flexanima*, atque *omnium regina rerum*, oratio, ut non modo inclinantem impellere, aut stantem inclinare, sed etiam adversantem & repugnantem, ut imperator bonus ac fortis, capere possit. Hæc sunt illa, quæ me ludens Cras-⁴⁵ sus modo flagitabat, cum a me divinitus tra-¹⁸⁸ ctari solere diceret, & in causa M. Aquilii, Caiique Norbani, nonnullisque aliis, quasi præclare acta, laudaret: quæ mehercule ego, Crasse, cum a te tractantur in causis, horrere soleo. Tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor, oculis, vultu, gestu, digito denique isto tuo significari solet: tantum est flumen gravissimorum, optimorumque verborum, tam integræ sententiæ, tam veræ, tam novæ, tam sine pigmentis, fuceoque puerili,

ut mihi non solum tu incendere judicem, sed ipse ardere videaris.

189 Neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur; nisi omnes ii motus, quos orator adhibere volet judici, in ipso oratore impressi esse atque iniusti videbuntur. Quodsi fictus aliquis dolor suscipiendus esset, & si in ejusmodi genere orationis nihil esset, nisi falsum atque imitatione simulatum, major ars aliqua forsitan esset requirenda. Nunc ego, quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat, nescio: de me autem causa nulla est, cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar. non mehercule umquam apud judices, aut dolorem, aut misericordiam, aut invidiam, aut odium excitare dicendo volui; quin ipse in commovendis iudicibus, iis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem, permoverer.

190 Neque enim facile est perficere, ut irascatur, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi teipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui verbis, sententiis, voce, vultu, collacrymatione denique ostenderis.

Ut enim nulla materies tam facilis ad exar-
 descendendum est, quæ, nisi admoto igni, ignem
 concipere possit: sic nulla mens est tam ad
 comprehendendam vim oratoris parata, quæ
 possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam,
 & ardens accesseris. Ac, ne forte hoc ma-⁴⁶
 gnum ac mirabile esse videatur, hominem¹⁹¹
 toties irasci, toties dolere, toties omni animi
 motu concitari, præsertim in rebus alienis,
 magna vis est earum sententiarum, atque
 eorum locorum, quos agas tractesque dicen-
 do, nihil ut opus sit simulatione & fallaciis.
 Ipsa enim natura orationis ejus, quæ suscipi-
 tur ad aliorum animos permovendos, orato-
 rem ipsum magis etiam, quam quemquam
 eorum, qui audiunt, permovet. Et ne hoc¹⁹²
 in causis, in judiciis, in amicorum periculis,
 in concursu hominum, in civitate, in foro
 accidere miremur, cum agitur non solum in-
 genii nostri existimatio (nam id esset levius:
 quamquam, cum professus sis, te id posse
 facere, quod pauci, ne id quidem negligen-¹⁹³
 dum est) sed alia sunt majora multo, fides,
 officium, diligentia: quibus rebus adducti,
 etiam cum alienissimos defendimus, tamen
 eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi,
 existimare non possumus. Sed, ut dixi, ne

hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum, quam versus, quam scena, quam fabulæ? tamen in hoc genere sæpe ipse vidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur spondalia illa dicentis,

„Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina ingredi?

„Neque paternum adspectum es veritus?

Numquam illum adspectum dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filii videretur. Ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

„Quem aetate exacta indigem

„Liberum laceraſti, orbaſti, exſtinxiſti;

„neque fratris necis,

„Neque gnati ejus parvi, qui tibi in tutelam est traditus?

flens ac lugens dicere videbatur. Quæ si ille histrio, quotidie cum ageret, tamen [recte] agere sine dolore non poterat; quid? Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Sæpe enim audivi, poëtam bonum neminem (id quod a Democrito & Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum exsistere posse, & sine quodam afflatu
47 quasi furoris. Quare nolite existimare me-

ipsum, qui non heroum veteres casus, fictosque luctus vellem imitari, atque adumbrare dicendo; neque actor essem alienæ personæ, sed auctor meæ, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quæ in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse. Quem enim ego consulem fuisse, imperato-¹⁹⁵ rem ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse meminissim; hunc cum afflictum, debilitatum, moerentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus. Senti equidem, tum magnopere moveri iudices, cum excitavi moestum ac sordidatum senem, & cum ista feci, quæ tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem. Cum C.¹⁹⁶ Marius moerorem orationis meæ præsens ac sedens multum lacrymis suis adjuvaret; cumque ego illum crebro appellans, collegam ei suum commendarem, atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem: non fuit hæc sine meis lacrymis, non sine dolore magno miseratio, omniumque deorum & hominum, & civium,

& sociorum imploratio. Quibus omnibus
 verbis, quæ a me tum sunt habita, si dolor
 abfuisset meus, non modo non miserabilis,
 197 sed etiam irridenda fuisset oratio mea. Quam-
 obrem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego vi-
 delicet atque eruditus magister, ut in dicen-
 201 do irasci, ut dolere, ut flere possitis. Quam-
 quam te quidem quid hoc doceam, qui in
 accusando sodali & quæstore meo, tantum in-
 cendium non oratione solum, sed multo etiam
 magis vi, & dolore, & ardore animi conci-
 taras, ut ego ad id restinguendum vix cona-
 rer accedere? Habueras enim tum omnia in
 causa superiora: vim, fugam, lapidationem,
 crudelitatem tribunitiam, in Cæpionis gravi
 miserabilique casu, in iudicium vocabas: de-
 inde principem & senatus, & civitatis, M.
 Aemilium, lapide percussum esse constabat:
 201 vi pulsum ex templo L. Cottam, & T. Didium,
 cum intercedere vellent rogationi, nemo po-
 48 terat negare. Accedebat, ut hæc tu adoles-
 198 cens pro republica queri summa cum digni-
 tate existimarere: ego, homo censorius, vix
 satis honeste viderer seditiosum civem, & in
 hominis consularis calamitate crudelem, posse
 defendere. Erant optimi cives iudices, bo-
 norum virorum plenum forum, vix ut mihi

tenuis quædam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quæstor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim, narrabo. si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. Omnium seditionum genera, vitia, pericula collegi, eamque orationem ex omni reipublicæ nostræ temporum varietate repetivi, conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes molestæ semper seditiones fuissent, justas tamen fuisse nonnullas, & prope necessarias. Tum illa, quæ modò Crassus commemorabat, egi; neque reges ex hac civitate exigî, neque tribunos plebis creari, neque plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium diffensione potuisse: ac, si illæ seditiones salutî huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atque in fraude capitali esse ponendum. Quodsi unquam populo Romano concessum esset, ut jure concitatus videretur, id quod docebam sæpe esse concessum, nullam illa causam justioreni fuisse. Tum omnem orationem tra-

fugam, in deplorandum interitum exercitus. Sic & eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam, & animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam ²⁰⁰ 49 [atque revocabam]. Quod ubi sensi me in possessione iudicii, ac defensionis meæ constitisse, quod & populi benivolentiam mihi conciliaram, cujus jus etiam cum seditionis conjunctione defenderam, & iudicum animos totos vel calamitate civitatis, vel luctu ac desiderio propinquorum, vel odio proprio in Cæpionem ad causam nostram converteram: tunc admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis & mansuetudinis cœpi; me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more majorum esse deberet, & pro mea omni fama prope fortunisque decernere, nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui sæpe alienissimis a me, sed meis tamen civibus, saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem. ²⁰¹ Petebam a iudicibus, ut illud ætati meæ, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio

dolore me esse affectum viderent, concederent: præsertim si in aliis causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro meipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Apuleia dicerem, ut, quid esset minuere majestatem, explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quæ minime præceptis artium sunt perpolitæ, omnis est a me illa causa tractata, ut & acerrimus in Cæpionis invidia renovanda, & in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita magis affectis animis judicem, quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa. Hic Sulpicius, 50
Vere hercule, inquit, Antoni, ista comme- 202
moras. Nam ego nihil unquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa. Cum enim (quemadmodum dixisti) tibi ego non iudicium, sed incendium tradidissem; quod tuum principium, dii immortales, fuit? qui timor? quæ dubitatio? quanta hæsitatio, tractusque verborum? Ut illud initio, quod tibi unum ad

ignoscendum homines dabant, tenuisti, te
pro homine pernecessario, quaestore tuo, di-
cere; quam tibi primum munisti ad te au-
203 diendum viam? Ecce autem, cum te nihil
aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines
tibi, civem improbum defendenti, ignoscen-
dum propter necessitudinem arbitrarentur,
serpere occulte coepisti, nihil dum aliis suspi-
cantibus, me vero jam pertimescente, ut il-
lam, non Norbani seditionem, sed populi
Romani iracundiam, neque eam injustam,
sed meritam ac debitam fuisse defenderes.
Deinde qui locus abs te praetermissus est in
Caepionem? ut tu illa omnia odio, invidia,
misericordia miscuisti? Neque haec solum in
defensione, sed etiam in Scauro, ceterisque
meis testibus, quorum testimonia non refel-
204 lendo, sed ad eundem impetum populi con-
fugiendo, refutasti. Quae cum abs te modo
commemorarentur, equidem nulla praecpta
desiderabam. istam enim ipsam demonstra-
tionem defensionum tuarum, abs te ipso com-
memorata, doctrinam esse non mediocrem
puto. Atqui, si ita placet, inquit Antonius,
trademus etiam, quae nos sequi in dicendo,
quaeque maxime spectare solemus. Docuit
enim jam nos longa vita ususque rerum ma-

ximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur, teneremus.

Equidem primum considerare soleo, postu- 51
letne causa. Nam neque parvis in rebus ad- 205
hibendæ sunt hæc dicendi faces, neque ita
animatis hominibus, ut nihil ad eorum men-
tes oratione flectendas proficere possimus, ne
aut irrisione, aut odio digni putemur, si aut
tragedias agamus in nugis, aut convellere
adoriamur ea, quæ non possint commoveri.
Nam quoniam hæc fere maxime sunt in judi- 206
cum animis, aut, quicumque illi erunt, apud
quos agemus, oratione molienda, amor,
odium, iracundia, invidia, misericordia, spes,
lætitia, timor, molestia; sentimus amorem
conciliari, si id videre, quod sit utile ipsis,
apud quos agas, defendere; si aut pro bonis
viris, aut certe pro iis, qui illis boni atque
utiles sint, laborare. Namque hæc res amo-
rem magis conciliat, illa virtutis defensio ca-
ritatem: plusque proficit, si proponitur spes
utilitatis futuræ, quam præteriti beneficii
commemoratio. Enitendum est, ut osten- 207
das, in ea re, quam defendas, aut dignitatem
inesse, aut utilitatem; eumque, cui concilies
hunc amorem, significes nihil ad utilitatem
suam retulisse, ac nihil omnino fecisse causa

sua. Invidetur enim commodis hominum
ipforum; studiis autem eorum ceteris com-
208 modandi favetur. Videndumque hoc loco
est, ne, quos ob benefacta diligere volumus,
eorum laudem atque gloriam, cui maxime
invideri solet, nimis efferre videamur. At-
que iisdem his ex locis & odium in alios
struere discemus, & a nobis ac nostris demo-
vere: eademque hæc genera tractanda sunt
in iracundia, vel excitanda vel sedanda. Nam
si, quod ipsis, qui audiunt, perniciosum aut
inutile sit, id factum augeas, odium creatur:
sin, quod aut in bonos viros, aut in eos, in
quos quisque minime debuerit, aut in rem-
publicam; tum excitatur, si non tam acer-
bum odium, tamen aut invidiæ, aut odii non
209 dissimilis offensio. Item timor incutitur aut
ex ipsorum periculis, aut ex communibus.
interior est ille proprius: sed hic quoque
communis ad eandem similitudinem est per-
52 ducendus. Par atque una ratio est spei, læ-
titiæ, molestiæ: sed haud sciam, an acerrimus
longe sit omnium motus invidiæ; nec
minus virium opus sit in ea comprimenda,
quam in excitanda. Invident autem homines
maxime paribus, aut inferioribus, cum se re-
lictos sentiunt, illos autem dolent evolasse:

sed etiam superioribus invidetur sæpe vehementer, & eo magis, si intolerantius se jactant, & æquabilitatem juris, præstantia dignitatis aut fortunæ suæ transeunt: quæ si inflammanda sunt, maxime dicendum est, non esse virtute parta; deinde etiam vitiis atque peccatis: tum, si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanta ulla merita, quanta insolentia hominis, quantumque fastidium. Ad sedandum autem, magno illa ²¹⁰ labore, magnis periculis esse parta, nec ad suum commodum, sed ad aliorum esse collata, seseque, si quam gloriam peperisse videatur, etsi ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari, totamque abjicere atque deponere: omninoque perficiendum est, (quoniam plerique sunt invidi, maximeque est hoc commune vitium, & pervagatum: [invidetur autem præstanti florentique fortunæ] ut hæc opinio minuatur, & illa excellens opinione fortuna cum laboribus & miseriis permista esse videatur. Jam mi- ²¹¹sericordia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quæ de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbis, aut timeat; aut intuens alium, crebro ad seipsum revertatur. Ita cum singuli casus

humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum afflicta, & prostrata virtus maxime luctuosa est; &, ut illa altera pars orationis, quæ probitatis commendatione, boni viri debet speciem tueri, lenis (ut sæpe jam dixi) atque summissa; sic hæc, quæ suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos, ⁵³ intenta ac vehemens esse debet. Sed est quædam ²¹² in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. Nam ex illa lenitate, qua conciliamur iis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid, & ex hac vi nonnumquam animi aliquid inflammandum est illi lenitati: neque est ulla temperatior oratio, quam illa, in qua asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate conditur; remissio autem lenitatis quadam gravitate & ²¹³ contentione firmatur. In utroque autem genere dicendi, & illo, in quo vis atque contentio quæritur, & hoc, quod ad vitam & mores accommodatur, & principia tarda sunt, & exitus tamen spissi & producti esse debent. Nam neque assiliendum statim est ad illud genus orationis (abest enim totum a causa,

causa, & homines prius ipsum illud, quod proprium sui iudicii est, audire desiderant) nec, cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. Non enim, sicut ²¹⁴ argumentum, simul atque positum est, arripitur, alterumque & tertium poscitur; ita misericordiam, aut invidiam, aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum enim ratio ipsa confirmat, quæ simul atque emissa est, adhærescit: illud autem genus orationis non cognitionem iudicis, sed magis perturbationem requirit, quam consequi, nisi multa, & varia, & copiosa oratione, & simili contentione actionis, nemo potest. Quare qui aut ²¹⁵ breviter, aut summissè dicunt, docere iudicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia. Jam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex iisdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est, aut iis, quæ comprobandi ejus causa sumuntur, reprehendendis, aut demonstrando, id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis, nec esse consequens: aut, ²¹⁶ si ita non refellas, afferendum est in contrariam partem, quod sit aut gravius, aut æque grave. Illa autem, quæ aut conciliationis ²¹⁶

causa leniter, aut per motionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus inferenda sunt, ut odio benivolentia, misericordia invidia tollatur.

54 Suavis autem est, & vehementer sæpe utilis jocus, & facetiæ: quæ, etiam si alia omnia tradi arte possunt, naturæ sunt propria certe, neque ullam artem desiderant. In quibus tu longe aliis, mea sententia, Cæsar, excellis: quo magis mihi etiam testis esse potes, aut nullam esse artem falsis, aut, si
217 qua est, eam nos tu potissimum docebis. Ego vero, inquit Cæsar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis, disputari. Itaque cum quosdam Græcos inscriptos libros esse vidissem de ridiculis, nonnullam in spem veneram, posse me aliquid ex illis discere. Inveni autem ridicula & falsa multa Græcorum: nam & Siculi in eo genere, & Rhodii, & Byzantii, & præter ceteros, Attici excellunt: sed qui ejus rei rationem quandam conati sunt artemque tradere, sic insulsi exsiterunt, ut nihil aliud eo-
218 rum, nisi ipsa insulfitas, rideatur. Quare mihi nullo videtur modo doctrinâ ista res posse tradi. Etenim cum duo genera sint facetiarum, alterum æquabiliter in omni ser-

mone fufum, alterum peracutum & breve: illa a veteribus superior *cavillatio*, hæc altera *dicacitas* nominata est. Leve nomen habet utraque res? quippe: leve enim est totum hoc, rifum movere. Verumtamen (ut 219 dicis, Antoni) multum in caufis perfæpe lepore & facetiis profici vidi. Sed cum in illo genere perpetuæ feftivitatis ars non defideretur (natura enim fingit homines & creat imitatores & narratores facetos, & vultu adjuvante, & voce, & ipfo genere sermonis) tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci, cum ante illud facetum dictum emiffum hæere debeat, quam cogitari potuiffe videatur? Quid enim hic meus frater 220 ab arte adjuvari potuit, cum a Philippo interrogatus, quid latraret, *Furem fe videre* respondit? Quid in omni oratione Craffus vel apud centumviros contra Scævola, vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Craffo est, omnium fententia, concedendum. Non enim fere quisquam reperietur, præter hunc, in utroque genere leporis excellens, & illo, quod in perpetuitate sermonis, & hoc, quod in celeritate atque dicto est. Nam hæc perpetua contra Scævola 221

Curiana defensio, tota redundavit hilaritate quadam & joco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat enim adversarii dignitati: in quo ipse servabat suam; quod est hominibus facietis & dicacibus difficillimum, habere hominum rationem & temporum, & ea, quæ occurrant, cum falsissime dici possint, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum
 222 non insulse interpretantur. Dicere enim ajunt Ennium, *flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat*; hæc scilicet bona dicta, quæ falsa sint. Nam ea dicta appellantur proprio jam nomine.

55 Sed ut in Scævolam continuit ea Crassus, atque illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit: sic in Bruto, quem oderat, & quem dignum contumelia judicabat, utroque
 223 genere pugnavit. Quam multa de balneis, quas nuper ille vendiderat, quam multa de amisso patrimonio dixit? atque illa brevia, cum ille diceret, *se sine causa sudare: Minime mirum*, inquit, *modo enim existi de balneis*. Innumerabilia hujuscemodi fuerunt, sed non minus jucunda illa perpetua. Cum enim Brutus duos lectores excitasset, & alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem

legendam dedisset, alteri de lege Servilia, & cum contraria inter sese de republica capita contulisset; noster hic facetissime tres patris Bruti de jure civili libellos tribus legendos dedit. Ex libro primo, FORTE EVENIT, 224

VT IN PRIVERNATI ESSEMVVS. *Brute, testificatur pater, se tibi Privernatam fundum reliquisse.* Deinde ex libro secundo, IN ALBANO ERAMVVS EGO, ET MARCVS FILIVS. *Sapiens videlicet homo cum primis nostrae civitatis, norat hunc gurgitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur.* Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audiui Scævolam dicere, sunt veri Bruti libri) IN TIBVRTI FORTE ASSEDIMVVS EGO, ET MARCVS FILIVS. *Ubi sunt ii fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod nisi puerem te, inquit, jam haberet, quartum librum composuisset, & se etiam in balneis lotum cum filio, scriptum reliquisset.* Quis est 225
igitur, qui non fateatur, hoc lepore, atque his facetiis non minus refutatum esse Brutum, quam illis tragoediis, quas egit idem, cum casu in eadem causa funere efferretur anus Junia? Pro, dii immortales, quæ fuit illa,

quanta vis? quam inexpectata? quam re-
 pentina? cum, coniectis oculis, gestu omni
 imminenti, summa gravitate & celeritate
 verborum, *Brute, quid sedes? quid illam
 anum patri nuntiare vis tuo? quid illis omni-
 bus, quorum imagines duci vides? quid ma-
 joribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc popu-
 lum dominatu regio liberavit? quid te facere?*
 226 *cui rei, cui gloriae, cui virtuti studere? pa-
 trimonione augendo? at id non est nobilitatis.
 sed fac esse, nihil superest; libidines totum
 dissipaverunt. an juri civili? est paternum.
 sed dicet, te, cum aedes venderes, ne in rutis
 quidem $\text{\textcircled{E}}$ caesis solium tibi paternum rece-
 pisse. an rei militari? qui numquam castra
 videris? an eloquentiae? quae nulla est in te:
 $\text{\textcircled{E}}$, quidquid est vocis ac linguae, omne in istum
 turpissimum calumniae quaestum contulisti. Tu
 lucem aspicere audes? tu hos intueri? tu in
 foro, tu in urbe, tu in civium esse conspectu?
 tu illam mortuam, tu imagines ipsas non per-
 horrescis? quibus non modo imitandis, sed ne
 collocandis quidem tibi ullum locum reliquisti.*
 56 Sed haec tragica atque divina: faceta autem
 227 & urbana innumerabilia ex una contentione
 meministis. nec enim concio major umquam
 fuit, nec apud populum gravior oratio, quam

hujus contra collegam in censura nuper, neque lepore & festivitate conditior.

Quare tibi, Antoni, utrumque assentior, & multum facetias in dicendo prodesse sæpe, & eas arte nullo modo posse tradi. Illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum, & non hujus rei quoque pal-
mam, ut ceterarum, Crasso detulisse. Tum 228

Antonius, Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paulum inviderem. nam esse quamvis facetum atque falsum, non nimis est per se ipsum invidendum: sed, cum omnium sis venustissimus & urbanissimus, omnium gravissimum & severissimum & esse, & videri, quod isti contigit uni, id mihi vix ferendum videbatur. Hic cum arrisisset ipse 229

Crassus, Attamen, inquit Antonius, cum artem esse facetiarum, Juli, negares, aperuisti quiddam, quod præcipiendum videtur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid jocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc præceptum prætermittendum est facetiarum, cum his nihil opus sit. Nos autem quomodo utamur, cum opus sit, quærimus: ut in adversarium, & maxime, si ejus stultitia poterit

agitari, in testem stultum, cupidum, levem,
 230 si facile homines audituri videbuntur. Omni-
 no probabiliora sunt, quæ laceffiti dicimus,
 quam quæ priores. Nam & ingenii celeritas
 major est, quæ apparet in respondendo, &
 humanitatis est responsio. Videmur enim
 quieturi fuisse, nisi essemus laceffiti, ut in
 ista ipsa concione nihil fere dictum est ab
 hoc, quod quidem facetius dictum videretur,
 quod non provocatus responderit. Erat aut-
 em tanta gravitas in Domitio, tanta aucto-
 ritas, ut, quod esset ab eo objectum, lepore
 magis elevandum, quam contentione fran-
 57 gendum videretur. Tum Sulpicius, Quid igi-
 231 tur? inquit, patiemur, Cæsarem, qui quam-
 quam Crasso facetias concedit, tamen multo
 in eo studio magis ipse elaborat, non expli-
 care nobis totum genus hoc jocandi, quale
 fit, & unde ducatur; præsertim cum tantam
 vim & utilitatem falis & urbanitatis esse fa-
 teatur? Quid si, inquit Julius, assentior An-
 232 tonio dicenti, nullam esse artem falis? Hic
 cum Sulpicius reticuisset, Quasi vero, inquit
 Crassus, horum ipsorum, de quibus Antonius
 jamdiu loquitur, ars ulla fit. observatio quæ-
 dam est, ut ipse dixit, earum rerum, quæ
 in dicendo valent: quæ si eloquentes facere

posset, quis esset non eloquens? Quis enim hæc non vel facile, vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in his præceptis hanc vim & hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperendum, quid dicamus, arte ducamur, sed ut ea, quæ natura, quæ studio, quæ exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus, aut parva intelligamus, cum, quo referenda sint, didicerimus. Quare, 233
Cæsar, ego quoque a te hoc peto, ut, si tibi videtur, disputes de hoc toto jocandi genere, quid sentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali coetu, atque in tam accurato sermone præterita esse videatur. Ego vero, inquit ille, quoniam collectam a conviva, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugerim, tibi causam aliquamdem recusandi. Quamquam soleo sæpe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scenam, spectante Roscio. Quis enim sese commovere potest, cujus ille vitia non videat? Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis, & docebo *vos* (ut ajunt) oratorem eum, quem cum Catulus nuper audisset, *foemum alios ajebat esse oportere*. Tum ille, Jocabatur, inquit, Catulus, 234 præsertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia

alendus esse videatur. Verum te, Cæsar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. Et Antonius, Per pauca quidem mihi restant, inquit: sed tamen defessus jam labore atque itinere disputationis, requiescam in Cæsar's sermone, quasi in aliquo peropportuno diverforio. Atqui, inquit Julius, non nimis liberale hospitium meum dices. Nam te in viam, simulac perpauillum gustaris, extrudam & ejciam.

235 Ac, ne diutius vos demorer, de omni isto genere, quid sentiam, per breviter exponam. De risu quinque sunt, quæ quærantur; unum, quid sit: alterum, unde sit: tertium, sitne oratoris, velle risum movere: quartum, quatenus: quintum, quæ sint genera ridiculi. Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quomodo existat, atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere, nequeamus, & quomodo simul latera, os, venas, vultum, oculos occupet, viderit Democritus. neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet, & si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent, qui pollice-
236 rentur. Locus autem, & regio quasi ridiculi (nam id proxime quæritur) turpitudine

& deformitate quadam continetur. hæc enim ridentur vel sola, vel maxime, quæ notant & designant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum; vel quod ipsa hilaritas benivolentiam conciliat ei, per quem excitata est: vel quod admirantur omnes acumen, uno sæpe in verbo positum, maxime respondentis, nonnumquam etiam lacescentis: vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat: vel quod ipsum oratorem, positum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum, maximeque quod tristitiam ac severitatem mitigat, & relaxat, odiosasque res sæpe, quas argumentis dilui non facile est, joco risuque dissolvit. Qua-²³⁷tenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter videndum est, id quod in quarto loco quærendi posueramus. Nam nec insignis improbitas, & scelere juncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur. facinorosos majore quadam vi, quam ridiculi, vulnerari volunt: miseros illudi nolunt, nisi si se forte jactant. Parcendum est autem maxime caritati hominum, ne temere in eos

59 dicas, qui diliguntur. Hæc igitur adhibenda
 238 est primum in jocando moderatio. Itaque
 ea facillime luduntur, quæ neque odio ma-
 gno, neque misericordia maxima digna sunt.
 Quamobrem materies omnis ridiculorum est
 in istis vitiis, quæ sunt in vita hominum ne-
 que carorum, neque calamitosorum, neque
 eorum, qui ob facinus ad supplicium rapien-
 di videntur; eaque belle agitata ridentur.

239 Est etiam deformitatis & corporis vitiorum
 satis bella materies ad jocandum: sed quæri-
 mus idem, quod in ceteris rebus maxime
 quærendum est, quatenus. In quo non modo
 illud præcipitur, ne quid insulse, sed etiam,
 si quid perridicule possis. vitandum est ora-
 tori utrumque, ne aut scurrilis jocus sit, aut
 mimicus. Quæ cujuscumque sint, facilius jam
 intelligemus, cum ad ipsa ridiculorum gene-
 ra venerimus.

240 Duo enim sunt genera facetiarum, quo-
 rum alterum re tractatur, alterum dicto.
 Re, si quando quid, tanquam aliqua fabella,
 narratur, ut olim tu, Crasse, in Memmium,
comedissee eum lacertum Largii, cum esset cum
 eo Tarracinæ de amricula rixatus. falsa, at-
 tamen a te ipso ficta tota narratio. addidisti
 clausulam, tota Tarracina tum omnibus in

parietibus inscriptas fuisse litteras, tria LLL, duo MM. cum quæreret, id quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse, *Lacerat lacertum Largii mordax Memmius*. Per-²⁴¹spicitis, hoc genus quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, siue habeas vere, quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis adspargendum, siue fingas. Est autem hæc hujus generis virtus, ut ita facta demonstras, ut mores ejus, de quo narres, ut sermo, ut vultus omnes exprimantur, ut iis, qui audiunt, tum geri illa fierique videantur. In re est item ridiculum, quod ex²⁴² quadam depravata imitatione sumi solet, ut idem Crassus, *Per tuam nobilitatem, per vestram familiam*. Quid aliud fuit, in quo concilio rideret, nisi illa vultus & vocis imitatio? *Per tuas statuas* vero cum dixit, & extento brachio paullulum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis: *Tibi ego, Antipho, has fero*, inquit. *senium est, cum audio*. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum; ut cautissime tractandum sit. Mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscœnitas. orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiat, cogitet plura,

quam videat; præstet idem ingenuitatem & ruborem suum, verborum turpitudine & rerum obscœnitate vitanda. Ergo hæc duo genera sunt ejus ridiculi, quod in re positum est: quæ sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores, & ita effinguntur, ut aut, re narrata aliqua, quales sint, intelligantur: aut, imitatione brevi injecta, in aliquo insigni ad iridendum vitio reperiantur. In dicto autem ridiculum est id, quod verbi, aut sententiæ quodam acumine movetur. Sed ut in illo superiore genere vel narrationis, vel imitationis, vitanda est mimorum ethologorum similitudo; sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda est. Qui igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum, Granium, aut Vargulam, amicum meum? non mehercule in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio quidem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum, ne, quotiescumque potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. Pusillus testis processit. *Licet, inquit, rogare?* Philippus. *Tum quæsitur properans, Modo breviter.* Hic ille, *Non accusabis. perpusillum rogabo.* *Ridicule.* Sed sedebat judex L. Aurifex,

brevior etiam, quam testis ipse. omnis est risus in iudicem conversus. visum est totum scurrile [iudicium]. Ergo hæc, quæ cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia. Ut iste, 246 qui se vult dicacem, & mehercule est, Appius, sed nonnumquam in hoc vitium scurrile delabitur. *Coenabo*, inquit, *apud te*, huic lusco, familiari meo, C. Sextio: *uni enim locum esse video*. Est hoc scurrile, & quod sine causa laceffivit: & tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextii, & ex tempore, *Manus lava*, inquit, *& coena*. Temporis igitur ratio, & 247 ipsius dicacitatis moderatio & temperantia, & raritas dictorum, distinguet oratorem a scurra: &, quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem, & sine causa. Quid enim est Vargula affecutus, cum eum candidatus A. Sempronius cum M. suo fratre, complexus esset: *Puer abige muscas?* Risum quæsit, qui est, mea sententia, vel tenuissimus ingenii fructus. Tempus igitur dicendi, prudentia & gravitate moderabimur: quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

61 Nunc exponamus genera ipsa summatim;
 248 quæ risum maxime moveant. Hæc igitur sit
 prima partitio, quod facete dicatur, id alias
 in re haberi, alias in verbo: facetiis autem
 maxime homines delectari, si quando risus
 conjuncte, re verboque, moveatur. Sed hoc
 mementote, quoscumque locos attingam, un-
 de ridicula ducantur, ex iisdem locis fere
 etiam graves sententias posse duci. tantum
 interest, quod gravitas honestis in rebus se-
 vere, jocus in turpiculis & quasi deformibus
 ponitur: velut in iisdem verbis & laudare
 frugi servum possumus, &, si est nequam,
 jocari. Ridiculum est illud Neronianum ve-
 tus in farace servo, *Solum esse, cui domi ni-*
hil sit nec obfiguatum, nec occlusum: quod
 idem in bono servo dici solet; sed hoc iisdem
 249 etiam verbis. Ex iisdem autem locis omnia
 nascuntur. Nam quod Sp. Carvilio graviter
 claudicanti ex vulnere, ob rempublicam ac-
 cepto, & ob eam causam verecundanti in
 publicum prodire, mater dixit, *Quin prodis,*
mi Spuri? quotiescumque gradum facies, to-
ties tibi tuarum virtutum veniat in mentem;
 præclarum & grave est: quod Calvino Glau-
 cia claudicanti, *Ubi est vetus illud? num*
claudicas? at hic clodicat; ridiculum est: &
 utrum-

utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti potuit, est ductum. *Quid hoc Naevio ignavius?* severe Scipio: at in male olentem, *Video me a te circumveniri*, subridicule Philippus. At utrumque genus continet verbi ad litteram immutati similitudo. Ex ambiguo dicta, vel argutissima putantur, sed non semper in joco, sæpe etiam in gravitate versantur. Africano illi majori, coronam sibi in convivio ad caput accommodanti, cum ea sæpius rumperetur, P. Licinius Varus, *Noli mirari*, inquit, *si non convenit. caput enim magnum est*: laudabile, & honestum. At ex eodem genere est: *Calvus satis est; quod dicit parum*. Ne multa: nullum genus est joci, quo non ex eodem severa & gravia sumantur. Atque hoc etiam animadvertendum, non esse omnia ridicula, faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum, quam Sannio est? Sed ore, vultu, imitandis moribus, voce, denique ipso corpore ridetur. Salsum hunc possum dicere, atque ita, non ut ejusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum. Quare

252 solemus, non sustinere: alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, si quando, & cursim; aliter enim minime est liberale: tertium, oris depravatio, non digna nobis: quartum, obscœnitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. Detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio loco, facetiæ reliquæ sunt, quæ aut in re, ut ante divisi, positæ videntur esse, aut in verbo. Nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur: quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

253 Ambigua sunt in primis acuta, atque in verbo posita, non in re: sed non sæpe magnum risum movent; magisque ut belle & literate dicta laudantur: ut in illum Titium, quem, cum studiose pila luderet, & idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque, cum in campum non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum *brachium fregisse* diceret: ut illud Africanæ, quod est apud Lucilium:

*Quid? Decius, Nuculam an confixum vis
facere? inquit.*

254 Ut tuus amicus, Crasse, Granius, non esse sextantis. Et, si quæritis, is, qui appella-

tur dicax, hoc genere maxime excellat: sed risus movent alia majores. Ambiguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime: ingeniosi enim videtur, vim verbi in aliud, atque ceteri accipiant, posse ducere: sed admirationem magis, quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi. Quæ genera percurram equidem: ⁶³ sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cum ²⁵⁵ aliud expectamus, aliud dicitur. Hic nobismet ipsis noster error risum movet. Quod si admixtum est etiam ambiguum, fit falsius: ut apud Nævium videtur esse misericors ille, qui judicatum duci videt, percunctatus ita, *Quanti addictus? mille nummum.* Si addidisset tantummodo, *Ducas licet;* esset illud genus ridiculi præter expectationem: sed quia addidit, *Nihil addo, ducas licet;* addito ambiguo, altero genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, falsissimum. Hoc tum est venustissimum, cum in altercatione arripitur ab adversario verbum, & ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid, qui laceffivit, infligitur. Sed cum plura sint ²⁵⁶ ambigui genera, de quibus est doctrina quædam subtilior; attendere & aucupari verba oportebit: in quo, ut ea, quæ sint frigidiora,

vitemus, (etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur,) permulta tamen acute dicemus. Alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera positum, Græci vocant *περονομασίαν*, ut *Nobiliorem*, *mobilior* Cato: aut, ut idem, cum cuidam dixisset, *Eamus deambulatum*: & ille, *Quid opus fuit DE?* Immo vero, inquit, *quid opus fuit te?* aut ejusdem responsio illa, *Si tu & adversus, & aversus impudicus es.* Etiam interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum convertas, quam obrem ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium divisorem, ut Neoptolemum ad Trojam, sic illum in campo Martio nomen invenisse. Atque hæc omnia verbo continentur. Sæpe etiam versus facete interponitur, vel ut est, vel paullulum immutatus; aut aliqua pars versus, ut Statius Scauro stomachanti; ex quo sunt nonnulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant:

St, tacete, quid hoc clamoris? quibus nec mater, nec pater,

Tanta confidentia estis? auferte istam enim superbiam.

Nam in Coelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud, Antoni, cum ille a se pecu-

niam profectam diceret testis, & haberet filium delictiorem, abeunte jam illo,

Sentin' senem esse tactum triginta minis?

In hoc genus conjiciuntur proverbialia: ut illud 258

Scipionis, cum Afellus omnes provincias stipendia merentem se peragrasset gloriaretur,

Agas afellum, & cetera. Quare ea quoque,

quoniam mutatis verbis non possunt retinere eandem venustatem, non in re, sed in ver-

bis posita ducantur. Est etiam in verbo po- 259

fitum non insulsum genus, ex eo, cum ad

verbum, non ad sententiam rem accipere vi-

deare: ex quo uno genere totus est Tutor,

mimus vetus, oppido ridiculus. Sed abeo

a mimis: tantum genus hujus ridiculi insigni

aliqua & nota re notari volo. Est autem ex

hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper ei,

qui te rogasset, num tibi molestus esset futu-

rus, si ad te bene ante lucem venisset: *Tu*

vero, inquisti, molestus non eris. Jubebis

igitur te, inquit, suscitari? & tu, Certe ne-

garam te molestum futurum. Ex eodem hoc 260

vetus illud est, quod ajunt Maluginensem il-

lum M. Scipionem, cum ex centuria sua re-

nuntiaret Acidinum consulem, præcoque di-

xisset, *Dic de L. Manlio: Virum bonum, in-*

quit, egregiumque civem esse arbitror. Ridi-

cule etiam illud: L. Porcius Nafica censori Catoni, cum ille, *Ex tui animi sententia tu uxorem habes? Non hercule, inquit, ex meo animi sententia.* Hæc aut frigida sunt, aut tum falsa, cum aliud est expectatum. natura enim nos (ut ante dixi) noster delectat error: ex quo, cum quasi decepti sumus expectatione, ridemus. In verbis etiam illa
²⁶¹ sunt, quæ aut ex immutata oratione ducuntur, aut ex unius verbi translatione, aut ex inversione verborum. Ex immutatione; ut olim Rufca cum legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius, *Dic mihi, inquit, M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male dicturus es, ut ceteris fecisti? Ut sementem*
²⁶² *feceris, ita metes,* inquit. Ex translatione autem, ut, cum Scipio ille major Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, *turmas dixit displicere.* Invertuntur autem verba, ut, Crassus apud M. Perpernam judicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis: qui cum interpellaret odiose: *Audiamus, inquit, pulcellum puerum,* Crassus. Cum esset arrisum, *Non potui mihi, inquit Lamia, formam ipse fingere: ingenium potui.* Tum hic, *Au-*

diamus, inquit, *disertum*. multo etiam arri-
sum est vehementius. Sunt etiam illa ve-
nusta, ut in gravibus sententiis, sic in face-
tiis. Dixi enim dudum, materiam aliam esse
joci, aliam severitatis: gravium autem, &
jocorum unam esse rationem. Ornant igitur 263
inprimis orationem verba relata contrarie:
quod idem genus sæpe est etiam facetum;
ut, Servius ille Galba cum judices L. Scri-
bonio tribuno plebis ferret familiares suos, &
dixisset Libo, *Quando tandem, Galba, de tri-
clinio tuo exhibis? Cum tu, inquit, de cubiculo
alieno. A quo genere ne illud quidem plu-
rimum distat, quod Glaucia Metello, Villanz
in Tiburte habes, cortem in Palatio.*

Ac verborum quidem genera quæ essent 66
faceta, dixisse me puto: rerum plura sunt, 264
eaque magis (ut dixi ante) ridentur: in qui-
bus est narratio; res sane difficilis. Expri-
menda enim sunt, & ponenda ante oculos ea,
quæ videantur esse verisimilia, quod est pro-
prium narrationis, & quæ sint, quod ridi-
culi proprium est, subturpia: cujus exem-
plum, ut brevissimum, sit sane illud, quod
ante posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc 265
genus adscribamus etiam narrationes apolo-
gorum. Trahitur etiam aliquid ex historia,

ut, cum Sex. Titius se Cassandram esse diceret, *Multos*, inquit Antonius, *possum tuos Ajaces Oileos nominare*. Est etiam ex similitudine: quæ aut collationem habet, aut tamquam imaginem. Collationem: ut ille Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerablem Magio præfecto pecuniam dixisset datam, idque Scaurus tenuitate Magii redargueret: *Erras*. inquit, *Scaure*, *ego enim Magium non conservasse dico, sed, tamquam nudus nuces legeret, in ventre abstulisse*: ut ille M. Cicero senex, hujus viri optimi, nostri familiaris, pater, *nostros homines similes esse Syrorum venalium: ut quisque optime Graece*
 266 *sciret, ita esse nequissimum*. Valde autem ridentur etiam imagines, quæ fere in deformitatem, aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris: ut meum illud in Helvium Manciam, *Jam ostendam, cujusmodi sis*: cum ille, *Ostende, quaeso*; demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico, sub Novis, distortum, ejecta lingua, buccis fluentibus: risus est commotus: nihil tam Manciae simile visum est: ut cum Tito Pinario, mentum in dicendo intorquenti, *Tum ut diceret, si quid vellet, si nu-*
 267 *cem fregisset*. Etiam illa, quæ minuendi,

ant augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur: velut tu, Crasse, in concione: *ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum descendens caput ad fornicem Fabii demitteret.* Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur, *Siquintum pareret mater ejus, asinum fuisse parituram.* Arguta etiam significatio est, cum ²⁶³ parva re, & sæpe verbo res obscura & latens illustratur: ut, cum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus & furax, sed egregie fortis, & bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello præsertim magno & gravi, *Nihil est, quo mihi gratias agas, inquit, si malui compilari, quam venire:* ut Asello Africanus, objicienti lustrum illud infelix, *Noli, inquit, mirari. is enim, qui te ex avariis exemit, lustrum condidit, & taurum immolavit.* Tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.

Urbana etiam dissimulatio est, cum alia ⁶⁷ dicuntur, ac sentias, non illo genere, de quo ²⁶⁹ ante dixi, cum contraria dicas, ut Lamix Crassius, sed cum toto genere orationis severe

ludas, cum aliter sentias, ac loquare: ut
 noster Scævola Septumuleio illi Anagnino,
 cui pro C. Gracchi capite erat aurum repen-
 sum, roganti, ut se in Asiam perfectum du-
 ceret, *Quid tibi vis, inquit, insane? tanta*
malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc
 270 *confirmem, si Romae manseris, te paucis an-*
 nis ad maximas pecunias esse venturum. In
 hoc genere Fannius in annalibus suis Africa-
 num hunc Aemilianum dicit fuisse, & eum
 Græco verbo appellat *εἰρωνία*: sed, uti ferunt,
 qui melius hæc norunt, Socratem opinor in
 hac ironia diffimulantiaque longe lepore & hu-
 manitate omnibus præstitisse. Genus est per-
 elegans, & cum gravitate falsum, cumque
 oratoriis dictionibus, tum urbanis sermoni-
 271 bus accommodatum. Et hercule omnia hæc,
 quæ a me de facetiis disputantur, non ma-
 jora forensium actionum, quam omnium ser-
 monum condimenta sunt. Nam quod apud
 Catonem est, qui multa retulit, ex quibus a
 me exempli causa multa ponuntur, per mihi
 scitum videtur, C. Publicium solitum dicere,
P. Mummius cuius temporis hominem esse.
 Sic profecto res se habet, nullum ut sit vitæ
 tempus, in quo non deceat leporem humani-
 272 tatemque versari. Sed redeo ad cetera. Est

huic finitimum diffimulationi, cum honesto verbo vitiosa res appellatur: ut cum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Paulli pugna non affuerat, cum ille se custodiæ causa diceret in castris remansisse, quæreretque cur ab eo notaretur; *Non amo,* inquit, *nimum diligentes.* Acutum etiam 273 illud est, cum ex alterius oratione aliud excipias, atque ille vult, ut Salinatori Maximus, cum, Tarento amisso, arcem tamen Livius retinisset, multaue ex ea prælia præclara fecisset, cum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset, rogaretque eum Salinator, ut meminisset, opera sua se Tarentum recepisse; *Quidni,* inquit, *meminerim? numquam enim recepissem, nisi tu perdidisses.* Sunt etiam illa subabsurda, sed eo 274 ipso nomine sæpe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodammodo nobis:

Homo fatuus,

Postquam rem habere coepit, est mortuus.

Quid est tibi

Ista mulier? Uxor. Similis medius fidius. &

Quamdiu ad aquas fuit, numquam est mortuus.

Genus hoc levius, &, ut dixi, mimicum; 68
sed habet nonnumquam aliquid etiam apud

nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum
 sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni, Mancina,
 cum audisset te cenforem a M. Duronio de
 ambitu postulatam, *Aliquando, inquit, tibi*
 275 *tuum negotium agere licebit.* Valde hæc ri-
 dentur, & hercule omnia, quæ a prudenti-
 bus, quasi per dissimulationem [non] intelli-
 gendi, subabsurde falseque dicuntur. Ex quo
 genere est etiam, non videri intelligere quod
 intelligas, ut Pontidius, *Qualem existimas,*
qui in adulterio deprehenditur? tardum: ut
 ego, qui in delectu, Metello, cum excusa-
 tionem oculorum a me non acciperet, & di-
 xisset, *Tu igitur nihil vides? Ego vero, in-*
quam, a porta Esquilina video villam tuam:
 276 *ut illud Nasicæ, qui cum ad poëtam Ennium*
venisset, eique ab ostio quærenti Ennium,
ancilla dixisset, domi non esse; Natica sensit,
illam domini jussu dixisse, & illum intus esse.
 Paucis post diebus cum ad Naticam venisset
 Ennius, & eum a janua quæreret, exclamat
 Natica, se domi non esse. Tum Ennius, *Quid?*
ego non cognosco vocem, inquit, tuam? Hic
Natica, Homo es impudens. ego cum te quæ-
rerem, ancillae tuæ credidi, te domi non esse,
 277 *tu mihi non credis ipsi?*

Est bellum illud quoque, ex quo is, qui

dixit, irridetur in eo ipso genere, quo dixit: ut, cum Q. Opimius consularis, qui adolescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior, nec esset, dixisset: *Quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colu & lana? Non pol, inquit, audeo, nam me ad famosas vetuit mater accedere.* Salsa sunt etiam, quæ habent suspicionem ridiculi absconditam, quo in genere est illud ⁶⁹ ²⁷⁸ Siculi, cui cum familiaris quidam quereretur, quod diceret, uxorem suam suspendisse se de ficu, *Amabo te, inquit, da mihi ex ista arbore, quos seram furculos.* In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo; qui cum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam assedit, rogavit hunc, videreturne misericordiam movisse: *Ac magnam quidem, inquit; neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.* Me quidem hercule valde illa ²⁷⁹ movent stomachosa, & quasi submorosa ridicula, cum non a moroso dicuntur: tum enim non fal, sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Nævium,

Quid ploras pater?

Mirum ni cantem: condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi ge-

nus patientis ac lenti: ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret, *Cave: rogavit, numquid aliud ferret*
 280 *praeter arcam?* Etiam stultitiæ falsa reprehensio: ut ille Siculus, cui prætor Scipio patronum causæ dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum: *Quæso, inquit, prætor, adversario meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis.* Movent illa etiam, quæ conjectura explanantur longe aliter, atque sunt, sed acute, atque concinne: ut, cum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, & in ejus tabulis ostenderet litteras, A. F. P. R. idque diceret esse, ACTVM FIDE P. RUTILII; Rutilius autem, *ante factum, post relatam*; C. Canius, eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis litteris declarari. *Quid ergo?* inquit Scaurus; *Aemilius fecit, plecti-*
 70 *tur Rutilius.* Ridentur etiam discrepantia.
 281 *Quid huic abest, nisi res & virtus?* Bella etiam est familiaris reprehensio, quasi errantis: ut cum objurgavit Albius Granium, quod, cum ejus tabulis quiddam Albucio probatum videretur, & valde absoluto Scævola gauderet; neque intelligeret, contra suas tabu-

las esse judicatum. * * * Huic similis 282
 est etiam admonitio in consilio dando fami-
 liaris, ut, cum patrono malo, cum vocem
 in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut
 mulsum frigidum biberet, simulac domum
 redisset: *Perdam, inquit, vocem, si id fecero;*
Melius est, inquit, quam reum. Bellum et- 283
 iam est, cum, quid cuique sit consentaneum,
 dicitur: ut, cum Scaurus nonnullam haberet
 invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeii,
 locupletis hominis, bona sine testamento pos-
 sederat: sederetque advocatus reo Bestiæ,
 cum funus quoddam duceretur, accusator C.
 Memmius, *Vide, inquit, Scaure, mortuus*
rapitur, si potes esse possessor. Sed ex his 284
 omnibus nihil magis ridetur, quam quod est
 præter expectationem; cujus innumerabilia
 sunt exempla, vel Appii majoris illius, qui
 in senatu, cum ageretur de agris publicis, &
 de lege Thoria, & premeretur Lucilius ab
 iis, qui a pecore ejus depasce agros publicos
 dicerent, *Non est, inquit, Lucilii pecus il-*
lud: erratis: (defendere Lucilium videba-
 tur) *ego liberum puto esse. qua lubet, pasci-*
tur. Placet etiam mihi illud Scipionis, illius, 285
 qui Ti. Gracchum perculit. Cum ei M. Flac-
 eus multis probris objectis P. Mucium judi-

cem tulisset, *Eiero*, inquit: *iniquus est*. cum esset admurmuratum, *Ah*, inquit, *P. C. non ego mihi illum iniquum ejero, verum omnibus*. Ab hoc vero Crasso nihil facetius. cum læfisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset: *Potest fieri*, inquit, *Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus dixerit*. annuit Silus: *potest etiam, ut tu non recte intellexeris*. id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret. *potest etiam fieri*, inquit, *ut omnino, quod te audisse dicis, numquam audieris*. Hoc ita præter expectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret. Hujus generis est plenus Nævius, & jocus est familiaris, *Sapiens si algebis, tremes*. & alia

71 permulta. Sæpe etiam facete concedas ad-
 286 versario idipsum, quod tibi ille detrahit: ut C. Lælius, cum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis majoribus, *At hercule*, inquit, *tu tuis dignus*. Sæpe etiam sententiose ridicula dicuntur: ut M. Cincius, quo die legem de donis & muneribus tulit, cum C. Cento prodiisset, & satis contumeliose, *Quid fers, Cinciole?* quæfisset: *Ut emas*, inquit, *Cai, si uti velis*. Sæpe etiam false, quæ fieri non possunt, optantur: ut M. Lepidus, cum, ceteris in campo exer-

centi-

centibus, in herba ipse recubisset, *Vellem hoc esset, inquit, laborare.* Salsum est etiam, quærentibus & quasi percunctantibus lente respondere, quod nollent: ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi equum ademisset, amicique cum vociferarentur, & quærent, quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset: *Me istorum, inquit, nihil credere.* Colliguntur a Græcis alia nonnulla, execra- 288 tiones, admirationes, minationes. Sed hæc ipsa nimis mihi videor multa in genera descripsisse. Nam illa, quæ verbi ratione & vi continentur, certa fere ac definita sunt: quæ plerumque, ut ante dixi, laudari magis, quam rideri solent. Hæc autem, quæ sunt in re, & in ipsa 289 sententia, partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Expectationibus enim decipiendis, & naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis, & similitudine turpioris, & dissimulatione, & subabsurda dicendo, & stulta reprehendendo, risus moventur. Itaque imbuendus est is, qui jocosè vult dicere, quasi natura quadam, apta ad hæc genera, & moribus, ut ad cujusque modi genus ridiculi vultus etiam accommodetur:

qui quidem quo severior est, & tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quæ dicuntur, falsiora videri solent.

290 Sed jam tu, Antoni, qui hoc deversorio sermonis mei libenter acquieturum te esse dixisti, tanquam in Pontinum deverteris, neque amœnum, neque salubrem locum, censeo ut satis diu te putes requiesse, & iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus, inquit, & cum doctior per te, tum etiam audacior factus sum ad jocandum. Non enim vereor, ne quis me in isto genere levio⁷²rem jam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores, & Africanos, Maximos, Catones, Lepidos, protulisti. Sed habetis ea, quæ voluistis ex me audire, de quibus quidem accuratius dicendum & cogitandum fuit. Nam cetera facilia sunt, atque ex iis, quæ jam dicta sunt, reliqua nascuntur omnia. Ego enim cum ad causam sum aggressus, atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus; cum & argumenta causæ, & eos locos, quibus animi judicium conciliantur, & illos, quibus permoventur, vidi atque cognovi: tum constituo, quid habeat quæque causa boni, quid mali. Nulla enim fere res

potest in dicendi disceptationem aut contro-
versiam vocari, quæ non habeat utrumque:
sed, quantum habeat, id refert. Mea autem 292
ratio in dicendo hæc esse solet, ut, boni quod
habeat, id amplectar, exornem, exaggerem;
ibi commorer, ibi habitem, ibi hæream: a
malo autem vitioque causæ ita recedam, non
ut id me defugere appareat, sed ut totum,
bono illo ornando & augendo dissimulatum,
obruatur. Et, si causa est in argumentis;
firmissima quæque maxime tueor, sive plura
sunt, sive aliquod unum: si autem in con-
ciliatione, aut in permotione causa est, ad
eam me potissimum partem, quæ maxime
commovere animos hominum potest, confero.
Summa denique hujus generis hæc est. ut, 293
si in refellendo adversario firmior esse oratio,
quam in confirmandis nostris rebus, potest,
omnia in illum conferam tela; si nostra fa-
cilius probari, quam illa redargui possunt,
abducere animos a contraria defensione, &
ad nostram conor traducere. Duo denique 294
illa, quæ facillima videntur, quoniam quæ
difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo
jure sumo: unum, ut molesto aut difficili
argumento, aut loco nonnumquam omnino
nihil respondeam: quod forsitan aliquis jure

irriserit. quis enim est, qui id facere non possit? sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo, confiteorque me, si quæ premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abjecto, sed ne rejecto quidem scuto fugere videar; sed adhibere quandam in dicendo speciem atque pompam, & pugnae similem fugam: consistere vero in meo præsidio sic, ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar.

295 Alterum est illud, quod ego oratori maxime cavendum & providendum puto, quodque me sollicitare summe solet; non tam ut proximis causis, elaborare soleo, quam ut ne quid obsum: non quin enitendum sit in utroque; sed tamen multo est turpius oratori, nocuisse

73 videri causæ, quam non profuisse. Sed quid hoc loco vos inter vos, Catule? an hæc, ut sunt contemnenda, contemnitis? Minime, inquit ille: sed Cæsar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. Me vero lubente, inquit Antonius, dixerit, sive refellendi causa,

296 sive quærendi. Tum Julius, Ego mehercule, inquit, Antoni, semper is fui, qui de te oratore sic prædicarem, unum te in dicendo mihi videri testissimum, propriumque hoc esse laudis tuæ, nihil a te unquam esse di-

etum, quod obesset ei, pro quo diceres. Id-
que memoria teneo, cum mihi sermo cum
hoc ipso Crasso, multis audientibus, esset de
te institutus, Crassusque plurimis verbis elo-
quentiam laudaret tuam, dixisse me, cum
ceteris tuis laudibus hanc esse vel maximam,
quod non solum, quod opus esset, diceres,
sed etiam, quod non opus esset, non dice-
res: tum illum mihi respondere memini, ce- 297
tera in te summe esse laudanda; illud vero
improbi esse hominis & perfidiosi, dicere
quod alienum esset, & noceret ei, pro quo
quisque diceret. Quare non sibi eum diser-
tum, qui id non faceret, videri, sed impro-
bum, qui faceret. Nunc, si tibi videtur,
Antoni, demonstrares velim, quare tu hoc ita
magnum putes, nihil in causa mali facere,
ut nihil tibi in oratore majus esse videatur.
Dicam equidem, Cæsar, inquit, quid intel- 74
ligam: sed & tu, & vos omnes hoc, inquit, 298
mementote, non me de perfecti oratoris di-
vinitate quadam loqui, sed de exercitationis
& consuetudinis meæ mediocritate. Crassi
quidem responsum, excellentis cujusdam est
ingenii ac singularis: cui quiddam portentii
simile esse visum est, posse aliquem inveniri
oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo,

299 obessetque ei, quem defenderet: facit enim de se conjecturam; cujus tanta vis ingenii est, ut neminem, nisi consulto, putet, quod contra seipsum sit, dicere: (sed ego non de præstanti quadam & eximia, sed prope de vulgari & communi prudentia disputo) ut apud Græcos fertur incredibili quadam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo atque in primis eruditus, accessisse dicitur, eique artem memoriæ, quæ tum primum proferebatur, pollicitus esse, se traditurum: cum ille quæsisset, quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; & ei Themistoclem respondisse, gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci, quæ vellet, quam si meminisse, docuisset. 300 Videsne, quæ vis in homine acerrimi ingenii, quam potens & quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus, nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, umquam effluere potuisse: cum quidem ei fuerit optabilius, oblivisci posse potius, quod meminisse nollet, quam quod semel audisset vidissetve, meminisse. Sed neque, propter hoc Themistocli responsum, memoriæ nobis opera danda non

est, neque illa mea cautio & timiditas in
causis, propter præstantem prudentiam Crassi,
negligenda est. Uterque enim istorum non
mihi attulit aliquam, sed suam significavit
facultatem. Etenim permulta sunt in causis, 301
in omni parte orationis circumspicienda, ne
quid offendas, ne quo irruas. Sæpe aliquis
testis aut non lædit, aut minus lædit, nisi
laceffatur: orat reus, urgent advocati, ut in-
vehamur, ut male dicamus, denique ut in-
terrogemus. Non moveor, non obtempero,
non satisfacio, neque tamen ullam assequor
laudem. Homines enim imperiti facilius,
quod stulte dixeris, reprehendere, quam,
quod sapienter tacueris, laudare possunt.
Hic quantum fit mali, si iratum, si non stul- 302
tum, si non levem testem læseris! habet enim
& voluntatem nocendi in iracundia, & vim
in ingenio, & pondus in vita; nec, si hoc
Crassus non committit, ideo non multi, &
sæpe committunt. Quo quidem mihi videri
turpius nihil solet, quam cum ex oratoris
dicto aliquo, aut responso, aut rogatu, sermo
ille sequitur, *Occidit ille. adversariumne? im-
mo vero, ajunt, se, & eum, quem defendit.*
Hoc Crassus non putat, nisi perfidia, accidere 75
posse: ego autem sæpissime video in causis 303

aliquid mali facere homines minime malos. Quid? illud, quod supra dixi, solere me cedere, &, ut planius dicam, fugere ea, quæ valde causam meam premerent? cum id non faciunt alii, versanturque in hostium castris, ac sua præsidia dimittunt; mediocriterne causis nocent, cum aut adversariorum adjumenta confirmant, aut ea, quæ sanare nequeunt, exulcerant? Quid? cum personarum, quas defendunt, rationem non habent? si, quæ sunt in his invidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando & efferendo invidiosiora faciunt; quantum in eo tandem mali? Quid? si in homines caros, iudicibusque iucundos, sine ulla præmunitioe orationis acerbius & contumeliosius invehere; nonne abs te iudices abalienes? Quid? si quæ vitia, aut incommoda sunt in aliquo iudice uno, aut pluribus, ea tu, in adversariis exprobrando, non intelligas, te in iudices invehi, mediocre peccatum est? Quid? si, cum pro altero dicas, litem tuam facias, aut læsus efferare iracundia, causam relinquas, nihil ne noceras? In quo ego, non quo libenter male audiam, sed quia ego causam non libenter relinquo, nimium patiens & lentus existimor: ut, cum te ipsum, Sulpici, objurga-

bam, quod ministratorem peteres, non adversarium. Ex quo etiam illud assequor, ut, si quis mihi maledicat, petulans, aut plane insanus esse videatur. In ipsis autem argu-³⁰⁶ mentis si quid posueris aut aperte falsum, aut ei, quod dixeris, dicturusve sis, contrarium, aut genere ipso remotum ab usu iudiciorum ac foro, nihilne noceas? Quid multa? omnis cura mea solet in hoc versari semper, (dicam enim sæpius,) si possim, ut boni aliquid efficiam dicendo: sin id minus, ut certe nequid mali.

Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo ⁷⁶ tu me paullo ante laudabas, ad ordinem col-³⁰⁷ locationemque rerum ac locorum. Cujus ratio est duplex: altera, quam affert natura causarum: altera, quæ oratorum iudicio & prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante rem dicamus, deinde, ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris præfidiis confirmandis, contrariis refutandis, deinde ut concludamus, atque ita peroremus, hoc dicendi genus natura ipsa præscribit. Ut vero ³⁰⁸ statuamus, ea, quæ probandi, docendi, persuadendi causa dicenda sunt, quemadmodum componamus; id est vel maxime proprium oratoris prudentiæ. Multa enim occurrunt

argumenta: multa, quæ in dicendo profutura videantur. Sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint: partim, etiam si quid habent adjumenti, sunt nonnumquam ejusmodi, ut infit in iis aliquid vitii: neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo jungatur. Quæ autem sunt utilia, atque firma, si ea tamen (ut sæpe fit) valde multa sunt: ea, quæ ex iis aut levissima sunt, aut aliis gravioribus confimilia, fecerni arbitror oportere, atque ex oratione removeri. Equidem cum colligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo, quam expendere. Et quoniam (quod sæpe jam dixi) tribus rebus omnes ad nostram sententiam perducimus, aut docendo, aut conciliando, aut permovendo, una ex omnibus his rebus res præ nobis est ferenda, ut nihil aliud, nisi docere velle videamur: reliquæ duæ, sicuti sanguis in corporibus, sic illæ in perpetuis orationibus fusæ esse debebunt. Nam & principia, & ceteræ partes orationis, de quibus paullo post pauca dicemus, habere hanc vim magnopere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agetur, movendas permanere possint. Sed his partibus orationis, quæ etsi nihil docent argumentando, persua-

dendo tamen & commovendo proficiunt plurimum, quamquam maxime proprius est locus & in exordiando, & in perorando; de-
gredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permovendorum animorum causa, sæpe utile est. Itaque vel narratione exposita 312
sæpe datur ad commovendos animos degrediendi locus; vel argumentis nostris confirmatis, vel contrariis refutatis, vel utroque loco, vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest: eæque causæ sunt ad agendum & ad ornandum gravissimæ atque plenissimæ, quæ plurimos exitus dant ad ejusmodi degressionem, ut his locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiant, aut impellantur, aut reflectantur. Atque etiam in illo reprehendo eos, qui, quæ minime firma sunt, ea prima collocant. In quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando (id quod mihi nunquam placuit) plures adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum expectationi, qui audiunt, quam celerrime occurratur: cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se res

habet, quæ non statim, ut dici cœpta est,
 314 melior fieri videtur. Ergo ut in oratore opti-
 mus quisque, sic & in oratione firmissimum
 quodque sit primum: dum illud tamen in
 utroque teneatur, ut ea, quæ excellent, ser-
 ventur etiam ad perorandum: si quæ erunt
 mediocria (nam vitiosis nusquam esse oportet locum) in mediam turbam, atque in gre-
 315 gem conjiciantur. Hisce omnibus rebus con-
 sideratis, tum denique id, quod primum est
 dicendum, postremum soleo cogitare, quo
 utar exordio. Nam si quando id primum in-
 venire volui, nullum mihi occurrit, nisi aut
 exile, aut nugatorium, aut vulgare, atque
 commune.

78 Principia autem dicendi semper cum ac-
 curata, & acuta, & instructa sententiis, apta
 verbis, tum vero causarum propria esse de-
 bent. Prima est enim quasi cognitio & com-
 mendatio orationis in principio, quæ conti-
 nuo eum, qui audit, permulcere atque alli-
 316 cere debet. In quo admirari soleo, non equi-
 dem istos, qui nullam huic rei operam dede-
 runt, sed hominem in primis disertum atque
 eruditum, Philippum, qui ita solet ad dicen-
 dum surgere, ut, quod primum verbum ha-
 biturus sit, nesciat; & ait idem, cum bra-

chium concalefecerit, tum se solere pugnare: neque attendit, eos ipsos, unde hoc simile ducat, illas primas hastas ita jactare leniter, ut & venustati vel maxime ferviant, & reliquis viribus suis consulant. Neque est du- 317
bium, quin exordium dicendi vehemens & pugnax non sæpe esse debeat: sed si in ipso illo gladiatorio vitæ certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quæ non ad vulnus, sed ad speciem valere videantur: quanto hoc magis in oratione expectandum, in qua non vis potius, sed delectatio postulatur? Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se universum profundat, & quod totum repente evolet: sic omnia, quæ fiunt, quæque aguntur acerri-
me, lenioribus principiis natura ipsa prætexit. Hæc autem in dicendo non extrinse- 318
cus alicunde quærenda, sed ex ipsis visceribus causæ sumenda sunt. Idcirco tota causa pertentata atque perspecta, locis omnibus inventis atque instructis, considerandum est, quo principio sit utendum. sic & facile reperietur. Sumentur enim ex iis rebus, quæ 319
erunt uberrimæ vel in argumentis, vel in iis partibus, ad quas dixi degredi sæpe oportere. Ita & momenti aliquid asserent, cum erunt

pæne ex intima defensione depromta, & apparebit, ea non modo non esse communia, nec in alias causas posse transferri, sed penitus ex ea causa, quæ tum agatur, effloruisse.

79 Omne autem principium aut rei totius, quæ
 320 agetur, significationem habere debet, aut aditum ad causam & munitionem, & quoddam ornamentum & dignitatem. Sed oportet, ut ædibus ac templis vestibula & aditus, sic causis principia proportione rerum præponere. Itaque in parvis atque infrequentibus causis ab ipsa re est exordiri sæpe commodius. Sed cum erit utendum principio, (quod plerumque erit) aut ex reo, aut ex adversario, aut ex re, aut ex eis, apud quos agitur, sententias duci licebit. Ex reo, (reos appello, quorum res est,) quæ significant virum bonum, quæ liberalem, quæ calamitosum, quæ misericordia dignum, quæ valeant contra falsam criminationem: ex adversario, 321 iisdem ex locis fere contraria. Ex re, si crudelis, si infanda, si præter opinionem, si immerito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quæ restitui sanarique non possit: ex iis autem, apud quos agetur, ut benivolos beneque existimantes efficiamus: quod agendo efficitur melius, quam rogando. Est

id quidem in totam orationem confunden-
dum, nec minime in extremam: sed tamen
multa principia ex eo genere gignuntur. Nam 323
& attentum monent Græci ut principio fa-
ciamus judicem, & docilem; quæ sunt uti-
lia: sed non principii magis propria, quam
reliquarum partium: faciliora etiam in prin-
cipiis, quod & attentum maxime sunt,
cum omnia expectant, & dociles magis ini-
tiis esse possunt. Illustriora enim sunt, quæ
in principiis, quam quæ in mediis causis di-
cuntur, aut arguendo, aut refellendo. Ma- 324
xima autem copia principiorum ad judicem
aut alliciendum, aut incitandum, ex iis locis
trahitur, qui ad motus animorum conficien-
dos inerunt in causa: quos tamen totos in
principio explicari non oportebit, sed tantum
impelli primo judicem leviter, ut jam incli-
nato reliqua incumbat oratio. Connexum 80
autem ita sit principium consequenti oratio- 325
ni, ut non tanquam citharædi proœmium af-
fictum aliquod, sed cohærens cum omni cor-
pore membrum esse videatur. Nam nonnulli,
cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua
transeunt, ut audientiam sibi fieri nolle vi-
deantur. Atque ejusmodi illa prolusio debet
esse, non ut Samnitum, qui vibrant hastas

ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur; sed ut ipsis sententiis, quibus proluserunt, vel pugnare possint.

326 Narrare vero rem quod breviter jubent; si brevitatis appellanda est, cum verbum nullum redundat, brevis est L. Crassi oratio; si tum est brevitatis, cum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est: sed sæpe obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem affert, sed etiam quod eam virtutem, quæ narrationis est maxima, ut jucunda, & ad persuadendum

327 accommodata sit, tollit. Ut illa, *Nam is postquam excessit ex ephebis, quam longa est narratio! mores adolescentis ipsius, & servilis percunctatio, mors Chrysidis, vultus & forma, & lamentatio sororis, reliqua, per varie jucundeque narrantur. Quodsi hanc brevitatem quæsisset,*

*Effertur, imus: ad sepulcrum venimus:
In ignem posita est,*

his fere decem verbis totum conficere potuisset: quamquam hoc ipsum, *Effertur, imus,* concisum est, ita, ut non brevitati servitum
328 sit, sed magis venustati. Quodsi nihil fuisset, nisi, *In ignem posita est;* tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed & festivitatem

habet

habet narratio distincta personis, & interrupta sermonibus: & est probabilius, quod gestum esse dicas, cum, quemadmodum actum sit, exponas, & multo apertius ad intelligendum est, si sic conficitur aliquando, ac non ista brevitate percurritur. Apertam enim ³²⁹ narrationem tam esse oportet, quam cetera: sed hoc magis in hac elaborandum est, quod & difficilius est, non esse obscurum in re narranda, quam aut in principio, aut in argumento, aut in purgando, aut in perorando: & majore periculo hæc pars orationis obscura est, quam ceteræ: vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est: narratio obscura totam obæcat orationem: vel quod alia positis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius: narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur. Sed quando ⁸¹ utendum sit, aut non sit narratione, id est ³³⁰ consilii. neque enim si nota res est, nec si non dubium, quid gestum sit, narrari oportet, nec si adversarius narravit; nisi si refellemus. Ac, si quando erit narrandum, nec illa, quæ suspicionem & crimen efficient,

contraque nos erunt, acriter persequamur, & quidquid poterit, detrahamus: ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causæ noceamus, accidat. Nam ad summam totius causæ pertinet, caute, an contra, demonstrata res sit; quod omnis orationis reliquæ fons est narratio.

331 Sequitur, ut causa ponatur; in quo videndum est, quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causæ conjuncte, & infirmandis contrariis, & tuis confirmandis. namque una in causis ratio quædam est ejus orationis, quæ ad probandam argumentationem valet. Ea autem & confirmationem & reprehensionem quærit: sed quia neque reprehendi, quæ contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes, neque hæc confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco hæc & natura, & utilitate, & tractatione conjuncta sunt. 332 Omnia autem concludenda ple- rumque rebus augendis, vel inflammando judice, vel mitigando: omniaque cum superioribus orationis locis, tum maxime extremo, ad mentes judicum quam maxime permovendas, & ad utilitatem nostram vocandas, conferenda sunt.

Neque sane jam causa videtur esse, cur 333
secernamus ea præcepta, quæ de suasionibus
tradenda sunt, aut laudationibus. sunt enim
pleraque communia: sed tamen suadere ali-
quid, aut dissuadere, gravissimæ mihi vide-
tur esse personæ. Nam & sapientis est, con-
siliium explicare suum de maximis rebus; &
honesti, & disertis, ut mente providere, au-
ctoritate probare, oratione persuadere possit.
Atque hæc in senatu minore apparatu agen- 82
da sunt: sapiens enim est consiliium: multif-
que aliis dicendi relinquendus locus. Vitan- 334
da etiam ingenii ostentationis suspicio. Con-
cilio capit omnem vim orationis, & gravita-
tem, varietatemque desiderat. Ergo in sua-
dendo nihil est optabilius, quam dignitas.
Nam qui utilitatem putat, non quid maxime
velit suafor, sed quid interdum magis sequa-
tur, videt. Nemo est enim, præsertim in
tam clara civitate, quin putet expetendam
maxime dignitatem: sed vincit utilitas ple-
rumque, cum subest ille timor, ea neglecta,
ne dignitatem quidem posse retineri. Contro- 335
versia autem inter hominum sententias, aut
in illo est, utrum sit utilius: aut etiam, cum
id convenit, certatur, utrum honestati po-
tius, an utilitati consulendum sit. Quæ quia

pugnare sæpe inter se videntur, qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiae, pecuniae, vectigalium, praefidii militum, [utilitates] ceterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellit, majorum exempla, quæ erunt vel cum periculo gloriosa, colliget; posteritatis immortalem memoriam augebit; utilitatem ex laude nasci defendet, semperque
336 eam cum dignitate esse conjunctam. Sed quid fieri possit, aut non possit, quidque etiam sit necesse, aut non sit, in utraque re maxime est quærendum. Inciditur enim omnis jam deliberatio, si intelligitur non posse fieri, aut si necessitas affertur: & qui id docuit, non videntibus aliis, is plurimum vi-
337 dit. Ad consilium autem de republica dandum, caput est, nosse rempublicam; ad dicendum vero probabiliter, nosse mores civitatis: qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est sæpe mutandum. Et quamquam una fere vis est eloquentiae, tamen quia summa dignitas est populi, gravissima causa reipublicæ, maximi motus multitudinis; genus quoque dicendi grandius quoddam & illustrius esse adhibendum videtur:

maximaque pars orationis admovenda est ad animorum motus nonnumquam aut cohortatione, aut commemoratione aliqua, aut in spem, aut in metum, aut ad cupiditatem, aut ad gloriam concitandos, sæpe etiam a temeritate, iracundia, spe, injuria, invidia, crudelitate revocandos. Fit autem, ut, quia ⁸³ maxima quasi oratori scena videatur concio- ³³⁸ nis, natura ipsa ad ornatus dicendi genus excitetur. Habet enim multitudo vim quandam talem, ut quemadmodum tibicen sine tibiis canere, sic orator, sine multitudine audiente, eloquens esse non possit. Et cum ³³⁹ sint populares multi varique lapsus, vitanda est acclamatio adversa populi, quæ aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si arroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum esse aliquid videatur; aut hominum offensione vel invidia, quæ aut justa est, aut ex criminatione atque fama; aut res si displicet; aut si est in aliquo motu suæ cupiditatis aut metus multitudo. Hisque quatuor causis totidem medicinæ opponuntur: tum objurgatio, si est auctoritas; tum admonitio, quasi lenior objurgatio; tum promissio, si audierint, probaturos: tum deprecatio, quod est infimum, sed nonnum-

340 quam utile. Nullo autem loco plus facetiæ profunt, & celeritas, & breve aliquod dictum, nec sine dignitate, & cum lepore. Nihil enim tam facile, quam multitudo, a tristitia, & sæpe ab acerbitate, commode, ac breviter, & acute, & hilare dicto deducitur.

84 Expofui fere, ut potui, vobis in utroque genere caufarum, quæ fequi folerem, quæ fugere, quæ fpectare, quaque omnino in
341 caufis ratione verfari. Nec illud tertium laudationum genus eft difficile, quod ego initio quafi a præceptis noftris fecreveram: fed & quia multa funt orationum genera, & graviora, & majoris copiæ, de quibus nemo fere præciperet, & quod nos laudationibus non ita multum uti foleremus, totum hunc fegregabam locum. Ipsi enim Græci, magis legendi, & delectationis, aut hominis alicujus ornandi, quam utilitatis hujus forenfis caufa, laudationes fcriptitaverunt: quorum funt libri, quibus Themiftocles, Ariftides, Agefilaus, Epaminondas, Philippus, Alexander aliique laudantur: noftræ laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitate habent nudam atque inornatam, aut fcribuntur ad funebrem concionem, quæ ad orationis laudem minime accommodata eft.

Sed tamen, quoniam est utendum aliquando, nonnumquam etiam scribendum, velut P. Tuberoni, Africanum avunculum laudanti, scripsit C. Lælius, vel ut nosmetipsi, ornandi causa, Græcorum more, si quos velimus, laudare possimus; sit a nobis quoque tractatus is locus. Perspicuum est igitur, alia esse 342 in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, vires, opes, divitiæ, ceteraque quæ fortuna det, aut extrinsecus, aut corpori, non habent in se veram laudem; quæ deberi virtuti uni putatur: sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda etiam in laudationibus hæc sunt naturæ & fortunæ bona: in quibus est summa laus, non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se prætulisse aliis propter abundantiam fortunæ; ut opes & copiæ non superbiæ videantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi facultatem & materiam dedisse. Vir- 343 tus autem, quæ est per se ipsa laudabilis, & sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes; quarum alia est ad laudationem aptior. Sunt enim aliæ virtutes, quæ videntur in moribus hominum, & quadam comitate ac beneficentia positæ: aliæ, quæ

in ingenii aliqua facultate, aut animi magnitudine ac robore. Nam clementia, iustitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus, jucunda est auditu in laudationibus:

344 omnes enim hæc virtutes non tam ipsis, qui eas in se habent, quam generi hominum, fructuosæ putantur. Sapientia & magnitudo animi, qua omnes res humanæ tenues & pro nihilo putantur: & in excogitando vis quædam ingenii, & ipsa eloquentia, admirationis habet non minus, jucunditatis minus: ipsos enim magis videtur, quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri. Sed tamen in laudando jungenda sunt etiam hæc genera virtutum. ferunt enim aures hominum, cum illa, quæ jucunda & grata, tum etiam illa, quæ mirabilia sunt in

85 virtute, laudari. Et quoniam singularum
345 virtutum sunt certa quædam officia ac munera, & sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude iustitiæ, quid cum fide, quid cum æquabilitate, quid cum ejusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit. Itemque in ceteris res gestæ ad cujusque virtutis genus, & vim, & no-

346 men accommodabantur. Gratissima autem laus eorum factorum habetur, quæ suscepta

videntur a viris fortibus sine emolumento ac
præmio: quæ vero etiam cum labore & peri-
culo ipsorum, hæc habent uberrimam copiam
ad laudandum; quod & dici ornatissime pos-
sunt, & audiri facillime. Ea enim denique
virtus esse videtur præstantis viri, quæ est
fructuosa aliis, ipsi autem laboriosa, aut pe-
riculosa, aut certe gratuita. Magna etiam
illa laus & admirabilis videri solet, tulisse
casus sapienter adversos, non fractum esse
fortuna, retinuisse in rebus asperis dignita-
tem. Neque tamen illa non ornant, habiti ³⁴⁷
honores, decreta virtutis præmia, res gestæ,
iudiciis hominum comprobatæ: in quibus
etiam felicitatem ipsam, deorum immorta-
lium iudicio tribui, laudationis est. Sumen-
dæ autem res erunt aut magnitudine præsta-
biles, aut novitate primæ, aut genere ipso
singulares. neque enim parvæ, neque usita-
tæ, neque vulgares, admiratione, aut omni-
no laude dignæ videri solent. Est etiam cum ³⁴⁸
ceteris præstantibus viris comparatio in lau-
datione præclara. De quo genere libitum est
mihi paullo plura, quam ostenderam, dicere,
non tam propter usum forensem, qui est a
me in omni hoc sermone tractatus, quam ut
hoc videretis, si laudationes essent in oratoris

officio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici
 349 non possit, esse necessariam. Jam vituperandi praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse, perspicuum est. simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie & copiose laudari, sine virtutum, nec improbum notari ac vituperari, sine vitiorum cognitione, factis insignite atque aspere posse. Atque his locis & laudandi & vituperandi saepe nobis est utendum in omni genere causarum.

350 Habetis, de inveniendis rebus, disponendisque quid sentiam. adjungam etiam de memoria, ut labore Crassum levem, neque ei quidquam aliud, de quo differat, relinquam,
 86 nisi ea, quibus haec exornentur. Perge vero, inquit Crassus. libenter enim te cognitum jam artificem, aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis tuae, nudatumque perspicio: & quod mihi nihil, aut quod non multum relinquis, percommode facis,
 351 estque mihi gratum. Jam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate. Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo; sin dissimulare, tu quemadmodum his satisfacias, videris. Sed, ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit,

ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem, quam memoriæ, malim: gratiamque habeo Simonidi illi Ceo, quem primum ferunt artem memoriæ protulisse. Dicunt enim, cum cœnaret Crannone in Thesalia Simonides apud Scopam, fortunatum hominem, & nobilem, cecinissetque id carmen, quod in eum scripisset, in quo multa ornandi causa, poëtarum more, in Castorem scripta & Pollucem fuissent, nimis illum fordidè Simonidi dixisse, se dimidium ejus ei, quod pactus esset, pro illo carmine, daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos æque laudasset, peteret, si ei videretur. Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret: juvenes stare ad januam duos quosdam, qui eum magnopere evocarent: surrexisset illum, prodisse, vidisse neminem. hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse: ea ruina ipsum oppressum cum suis interiisse. quos cum humare vellent sui, neque possent obtritatos internoscere ullo modo: Simonides dicitur ex eo, quod meminisset, quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator uniuscujusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus invenisse fertur, ordinem esse maxime, qui me-

354 moriæ lumen afferret. Itaque iis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse capiendos, & ea, quæ memoria tenere vellent, effingenda animo, atque in his locis collocanda; sic fore, ut ordinem rerum locorum ordo conservaret: res autem ipsas rerum effigies notaret, atque ut locis pro cera, simulacris

87 pro litteris uteremur. Qui sit autem oratori
355 memoriæ fructus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? tenere quæ didiceris in accipienda causa, quæ ipse cogitaris? omnes fixas esse in animo sententias? omnem descriptum verborum apparatus? ita audire vel eum, unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, sed in animo videantur inscribere? Itaque soli, qui memoria vigent, sciunt, quid, & quatenus, & quomodo dicturi sint, quod responderint, quid superfit: iidemque multa ex aliis causis aliquando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt.

356 Quare confiteor equidem, hujus boni naturam esse principem, sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum, omnium: sed hæc ars tota dicendi, sive artis imago quædam est & similitudo, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cujus in ingeniis nostris

pars nulla sit, pariat & procreet, verum ut
ea, quæ sunt orta jam in nobis & procreata,
educet atque confirmet. Verumtamen ne- 357
que tam acri memoria fere quisquam est, ut,
non dispositis notatisque rebus, ordinem ver-
borum aut sententiarum complectatur: ne-
que vero tam hebeti, ut nihil hac consuetu-
dine & exercitatione adjuvetur. Vidit enim
hoc prudenter sive Simonides, sive alius quis
invenit, ea maxime animis effingi nostris,
quæ essent a sensu tradita atque impressa:
acerrimum autem ex omnibus nostris sensi-
bus esse sensum videndi: quare facillime ani-
mo teneri posse ea, quæ perciperentur auri-
bus aut cogitatione, si etiam oculorum com-
mendatione animis traderentur; ut res cæ-
cas, & ab adspæctus judicio remotas, confor-
matio quædam, & imago, & figura ita no-
taret, ut ea, quæ cogitando complecti non
possemus, intuendo quasi teneremus. His 358
autem formis atque corporibus, sicut omni-
bus, quæ sub adspæctum veniunt, admone-
tur memoria nostra atque excitatur: sed lo-
cis opus est. etenim corpus intelligi sine loco
non potest. Quare ne in re nota & pervul-
gata multus & insolens sum, locis est uten-
dum multis, illustribus, explicatis, modicis

intervallis; imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint. Quam facultatem & exercitatio dabit, ex qua consuetudo gignitur; & similitum verborum conversa & immutata casibus, aut traducta ex parte ad genus notatio, & unius verbi imagine, totius sententiæ informatio, pictoris cujusdam summi ratione & modo, formarum
88 varietate locos distinguentis. Sed verborum
359 memoria, quæ minus est nobis necessaria, majore imaginum varietate distinguitur. multa enim sunt verba, quæ, quasi articuli, connectunt membra orationis, quæ formari similitudine nulla possunt: eorum fingendæ nobis sunt imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris: eam singulis personis bene positis notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis com-
360prehendamus. Neque verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere, & obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines, & divina prope memoria, Athenis Charmadam; in Asia, quem vivere hodie ajunt, Scepsium Metrodorum, quorum uterque, tamquam litteris in cera,

fic se ajebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quæ meminisse vellet, perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis: sed certe, si latet, evocanda est.

Habetis sermonem bene longum hominis, ³⁶¹ utinam non impudentis: illud quidem certe non nimis verecundi; qui quidem, tum te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de dicendi ratione tam multa dixerim. nam istorum ætas minus me fortasse movere debuit. Sed mihi ignoscetis profecto, si modo, quæ causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis. Nos vero, in- ⁸⁹quit Catulus, (etenim pro me hoc, & pro ³⁶² meo fratre respondeo,) non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus, magnamque tibi habemus gratiam: & cum humanitatem & facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur istam scientiam & copiam. Equidem etiam hoc me affecutum puto, quod magno sum levatus errore, & illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas. nec enim te ista attigisse arbitrabar, quæ diligentissime cognosse, & undique collegisse, usuque doctum partim correxisse vi-

363 deo, partim comprobasse. Neque eo minus eloquentiam tuam, & multo magis virtutem & diligentiam admiror, & simul gaudeo, iudicium animi mei probari, quod semper statui, neminem sapientiæ laudem & eloquentiæ sine summo studio, & labore, & doctrina, consequi posse. Sed tamen quidnam est id, quod dixisti, fore, ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quæ te causa in sermonem impulisset? Quæ est enim alia causa, nisi quod nobis, & horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti? Tum ille, Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paullo sciebam, vel pudentius, vel invitius, (nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius,) ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? consularem se esse hominem & censorium? eadem nostra causa est. An ætatem afferet? quadriennio minor est. An se nescire? quæ ego fero, quæ cursim arripui, quæ subcivis operis, (ut ajunt,) iste a puero, summo studio, summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit. etenim me dicentem qui audierit, nemo umquam tam sui despiciens fuit, quin speraret aut melius, aut eodem modo se posse dicere:

Crasso

Crasso dicente, nemo tam arrogans, qui similiter se umquam dicturum esse consideret. Quamobrem, ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus. Tum ille, 90
Ut ita ista esse concedam, inquit, Antoni, 365
quæ sunt longe secus, quid mihi tu tandem hodie, aut cuiquam homini, quod dici possit, reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio: sæpe ego doctos homines, quid dico sæpe? immo nonnumquam: sæpe enim, qui potui, qui puer in forum venerim, neque inde umquam diutius, quam quæstor abfuerim? sed tamen audivi, ut heri dicebam, & Athenis cum essem, doctissimos viros, & in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de his ipsis rebus disputaret. neque vero mihi quisquam copiosius umquam visus est, neque subtilius in hoc genere dicendi, quam iste hodie, esse versatus. quod si esset aliter, & aliquid intelligerem ab Antonio prætermisum: non essem tam inurbanus, ac pæne inhumanus, uti eo gravarer, quod vos cupere sentirem. Tum Sulpicius, 366
An ergo, inquit, oblitus es, Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi ejus distinctionem atque ornatum relinqueret? Hic ille,

Primum, quis Antonio permisit, inquit, ut & partes faceret, &, utram vellet, prior ipse sumeret? deinde, si ego recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi conjuncte est visus de utraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit, neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen ipsum invenit. Verba igitur, inquit Crassus, mihi 367 reliquit Antonius, rem ipse sumsit. Tum Cæsar, Si, quod difficilius est, id tibi reliquit; est nobis, inquit, causa, cur te audire cupiamus: si, quod facilius; tibi causa non est, cur recuses. Et Catulus, Quid, quod dixisti, inquit, Crasse, si hic hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens, Posses tibi, inquit, Crasse, concedere: sed vide, ne quid Catulus attulerit religionis. opus hoc censorium est. id autem committere, vide quam sit homini turpe censorio. Agite vero, ille inquit, ut vultis. sed nunc quidem, quoniam id temporis est, surgendum censeo, & requiescendum: post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavultis. Omnes se vel statim, vel, si ipse post meridiem mallet, quamprimum tamen audire velle dixerunt.

M. TVLLII CICERONIS

DE

ORATORE

LIBER TERTIVS.

INSTITVENTI mihi, Quinte frater, eum I
sermonem referre, & mandare huic tertio li-
bro, quem post Antonii disputationem Cras-
sus habuisset, acerba sane recordatio veterem
animi curam molestiamque renovavit. Nam
illud immortalitate dignum ingenium, illa
humanitas, illa virtus L. Crassi, morte ex-
stincta subita est, vix diebus decem post eum
diem, qui hoc & superiore libro continetur.
Ut enim Romam rediit extremo scenicorum
ludorum die, vehementer commotus ea ora-
tione, quæ ferebatur habita esse in concione
a Philippo; quem dixisse constabat, *viden-
dum sibi aliud esse consilium, illo senatu se
republicam gerere non posse*: mane Idibus
Septembris, & ille, & senatus frequens vo-
catu Drusi in curiam venit. Ibi cum Drusus
multa de Philippo questus esset, retulit ad

senatum de illo ipso, quod consul in eum ordinem tam graviter in concione esset investus. Hic, ut sæpe inter homines sapientissimos constare vidi, quamquam hoc Crasso, cum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut numquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse tum judicatum audivi, ceteros a Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum a sese superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatus: cujus ordinis a consule, qui quasi parens bonus, aut tutor fidelis esse deberet, tanquam ab aliquo nefario prædone diriperetur patrimonium dignitatis: neque vero esse mirandum, si, cum suis consiliis rempublicam profligasset, consilium senatus a republica repudiaret. Hic cum homini & vehementi, & disertio, & in primis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille, & graviter exarsit, pignoribusque ablatis Crassum instituit coercere. Quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta efferebantur, cum sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non esset. AN TV, QVVM OMNEM AVCTORITATEM VNIVERSI ORDINIS PRO PIGNORE PVTARIS,

EAMQVE IN CONSPECTV POPVLI
ROM. CONCIDERIS; ME HIS PIGNO-
RIBVS EXISTIMAS POSSE TERRE-
RI? NON TIBI ILLA SVNT CONCI-
DENDA, SI CRASSVM VIS COERCE-
RE: HAEC TIBI EST EXCIDENDA
LINGVA: QVA VEL EVVLSA, SPI-
RITV IP SO LIBIDINEM TVAM LI-
BERTAS MEA REFVTABIT. Permulta²
tum vehementissima contentione animi, in-⁵
genii, virium, ab eo dicta esse constabat;
sententiamque eam, quam senatus frequens
secutus est ornatissimis & gravissimis verbis,
*Ut populo Romano satisfaceret, numquam sena-
tus neque consilium reipublicae, neque fidem
defuisse, ab eo dictam: & eundem (id quod
in auctoritatibus praescriptis exstat) scribendo
adfuisset. Illa tanquam cycnea fuit divini ho-⁶
minis vox & oratio, quam quasi expectan-
tes, post ejus interitum veniebamus in cu-
riam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille
postremum institisset, contueremur. Nam-
que tum latus ei dicenti condoluisset, sudorem-
que multum consecutum esse audiebamus:
ex quo cum cohorruiisset, cum febris domum
rediit, dieque septimo lateris dolore consum-
tus est. O fallacem hominum spem, fragi-⁷*

lemque fortunam, & inanes nostras contentiones! quæ in medio spatio sæpe franguntur, & corruunt, & ante, in ipso cursu, obruuntur, quam portum conspicerent potuerunt. Nam, quamdiu Craffi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis & ingenii laude floruit, quam fructu amplitudinis, aut reipublicæ dignitate. Qui autem ei annus primus ab honorum perfunctione aditum, omnium concessu, ad summam auctoritatem dabat, is ejus omnem spem atque omnia vitæ consilia morte pervertit. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriæ, grave bonis omnibus, sed ii tamen rempublicam casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a diis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italianam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filix, non exilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum ejus cædem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria præstitisset.

3 Sed quoniam attigi cogitatione vim varietatemque fortunæ, non vagabitur oratio mea

longius, atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre cœpimus, continentur. Quis enim non jure beatam L. Crassi mortem illam, quæ est a multis sæpe desleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere collocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria, Q. Catulum, virum omni laude præstantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exilium & fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse privaret. Jam M. Antonii in his ipsis rostris, in quibus ille rempublicam constantissime consul defenderat, quæque censor imperatoriis manubiis ornata, positum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita servata. Neque vero longe ab eo C. Julii caput, hospitis Etrusci scelere proditum, cum L. Julii fratris capite jacuit, ut ille, qui hæc non vidit, & vixisse cum republica pariter, & cum illa simul extinctus esse videatur. Neque enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Crassum, suapte interfectum manu, neque collegæ sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestæ respersum esse vidit: cui moerori (qua mente ille in patriam fuit) etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die

11 mors nefaria fuisset. Non vidit eorum ipso-
 rum, qui tum adolescentes Crasso se dicarant,
 horribiles miserisque casus. Ex quibus C.
 Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis
 diebus post mortem Crassi depulsus per invi-
 diam tribunatu, non multis ab eo tempore
 mensibus eiectus est e civitate. Sulpicius
 autem, qui in eadem invidiæ flamma fuisset,
 quibuscum privatus conjunctissime vixerat,
 hos in tribunatu spoliare instituit omni digni-
 tate: cui quidem, ad summam gloriam elo-
 quentiæ florescenti, ferro erepta vita est, &
 pœna temeritatis non sine magno reipublicæ
12 malo constituta. Ego vero te, Crasse, cum
 vitæ flore, tum mortis opportunitate, divino
 consilio & ortum & extinctum esse arbitror,
 Nam tibi aut, pro virtute animi constantia-
 que tua, civilis ferri subeunda fuit crudeli-
 tas, aut, si qua te fortuna ab atrocitate mor-
 tis vindicasset, eadem esse te funerum patriæ
 spectatorem coëgisset: neque solum tibi im-
 proborum dominatus, sed etiam, propter ad-
 missam civium cædem, bonorum victoria
4 mœrori fuisset. Mihi quidem, Quinte frater,
13 & eorum casus, de quibus ante dixi, & ea,
 quæ nosmetipsi ob amorem in rempublicam
 incredibilem & singularem pertulimus ac sen-

simus, cogitanti, sententia sæpe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tantos, tamque præcipientes casus clarissimorum hominum atque optimorum virorum, me semper ab omni contentione ac dimicatione revocasti. Sed quoniam hæc jam neque in integro nobis esse possunt, & summi labores nostri,¹⁴ magna compensati gloria, mitigantur; pergamus ad ea solatia, quæ non modo sedatis molestiis jucunda, sed etiam hærentibus, salutaria nobis esse possunt; sermonemque L. Crassi reliquum, ac pæne postremum memoriæ prodamus: atque ei, etsi nequaquam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio, meritam gratiam debitamque referamus. Neque enim quisquam nostrum, cum libros¹⁵ Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen majus quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur. Quod item nos postulamus, non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a ceteris, qui hæc in manus fument, ut majus quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis exprimetur, suspicentur. Nos¹⁶ enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus, & quibus C. Cotta tantummodo locos ac senten-

tias hujus disputationis tradidisset, (quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus,) idipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quodsi quis erit, qui ductus opinione vulgi, aut Antonium jejuniorem, aut Crassum pleniorum fuisse putet, quam quomodo a nobis uterque inductus est; is erit ex iis, qui aut illos non audierint, aut judicare non possint. Nam fuit uterque (ut exposui antea) cum studio atque ingenio & doctrina præstans omnibus, tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis, neque in Crasso redundaret.

5 Ut igitur ante meridiem discesserunt, paul-
17 lulumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse, seseque, qui vultum ejus, cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset, atque in maximis causis sæpe vidisset, tum dedita opera, quiescentibus aliis, in eam exhedram venisse, in qua Crassus lectulo posito recubuisset, quumque eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse, atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas.

Deinde quum omnes, inclinato jam in pomeridianum tempus die, venissent ad Crassum, Quid est, Crasse, inquit Julius, imusne fessum? etsi admonitum venimus te, non flagitatum. Tum Crassus, An me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc præsertim munus putem diutius posse debere? Quinam igitur, inquit ille, locus? an in media silva placet? Est enim is maxime & opacus, & frigidus. Sane, inquit Crassus. etenim est in eo loco sedes huic nostro non inopportuna sermoni. Cum placuisset idem ceteris, in silvam venit, & ibi magna cum audiendi expectatione confiditur.

Tum Crassus, Cum auctoritas atque amicitia vestra, tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea causa libertatem recusandi: quamquam in partienda disputatione nostra, cum sibi de iis, quæ dici ab oratore oporteret, fumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quemadmodum illa ornari oporteret; ea divisit, quæ sejuncta esse non possunt. Nam cum omnis ex re atque verbis constet oratio; neque verba sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba semoveris. Ac mihi quidem veteres illi, majus quiddam animo complexi,

multo plus etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest: qui omnia hæc, quæ supra & subter, unum esse, & una vi atque una consensione naturæ constricta esse dixerunt. Nullum est enim genus rerum, quod aut avulsam a ceteris per seipsum constare, aut quo, cetera si careant, vim suam atque æternitatem conservare possint. Sed si hæc major esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut cogitatione comprehendi: est etiam illa Platonis vera, & tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum & humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri. ubi enim perspecta vis est rationis ejus, qua causæ rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum concentusque reperitur. Sed si hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos, humi strati, suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profiteamur, quod suscepimus, nosse & tenere debemus. Una est enim, quod & ego hesternæ die dixi, & aliquot locis antemeridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quascunque in oras disputationis regioneseve delata est. Nam sive de cœli na-

tura loquitur, five de terræ, five de divina vi, five de humana, five ex inferiore loco, five ex æquo, five ex superiore, five ut impellat homines, five ut doceat, five ut deterreat, five ut concitet, five ut reflectat, five ut incendat, five ut leniat, five ad paucos, five ad multos, five inter alienos, five cum suis, five secum, rivis est diducta oratio, non fontibus; &, quocunque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comitata. Sed ²⁴ quoniam oppressi jam sumus opinionibus non modo vulgi, verum etiam hominum leviter eruditorum, qui, quæ complecti tota nequeunt, hæc facilius divulsa & quasi discerpta contrectant; & qui, tanquam ab animo corpus, sic a sententiis verba sejungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest; non suscipiam oratione mea plus, quam mihi imponitur. tantum significabo brevi, neque verborum ornatum inveniri posse non partitis expressisque sententiis, neque esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum. Sed ²⁵ priusquam illa conor attingere, quibus orationem ornari, atque illuminari putem, proponam breviter, quid sentiam de universo genere dicendi.

Natura nulla est, ut mihi videtur, quæ 7

non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quæ tamen consimili laude dignentur. Nam & auribus multa percipimus, quæ, etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt varia sæpe, ut id, quod proximum audias, jucundissimum esse videatur: & oculis colliguntur pæne innumerabiles voluptates, quæ nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent, & reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile

26 *judicium excellentis maxime suavitatis. At hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Una fingendi est ars, in qua præstantes fuerunt Myro, Polycletus, Lyfippus; qui omnes inter se dissimiles fuerunt; sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. Una est ars ratioque picturæ, dissimillimique tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles: neque eorum quisquam est, cui quidquam in arte sua deesse videatur. Et, si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum, & tamen verum: quanto admirabilius in oratione atque in lingua? quæ cum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii, quos constet esse laudandos, in dispari tamen ge-*

nere laudentur. Atque id primum in poëtis ²⁷
cerni licet, quibus est proxima cognatio cum
oratoribus, quam sint inter sese Ennius, Pa-
cuvius, Acciusque dissimiles; quam apud
Græcos Aeschylus, Sophocles, Euripides,
quamquam omnibus par pæne laus in diffi-
mili scribendi genere tribuatur. Adspicite ²⁸
nunc eos homines atque intuemini, quorum
de facultate quærimus, quid intersit inter
oratorum studia atque naturas. Suavitatem
Isocrates, subtilitatem Lyfias, acumen Hy-
perides, sonitum Aeschines, vim Demosthe-
nes habuit. Quis eorum non egregius? ta-
men quis cujusquam nisi sui similis? Gravi-
tatem Africanus, lenitatem Lælius, asperita-
tem Galba, profluens quiddam habuit Carbo
& canorum. Quis horum non princeps tem-
poribus illis fuit? & suo tamen quisque in
genere princeps. Sed quid ego vetera con- ⁸
quiram, cum mihi liceat uti præsentibus ²⁹
exemplis atque vivis? Quid jucundius au-
ribus nostris umquam accidit hujus oratione
Catuli? quæ est pura sic, ut Latine loqui
pæne solus videatur; sic autem gravis, ut in
singulari dignitate omnis tamen adsit huma-
nitas ac lepos. Quid multa? istum audiens
equidem sic judicare soleo, quidquid aut ad-

dideris, aut mutaveris, aut detraxeris, viti-
 30 sius & deterius futurum. Quid noster hic
 Cæsar? nonne novam quandam rationem at-
 tulit orationis, & dicendi genus induxit pro-
 pe singulare? Quis umquam res, præter
 hunc, tragicas pæne comice, tristes re-
 misse, severas hilare, forenses scenica prope
 venustate tractavit; atque ita, ut neque jo-
 31 cus magnitudine rerum excluderetur, nec
 gravitas facetiis minueretur? Ecce præsen-
 tes duo prope æquales, Sulpicius & Cotta.
 Quid tam inter se dissimile? quid tam in suo
 genere præstans? limatus alter & subtilis,
 rem explicans propriis aptisque verbis: hæ-
 ret in causa semper, &, quid judici proban-
 dum sit, cum acutissime vidit, omiſſis ceteris
 argumentis, in eo mentem orationemque de-
 figit. Sulpicius autem fortissimo quodam
 animi impetu, plenissima & maxima voce,
 summa contentione corporis, & dignitate mo-
 tus, verborum quoque ea gravitate & copia
 est, ut unus ad dicendum instructissimus a
 9 natura esse videatur. Ad nosmetipsos jam
 32 revertor (quoniam sic fuimus semper com-
 parati, ut hominum sermonibus quasi in ali-
 quod contentions judicium vocaremur) quid
 tam dissimile, quam ego in dicendo & An-
 tonius?

tonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse præstantius; ego autem, quamquam memet mei poenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione jungar. Videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, præmunitum & ex omni parte causæ septum, acre, acutum, enucleatum, in unaquaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium satietate. Nos autem, quicumque in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe tamen ab hujus multum genere distamus; quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisque notus est, & difficillime de se quisque sentit: sed tamen dissimilitudo intelligi potest, & ex motus mei mediocritate, & ex eo, quod, quibus vestigiis primum institi, in iis fere soleo perorare; & quod aliquanto me major in verbis quam in sententiis eligendis labor & cura torquet, verentem, ne, si paullo obsoletior fuerit oratio, non digna expectatione & silentio fuisse videatur. Quod si in nobis, qui adsumus, tantæ dissimilitudines, tam certæ res cujusque propriæ, & in ea varietate fere melius

a deteriore, facultate magis quam genere distinguitur, atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est: quid censetis, si omnes, qui ubique sunt, aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? nonne fore, ut, quot oratores, totidem pæne reperiantur genera dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si pæne innumerabiles sint quasi formæ figuræque dicendi, specie dispares, genere laudabiles; non posse ea, quæ inter se discrepant, iisdem præceptis, 35 atque in una institutione formari. Quod non est ita: diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos, atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. Etenim videmus, ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusque genere artificum & magistrorum exisse discipulos, dissimiles inter se, attamen laudandos; cum ad cuiusque naturam institutio doctoris accommoda- 36 retur. Cujus est vel maxime insigne illud exemplum (ut ceteras artes omittamus) quod dicebat Isocrates, doctor singularis, *se calcariibus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere.* alterum enim, exultantem verborum audacia, reprimebat, alterum, cunctantem & quasi verecundantem,

incitabat. Neque eos similes effecit inter se, sed tantum alteri affinxit, de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur. Hæc eo mihi prædicenda fuerunt, ut, si non omnia, quæ proponerentur a me, ad omnium vestrum studium, & ad genus id, quod quisque vestrum in dicendo probaret, adhærescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur.

Ergo hæc & agenda sunt ab oratore, quæ explicavit Antonius, & dicenda quodam modo. Quinam igitur dicendi est modus melior, (nam de actione post videro.) quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque dicamus. Atque eorum quidem, quæ duo prima dixi, rationem non arbitror expectari a me, puri dilucidique sermonis. neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum: neque vero, qui non dicat, quod intelligamus, hunc posse, quod admiremur, dicere. Linquamus igitur hæc, quæ cognitionem habent facilem, usum necessarium. Nam alterum traditur litteris, doctrinaque puerili; alterum adhibetur ob eam

causam, ut intelligatur, quid quisque dicat: quod videmus ita esse necessarium, ut tamen
 39 eo minus nihil esse possit. Sed omnis loquendi elegancia, quamquam expolitur scientia litterarum, tamen augetur legendis oratoribus & poëtis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum poterant ea, quæ dicebant, omnes prope præclare locuti: quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem, poterunt loqui, nisi Latine. Neque tamen erit utendum verbis iis, quibus jam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa, parce, quod ostendam: sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose &
 II multum volutatus. Atque, ut Latine loquamur,
 40 non solum videndum est, ut & verba efferamus ea, quæ nemo jure reprehendat: & ea sic & casibus, & temporibus, & genere, & numero conservemus, ut ne quid perturbatum, ac discrepans, aut præposterum sit: sed etiam lingua, & spiritus, & vocis
 41 sonus est ipse moderandus. Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari negligentius; nolo verba exiliter exanimata exire, nolo inflata, & quasi anhelata gravius. Nam de voce nondum ea dico, quæ sunt actionis; sed hoc,

quod mihi cum sermone quasi conjunctum videtur. Sunt enim certa vitia, quæ nemo est, quin effugere cupiat; mollis vox, ut muliebris, aut quasi extra modum absona atque absurda. Est autem vitium, quod nonnulli de industria consecretantur. Rustica vox & ⁴² agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur: ut tuus, Catule, sodalis, L. Cotta, gaudere mihi videtur gravitate linguæ, sonoque vocis agresti, & illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticum. Me autem tuus sonus & suavitas ista delectat; omitto verborum, quamquam est caput; verum id affert ratio, docent litteræ, confirmat consuetudo & legendi & loquendi; sed hanc dico suavitatem, quæ exit ex ore: quæ quidem, ut apud Græcos, Atticorum, sic, in Latino sermone, hujus est urbis maxime propria. Athenis jam diu do- ⁴³ctrina ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur, capti quodammodo nomine urbis & auctoritate: tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus, non verbis, sed sono vocis, nec tam bene, quam suaviter

loquendo, facile superabit. Nostri minus student litteris, quam Latini. tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est litterarum, nemo est, quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu & sono facile vincat. Quare cum sit quædam certa
 44 vox Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum; hanc sequamur: neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. Equidem cum audio focrum meam Læliam (facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes, ea tenent semper, quæ prima didicerunt;) sed eam sic audio, ut Plautum mihi, aut Nævium videar audire: sono ipso vocis ita recto & simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis afferre videatur: ex quo sic locutum esse ejus patrem judico, sic majores; non aspere, ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse, & æquabiliter, & leniter.
 46 Quare Cotta noster, cujus tu illa lata Sulpici, nonnumquam imitaris, ut *jota* litteram tollas, & *E* plenissimum dicas, non mihi ora-

tores antiquos, sed mēssores videtur imitari. Hic cum arrisisset ipse Sulpicius, Sic agam vobiscum, inquit Crassus, ut, quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiat. Utinam quidem! inquit ille: id enim ipsum volumus, idque si feceris, multa (ut arbitror) hic hodie vitia ponemus. At enim 47 non sine meo periculo, Crassus inquit, possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri. Tum ille, Tum quod monuit idem, ut ea, quæ in quoque maxima essent, imitaremur: ex quo vereor, ne nihil sim tui, nisi suppletionem pedis, imitatus, & pauca quædam verba, & aliquem, si forte, motum. Ergo ista, inquit Crassus, quæ habes a me, non reprehendo, ne meipsum irrideam. sunt autem mea multo & plura, & majora, quam dicis. quæ autem sunt aut tua plane, aut imitatione ex aliquo expressa, de iis te, si qui me forte locus admonuerit, commonebo.

Prætereamus igitur præcepta Latine loquendi, quæ puerilis doctrina traiecit, & subtilior⁴⁸ cognitio ac ratio litterarum alit, aut consuetudo sermonis quotidiani ac domestici, libro firmat, & lectio veterum oratorum & poetarum. Neque vero in illo altero diutius

commoremur, ut disputemus, quibus rebus
assequi possimus, ut ea, quæ dicamus, intel-
49 ligantur. Latine scilicet dicendo, verbis usi-
tatis, ac proprie demonstrantibus ea, quæ
significari ac declarari volumus, sine ambiguo
verbo aut fermone, non nimis longa conti-
nuatione verborum, non valde productis his,
quæ similitudinis causa ex aliis rebus trans-
feruntur, non disceptis sententiis, non præ-
posteris temporibus, non confusis personis,
non perturbato ordine. Quid multa? tam fa-
cilis est tota res, ut mihi permirum sæpe vi-
deatur, cum difficilius intelligatur, quid pa-
tronus velit dicere, quam si ipse ille, qui
50 patronum adhibet, de re sua diceret. Ipsi
enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos
plerumque ipsi docent, ut non desideres pla-
nius dici. Easdem res autem simulac Fufius
aut vester æqualis Pomponius, agere cœpit,
non æque, quid dicat, nisi admodum atten-
di, intelligo: ita confusa est oratio, ita per-
turbata, nihil ut sit primum, nihil ut secun-
dum, tantaque insolentia ac turba verborum,
ut oratio, quæ lumen adhibere rebus debet,
ea obscuritatem & tenebras afferat, atque ut
quodammodo ipsi sibi in dicendo obstrepere
51 videantur. Verum, si placet, quoniam hæc

fatis spero, vobis quidem certe majoribus, molesta & putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus. Atqui vides, inquit An- I4 tonius, cum alias res agamus, quam te inviti audiamus, qui adduci possumus, (de me enim conjicio,) relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus: ita de horridis rebus nitida, de jejunis plena, de pervulgatis nova quædam est oratio tua.

Faciles enim, inquit, Antoni, partes eæ 52 fuerunt duæ, quas modo percucurri, vel potius pæne præterii, Latine loquendi, planeque dicendi: reliquæ sunt magnæ, implicatæ, variæ, graves, quibus omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiæ continetur. Nemo enim umquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admiratus: si est aliter, irident; neque eum oratorem tantummodo, sed hominem non putant. Nemo extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui aessent, intelligerent, quid diceret, sed contempsit eum, qui minus id facere potuisset. In quo igitur 53 homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui distincte, qui explicate, qui abundanter, qui illuminate & rebus & verbis dicunt,

& in ipsa oratione quasi quendam numerum
versumque conficiunt: id est, quod dico, or-
nate. Qui idem ita moderantur, ut rerum,
ut personarum dignitates ferunt, ii sunt in
eo genere laudandi laudis, quod ego aptum
54 & congruens nomino. Qui ita dicerent, eos
negavit adhuc se vidisse Antonius, & iis hoc
nomen dixit eloquentiæ solis esse tribuen-
dum. Quare omnes istos, me auctore, de-
ridete atque contemnite, qui se horum, qui
nunc ita appellantur, rhetorum præceptis
omnem oratorum vim complexos esse arbi-
trantur, neque adhuc, quam personam te-
neant, aut quid profiteantur, intelligere po-
tuerunt. Verum enim oratori, quæ sunt in
hominum vita, quandoquidem in ea versatur
orator, atque ea est ei subjecta materies,
omnia quæ sita, audita, lecta, disputata, tra-
55 ctata, agitata esse debent. Est enim elo-
quentia una quædam de summis virtutibus;
(quamquam sunt omnes virtutes æquales &
pares, sed tamen est species alia magis alia
formosa & illustris: sicut hæc vis, quæ scien-
tiam complexa rerum, sensa mentis & con-
silia sic verbis explicat, ut eo qui audiunt,
quocumque incubuerit, possit impellere quæ
quo major est vis, hoc est magis probitate

jungenda, summaque prudentia:) quarum virtutum expertibus si dicendi copiam traderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quædam arma dederimus. Hanc, inquam, cogitandi pronuntian-¹⁵ dique rationem, vimque dicendi, veteres⁵⁶ Græci sapientiam nominabant. Hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones, atque ab hac similitudine Coruncanii nostri, Fabricii, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetu mentis simili & voluntate. Eadem autem alii prudentia, sed consilio ad vitæ studia dispari, quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt: quæ vita propter tranquillitatem, & propter ipsius scientiæ suavitatem, qua nihil est hominibus jucundius, plures, quam utile fuit rebus publicis, delectavit. Itaque, ut ei studio se⁵⁷ excellentissimis ingeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate vacui ac liberi temporis, multo plura, quam erat necesse, doctissimi homines, otio nimio & ingeniis uberri-
mis affluentes, curanda sibi esse, ac quærenda, & investiganda duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina, eadem videtur & recte

faciendi, & bene dicendi magistra; neque disjuncti doctores, sed iidem erant vivendi præceptores atque dicendi; ut ille apud Homerum Phœnix, qui se a Peleo patre Achilli juveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret *oratore verborum, actoremque rerum*. Sed ut homines, labore affiduo & quotidiano affueti, cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se, aut ad talos, aut ad tesseras conferunt, aut etiam novum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum: sic illi a negotiis publicis, tanquam ab opere, aut temporibus exclusi, aut voluntate sua feriati, totos se alii ad poëtas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt, alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt, atque in iis artibus, quæ repertæ sunt, ut puerorum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne tempus atque ætates suas consumserunt. Sed quod erant quidam, iique multi, qui aut in republica propter ancipitem, quæ non potest esse sejuncta, faciendi dicendique sapientiam, florerent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut, qui minus ipsi in republica versarentur, sed hujus tamen ejusdem sapientiæ doctores es-

sent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates: inventi sunt, qui, cum ipsi doctrina & ingeniis abundarent, a re autem civili & a negotiis, animi quodam judicio, abhorrent, hanc dicendi exercitationem exagitarent atque contemnerent; quorum princeps Socrates fuit, is, qui omnium eruditorum testimonio, totiusque judicio Græciæ, cum prudentia, & acumine, & venustate, & subtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cumque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps. Is iis, qui hæc, quæ nos ⁶⁰nunc quærimus, tractarent, agerent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio, atque in iis exercitatio, *philosophia* nominaretur, hoc commune nomen eripuit, sapienterque sentiendi, & ornate dicendi scientiam, re coherentes, disputationibus suis separavit: cujus ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, cum ipse litteram Socrates nullam reliquisset. Hinc dis- ⁶¹cidium illud exstitit quasi linguæ atque cordis, absurdum sane, & inutile, & reprehendendum, ut alii nos sapere, alii dicere docerent. Nam, cum essent plures orti fere a Socrate, quod ex illius variis, & diversis, & in omnem partem

diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat; profeminatæ sunt quasi familiæ diffidentes inter se, & multum disjunctæ, & dispares, cum tamen omnes se philosophi Socraticos & dici vellent, & esse arbitrarentur.

I7 Ac primo ab ipso Platone Aristoteles & Xenocrates; quorum alter Peripateticorum, alter ⁶²Academix nomen obtinuit: deinde ab Antisthene, qui patientiam, & duritiam in Socratico sermone maxime adamarat, Cynici primum, deinde Stoici: tum ab Aristippo, quem illæ magis voluptariæ disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia manavit, quam ille, & ejus posterii simpliciter defenderunt; illi, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satisfaciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt. Fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant; Eretricorum, Herilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum; sed ea horum vi & disputationibus sunt jamdiu fracta & exstincta. ⁶³Ex illis autem, quæ remanent, ea philosophia, quæ suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quærimus, & quem

auctorem publici consilii, & gerendæ civitatis ducem, & sententiæ atque eloquentiæ principem, in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus. Nec ulla tamen ei philosophiæ fiet injuria a nobis. Non enim repelletur inde, quo aggredi cupiet: sed in hortulis quiescet suis, ubi vulgus, ubi etiam recubans molliter & delicate, nos avocatur a rostris, a judiciis, a curia, fortasse sapienter, hac præsertim republica. Verum ego non ⁶⁴ quæro nunc, quæ sit philosophia verissima, sed quæ oratori conjuncta maxime. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus: sunt enim & boni viri, & quoniam sibi ita videntur, beati: tantumque eos admoneamus, ut illud, etiam si est verissimum, tacitum tamen, tamquam mysterium, teneant, quod negant versari in republica esse sapientis. Nam, si hoc nobis, atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi. Stoicos autem, quos minime ¹⁸ improbo, dimitto tamen, nec eos iratos ve- ⁶⁵ reor, quoniam omnino irasci nesciunt; atque hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam, virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed utrumque est in his, quod ab hoc, quem instruimus, oratore valde ab-

horreat: vel, quod omnes, qui sapientes non
sint, servos, latrones, hostes, insanos esse
dicunt; neque tamen quemquam esse sapien-
tem. Valde autem est absurdum, ei concio-
nem, aut senatum, aut ullum cœtum homi-
num committere, cui nemo illorum, qui ad-
sint, sanus, nemo civis, nemo liber esse vi-
66 deatur. Accedit, quod orationis etiam genus
habent fortasse subtile, & certe acutum; sed,
ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens
ab auribus vulgi, obscurum, inane, jejunum,
ac totum ejusmodi, quo uti ad vulgus nullo
modo possit. Alia enim & bona, & mala vi-
dentur Stoicis, & ceteris civibus, vel potius
gentibus: alia vis honoris, ignominia, præ-
mii, supplicii: vere, an secus, nihil ad hoc
tempus: sed ea si sequamur, nullam um-
67 quam rem dicendo expedire possimus. Reli-
qui sunt Peripatetici & Academici: quam-
quam Academicorum nomen est unum, sen-
tentia duæ. Nam Speusippus, Platonis so-
roris filius, & Xenocrates, qui Platonem
audierat, & qui Xenocratem, Polemo, &
Crantor, nihil ab Aristotele, qui una audie-
rat Platonem, magnopere dissensit: copia
fortasse, & varietate dicendi pares non fue-
runt. Arcefilas primum, qui Polemonem
audie-

audierat, ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit: quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi, aspernatum esse omne animi sensusque iudicium, primumque instituisse, (quamquam id fuit Socraticum maxime,) non, quid ipse sentiret, ostendere; sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare. Hinc hæc recentior Academia emanavit, in qua existit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades: cuius ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum, & focerum meum Scævolam, qui eum Romæ audivit adolescens, & Q. Metellum L. F. familiarem meum, clarissimum virum, qui illum a se adolescente Athenis, jam affectum senectute, multos dies auditum esse dicebat. Hæc autem, ut ex Apennino, fluminum, sic ex communi sapientium jugo, sunt doctrinarum facta divortia, ut philosophi, tanquam in superum mare Ionium defluerent, Græcum quoddam, & portuosum: oratores autem in inferum hoc Tuscum & barbarum, scopulosum atque infestum, laborerent, in quo etiam ipse Ulysses errasset.

70 Quare, si hac eloquentia atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat, aut negare oportere, quod arguare, aut, si id non possit, tum ostendere, quod is fecerit, qui infimuletur, aut recte factum, aut alterius culpa aut injuria, aut ex lege, aut non contra legem, aut imprudentia, aut necessario, aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit, ac licuerit; & si satis esse putatis, ea, quæ isti scriptores artis docent, discere, quæ multo tamen ornatus, quam ab illis dicuntur, & uberius explicavit Antonius; sed, si his contenti estis, atque iis etiam, quæ dici voluistis a me: ex ingenti quodam oratorem immensoque campo in exiguum sane gyrum compellit. Sin
71 veterem illum Periclem, aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem, sequi vultis, & si illam præclaram & eximiam speciem oratoris perfecti & pulcritudinem adamastis; aut vobis hæc Carneadia, aut illa Aristotelia vis
72 comprehendenda est. Namque (ut ante dixi) veteres illi usque ad Socratem, omnem omnium rerum, quæ ad mores hominum, quæ ad vitam, quæ ad virtutem, quæ ad rempublicam pertinebant, cognitionem &

scientiam cum dicendi ratione iungebant; postea diffociati (ut exposui) a Socrate differti a doctis, & deinceps a Socraticis item omnibus, philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam: neque quidquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his, aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promiscue haurirent, si manere in pristina communione voluissent. Sed, ut pontifices veteres, propter sacrificiorum multitudinem tres viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti: sic Socratici a se causarum actores & a communi philosophiæ nomine separaverunt, cum veteres dicendi & intelligendi mirificam societatem esse voluissent.

Quæ cum ita sint, paullulum equidem de me deprecabor, & petam a vobis, ut ea, quæ dicam, non de memetipso, sed de oratore dicere putetis. Ego enim sum is, qui, cum summo studio patris in pueritia doctus essem, & in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum, quantum ipse forsitan vobis videar, detuliffem, non possim dicere, me hæc, quæ nunc complector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse: quip-

pe qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim, annosque natus unum & viginti, nobilissimum hominem & eloquentissimum, in iudicium vocarim; cui disciplina fuerit forum, magister usus, & leges, & instituta populi Romani, mosque majorum.

75 Paullum fitiens istarum artium, de quibus loquor, gustavi, quæstor in Asia cum essem, æqualem fere meum ex Academia rhetorem nactus, Metrodorum illum, de cuius memoria commemoravit Antonius; & inde decedens, Athenis: ubi ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quæ biduo serius veneram, succensuissem. Quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinæ, non modo non pro me, sed contra me est potius, (non enim, quid ego, sed quid orator possit, disputo:) atque hos omnes, qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos. Scribunt enim de litium genere, & de principiis, & de nar-

76 rationibus. Illa vis autem eloquentiæ tanta est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum, omnisque naturæ, quæ mores hominum, quæ animos, quæ vitam continet, originem, vim, mutationesque teneat; eadem mores, leges, jura describat, rempublicam

regat, omniaque, ad quamcumque rem pertineant, ornate, copioseque dicat. In quo 77 genere nos quidem versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus: neque tamen istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum vitæ suæ collocarunt, multum sane in disputatione concedimus. Quid enim meus familiaris C. Vellejus afferre 21 potest, quamobrem voluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim vel tatarari, si velim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Vellejus est rudis, unusquisque nostrum versatus? Quid est, quod aut Sex. Pompejus, aut duo Balbi, aut meus amicus, qui cum Panætio vixit, M. Vigellius, de virtute hominum Stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam, aut vestrum quisquam concedere? Non est enim philosophia similis artium reliquarum. Nam quid faciet in geometria, qui non didicerit? quid in musicis? aut taceat oportebit, aut nefanus quidem judicetur. Hæc vero, quæ sunt in philosophia, ingeniis eruuntur, ad id, quod in quoque verisimile est, eliciendum acutis atque acribus, eaque exercitata ora-

tione poliuntur. Hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi, istos quidem [nostros] verberabit, neque se
 80 ab iis contemni ac despici finet. Sin aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque sententiam possit dicere, & in omni causa duas contrarias orationes, præceptis illius cognitiss, explicare, aut hoc Arcefilæ modo, & Carneadis, contra omne, quod propositum sit, differat; quique ad eam rationem adjungat hunc rhetoricum usum, moremque exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens & gravis, nec sine varietate doctrinæ satis politus & sapiens esse orator potest.

81 Quare Coracem istum vestrum patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent, clamatores odiosi ac molesti; Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem, tamquam pueriles delicias aliquas, depingere: nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni & hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illares tantâ sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum umquam

attigit, comprehensa esse videatur. Tum 22
Catulus, Haudquaquam hercle, inquit, Crasse, 82
mirandum est, esse in te tantam dicendi vel
vim, vel suavitatem, vel copiam; quem qui-
dem antea natura rebar ita dicere, ut mihi
non solum orator summus, sed etiam sapien-
tissimus homo viderere: nunc intelligo, illa
te semper etiam potiora duxisse, quæ ad sa-
pientiam spectarent, atque ex his hanc di-
cendi copiam fluxisse. Sed tamen, cum omnes
gradus ætatis recordor tuæ, cumque vitam
tuam ac studia considero: neque, quo tem-
pore ista didiceris, video, nec magnopere te
istis studiis, hominibus, libris, intelligo de-
ditum. Neque tamen possum statuere, utrum
magis mirer, te illa, quæ mihi persuades
maxima esse adjumenta, potuisse in tuis tan-
tis occupationibus perdiscere; an, si non po-
tueris, posse isto modo dicere. Hic Crassus, 83
Hoc tibi, inquit, Catule, primum persua-
deas velim, me non multo secus facere, cum
de oratore disputem, ac facerem, si esset mi-
hi de histrione dicendum. Negarem enim,
posse eum satisfacere in gestu, nisi palæstram,
nisi saltare didicisset: neque, ea cum dice-
rem, me esse histrionem necesse esset, sed
fortasse non stultum alieni artificii existima-

84 torem. Similiter nunc de oratore, vestro impulsu, loquor, summo scilicet. Semper enim, quacumque de arte, aut facultate quaeritur, de absoluta & perfecta quaeri solet. Quare si jam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo. quid enim nunc sim ineptus? ita me existimari scio. Quod si ita est, summus tamen certe non sum. Neque enim apud homines res est ulla difficilius, neque major, neque quae plura adjumenta doctrinae desideret.

85 Attamen quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est. Vis enim, & natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis & quanta sit, intelligi non potest. Me autem, Catule, fateor, neque hodie in istis libris, & cum istis hominibus vivere: nec vero, id quod tu recte commemorasti, ullum umquam habuisse sepositum tempus ad discendum, ac tantum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi

23 puerilis aetas, forenses feriae concesserint. At,

86 si quaeris, Catule, de doctorina ista, quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini, & ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rempublicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumserunt, quos

discentes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur, qui eas ad usum transferunt: aliter ab iis, qui ipsarum artium tractatu delectati, nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium & summa jam senectute est, & quotidie commentatur. nihil enim curat aliud. at Q. Velocius puer addidicerat. sed quod erat aptus ad illud, totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucium,

- - - *quamvis bonus ipse*

Samnis in ludo, ac rudibus cuivis satis asper.
sed plus operæ foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius quotidie cantabat. erat enim scenicus. quid faceret aliud? At Numerius Furius, noster familiaris, cum est commodum, cantat. est enim paterfamilias, est eques Romanus. puer didicit, quod discendum fuit. Eadem ratio est harum artium maximarum. dies & noctes virum summa virtute & prudentia videbamus, philosopho cum operam daret, Q. Tuberonem. At ejus avunculum vix intelligeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. Ista discuntur facile, si & tantum sumas, quantum opus sit, & habeas, qui docere fideliter possit, & scias etiam ipse discere. Sed si tota vita nihil velis 88

aliud agere, ipsa tractatio & quæstio quotidie ex se gignat aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges. Ita fit, ut agitatione rerum sit infinita cognitio, facilis usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumque permaneat. Libet autem semper discere; ut si velim ego talis optime ludere, aut pilæ studio tenear, etiam fortasse, si assequi non possim. at alii, quia præclare faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut Titius pila, Brulla
89 talis. Quare nihil est, quod quisquam magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. Namque aut senes ad eas accesserunt; aut usque ad senectutem in studiis detinentur; aut sunt tardissimi. Res quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quisque cito potuerit, numquam omnino
24 possit perdiscere. Jam, jam, inquit Catulus,
90 intelligo, Crasse, quid dicas: & hercule assentior. Satis video tibi, homini ad perdiscendum acerrimo, ad ea cognoscenda, quæ dicis, fuisse temporis. Pergisne, inquit Crassus, me, quæ dicam, de me, non de re putare dicere? Sed jam, si placet, ad instituta redeamus. Mihi vero, Catulus inquit, placet.

Tum Crassus, Quorsum igitur hæc spe- 91
tat, inquit, tam longa, & tam alte repetita
oratio? hæ duæ partes, quæ mihi supersunt,
illustrandæ orationis, ac totius eloquentiæ
cumulandæ, quarum altera dici postulat or-
nate, altera apte, hanc habent vim, ut sit
quam maxime jucunda, quam maxime in
sensus eorum, qui audiunt, influat, & quam-
plurimis sit rebus instructa. Instrumentum 92
autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum
ex vulgi opinionibus, exiguum sane atque
mendicum est. illud rursus ipsum, quod tra-
dunt isti, qui profitentur se dicendi magistros,
non multum est majus, quam illud vulgare
ac forense. Apparatu nobis opus est, & re-
bus exquisitis undique & collectis, arcessitis,
comportatis, ut tibi, Cæsar, faciendum est
ad annum, ut ego in ædilitate laboravi, quod
quotidianis, & vernaculis rebus satisfacere
me posse huic populo non putabam. Verbo- 93
rum eligendorum, & collocandorum, & con-
cludendorum facilis est vel ratio, vel sine ra-
tione, ipsa exercitatio. Rerum est silva ma-
gna, quam cum Græci jam non tenerent, ob
eamque causam juvenus nostra dedisceret
pæne discendo, etiam Latini, si diis placet,
hoc biennio magistri dicendi exstiterunt: quos

ego censor edicto meo fastuleram; non quo
 (ut nescio quos dicere ajebant) acui ingenia
 adolescentium nollem, sed contra ingenia ob-
 24 tundi nolui, corroborari impudentiam. Nam
 apud Græcos, qui ejusmodi essent, videbam
 tamen esse, præter hanc exercitationem lin-
 guæ, doctrinam & humanitatem dignam
 scientia: hos vero novos magistros nihil in-
 telligebam posse docere, nisi ut auderent:
 quod etiam cum bonis rebus conjunctum, per
 se ipsum est magnopere fugiendum. Hoc
 cum unum traderetur, & cum impudentiæ
 ludus esset; putavi esse censoris, ne longius
 25 id serperet, providere. Quamquam non hæc
 ita statuo atque decerno, ut desperem, La-
 tine ea, de quibus disputavimus, tradi ac
 perpoliri: patitur enim & lingua nostra, &
 natura rerum, veterem illam excellentemque
 prudentiam Græcorum ad nostrum usum mo-
 remque transferri: sed hominibus opus est
 eruditis, qui adhuc, in hoc quidem genere,
 nostri nulli fuerunt: sin quando exstiterint,
 etiam Græcis erunt antepoenendi.

25 Ornatur igitur oratio genere primum, &
 26 quasi colore quodam & succo suo. Nam ut
 gravis, ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis,
 ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut do-

lores habeat, quantum opus sit, non est singulorum articulorum: in toto spectantur hæc corpore. Ut porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus; id non debet esse fufum æquabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint, quasi in ornatu, disposita quædam insignia & lumina. Genus 97 igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, & quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet: (non enim a me jam expectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta: aliud quiddam majus, & ingenia me hortantur vestra, & ætates). Difficile enim dictu est, 98 quænam causa sit, cur ea, quæ maxime sensus nostros impellunt voluptate, & specie prima acerrime commovent, ab iis celerrime fastidio quodam & satietate abalienemur. Quanto colorum pulcritudine & varietate floridiora sunt in picturis novis pleraque, quam in veteribus? quæ tamen, etiamsi primo adspectu nos ceperunt, diutius non delectant; cum iidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto molliores sunt & delicatiora in cantu flexiones & falsæ vocolæ, quam certæ & severæ? quibus

tamen non modo austeri, sed, si sæpius fiunt, 99 multitudo ipsa reclamatur. Licet hoc videre in reliquis sensibus; unguentis minus diu nos delectari, summa & acerrima suavitate conditis, quam his moderatis: & magis laudari, quod ceram, quam quod crocum olere videatur: in ipso tactu esse modum & mollitudinis & lævitatibus. Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius, quique dulcitudine præter ceteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit? Quis potionem uti, aut cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea, quæ leviter sensum voluptate 100 moveant, facillime effugiant satietatem. Sic omnibus in rebus, voluptatibus maximis fastidium finitimum est: quo hoc minus in oratione miremur; in qua vel ex poetis, vel oratoribus possumus judicare, concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta, vel poetis, vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo citius in oratoris aut in poetæ cincinnis ac fuce offenditur, quod sensus, in nimia voluptate, natura, non mente fatiantur; in scriptis & in dictis non aurium

solum, sed animi iudicio etiam magis, infu-
cata vitia noscuntur. Quare, *bene, & prae-* 26
clare, quamvis nobis sæpe dicatur; *belle, &* 101
festive, nimium sæpe nolo. quamquam illa
ipsa exclamatio, *Non potest melius*, fit velim
crebra: sed habeat tamen illa in dicendo ad-
miratio ac summa laus umbram aliquam &
recessum, quo magis id, quod erit illuminatum,
exstare atque eminere videatur. Numquam 102
agit hunc versum Roscius eo gestu, quo potest,

*Nam sapiens virtuti honorem, praemium,
haud praedam petit:*

sed abjicit prorsus, ut in proximos

*Ecquid video? ferro septus possidet sedes
sacras?*

incidat, aspiciat, admiretur, stupefcat. Quid
ille alter:

Quid petam praesidii?

quam leniter? quam remisse? quam non
actuose? instat enim

O pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si
esset consumpta superiore motu & exhausta,
Neque id actores prius viderunt, quam ipsi
poëtæ, quam denique illi etiam, qui fece-
runt modos, a quibus utrisque summittitur
aliquid, deinde augetur, extenuatur, infla-

103 tur, variatur, distinguitur. Ita sit nobis igitur ornatus & suavis orator, (nec tamen potest aliter esse,) ut suavitatem habeat austeram & solidam, non dulcem atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum præcepta, quæ dantur, ejusmodi sunt, ut ea, quamvis vitiosissimus orator, explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum silva rerum ac sententiarum comparanda est, qua de parte dixit Antonius. Hæc formanda filo ipso & genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis.

104 Summa autem laus eloquentiæ est, amplificare rem ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid & tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum atque ab-
 27 jiciendum. Id desideratur omnibus iis in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid, vel cum conciliamus animos, vel
 105 cum concitamus. Sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque una laus oratoris est propria maxime. Etiam major est illa exercitatio, quam extremo sermone instruxit Antonius (primo rejiciebat) laudandi & vituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam & amplificandam
 oratio-

erationem accommodatius, quam utrumque horum cumulatissime facere posse. Consequenter etiam illi loci, qui quamquam proprii causarum, & inhærentes in earum nervis esse debent, tamen quia de universa re tractari solent, communes a veteribus nominati sunt: quorum partim habent vitiorum & peccatorum acrem quandam cum amplificatione incusationem, aut querelam, contra quam dici nihil solet, nec potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in parricidam; quibus uti, confirmatis criminibus, oportet; aliter enim jejuni sunt, atque inanes: alii autem habent deprecationem, aut miserationem: alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque partem disseri copiose licet. Quæ exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur: apud antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio & copia petebatur. De virtute enim, de officio, de æquo & bono, de dignitate, utilitate, honore, ignominia, præmio, pœna, similibusque de rebus, in utramque partem dicendi animos, & vim, & artem habere debemus. Sed, quoniam de nostra possessione depulsi, in parvo, & eo litigioso, prædiolo

relictis sumus, & aliorum patroni, nostra tenere tuerique non potuimus: ab iis, (quod indignissimum est,) qui in nostrum patrimonium irruerunt, quod opus est nobis mu-
28 tuemur. Dicunt igitur nunc quidem illi, qui
109 ex particula parva urbis ac loci nomen habent, & Peripatetici philosophi, aut Academici nominantur, olim autem, propter eximiam rerum maximarum scientiam, a Græcis politici philosophi appellati, universarum rerum publicarum nomine vocabantur, omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut definitæ controversiæ certis temporibus ac reis; hoc modo: Placeatne a Carthaginensibus captivos nostros, redditis suis, recuperari? aut infinite de universo genere quærentis: Quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit? Atque horum superius illud genus, causam aut controversiam appellant, eamque tribus, lite, aut deliberatione, aut laudatione definiunt: hæc autem altera quæstio infinita & quasi proposita, consultatio nominatur. atque hæc hactenus lo-
110 quuntur. Etiam hac in instituendo divisione utuntur, sed ita, non ut jure, aut iudicio, ut denique recuperare amissam possessionem, sed ut ex jure civili, furculo defringendo, usur-

pare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque idipsum lacinia. Nunc enim apud Philonem, quem in Academia maxime vigere audio, etiam harum jam causarum cognitio exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in prima arte tradenda nominant, & oratoris esse dicunt: sed neque vim, neque naturam ejus, nec partes, nec genera proponunt, ut præteriri omnino fuerit fatius, quam attentatum deferri. nunc enim inopia reticere intelliguntur; tum iudicio viderentur.

Omnis igitur res eandem habet naturam ²⁹ ambigendi, de qua quæri & disceptari potest, ¹¹¹ sive in infinitis consultationibus disceptatur, sive in iis causis, quæ in civitate, & in forensi disceptatione versantur; neque est ulla, quæ non aut ad cognoscendi, aut ad agendi vim rationemque referatur. Nam aut ipsa ¹¹² cognitio rei scientiaque perquiritur, ut, Virtus suamne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur? aut agendi consilium exquiritur, ut, Sitne sapienti capeffenda respublica? Cognitionis autem tres modi, ¹¹³ conjectura, definitio, &, ut ita dicam, consecutio. Nam, quid in re sit, conjectura

quæritur, ut illud, Sitne in humano genere sapientia. Quam autem vim quæque res habeat, definitio explicat: ut, si quæretur, quid sit sapientia? Consecutio autem tractatur, cum, quid quamque rem sequatur, inquiritur: ut illud, Sitne aliquando mentiri **¶114** boni viri? Redeunt rursus ad conjecturam, eamque in quatuor genera dispertunt. Nam aut quid sit, quæritur, hoc modo: Naturane sit jus inter homines, an opinionibus? aut, quæ sit origo cujusque rei? ut, quod sit initium legum, aut rerum publicarum? aut causa, & ratio: ut, si quæretur, cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant? aut de immutatione; ut, si disputetur, num interire virtus in homine, aut num in vitium **¶115** possit converti? Definitionis autem sunt disceptationes, aut, cum quæritur, quid in communi mente quasi impressum sit; ut, si differatur, idne sit jus, quod maximæ parti sit utile: aut, cum, quid cujusque sit proprium, exquiritur; ut ornate dicere, propriumne sit oratoris, an id etiam aliquis præterea possit? aut, cum res distribuitur in partes; ut, si quæretur, quot sint genera rerum expetendarum, aut, sintne tria, corporis, animi, externarumque rerum; aut,

cum, quæ forma, & quasi naturalis nota
 cujusque sit, describitur; ut, si quæeratur
 avari species, seditiosi, gloriosi. Consecu- 116
 tionis autem duo prima quæstionum genera
 ponuntur. Nam aut simplex est disceptatio,
 ut, si differatur, Expetendane sit gloria: aut
 ex comparatione, Laus an divitiæ magis ex-
 petendæ sint. Simplicium autem sunt tres
 modi, de expetendis fugiendisve rebus; ut,
 Expetendine honores sint? num fugienda
 paupertas? de æquo aut iniquo; ut, Aequum-
 ne sit ulcisci injurias etiam propinquorum?
 de honesto aut turpi; ut hoc, Sitne hone-
 stum, gloriæ causa mortem obire? Compa- 117
 rationis autem duo sunt modi: unus, cum,
 idemne sit, an aliquid interfit, quæeritur;
 ut, metuere & vereri; ut rex & tyrannus:
 ut assentator & amicus: alter, cum, quid
 præstet aliud alii, quæeritur: ut illud, Opti-
 mine cujusque sapientes, an populari laude
 ducantur? Atque eæ quidem disceptationes,
 quæ ad cognitionem referuntur, sic fere a
 doctissimis hominibus describuntur. Quæ 30
 vero referuntur ad agendum, aut in officii 118
 disceptatione versantur, quo in genere, quid
 rectum faciendumque sit, quæeritur; cui loco
 omnis virtutum & vitiorum est silva subjecta:

aut in animorum aliqua permotione aut gignenda, aut sedanda, tollendave tractantur. Huic generi subjectæ sunt cohortationes, objurgationes, consolationes, miserationes, omnisque ad omnem animi motum & impulsio, & si ita res feret, mitigatio. ¹¹⁹ Explicatis igitur his generibus, ac modis disceptationum omnium, nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit ab Antonii divisione nostra partitio. Eadem enim sunt membra in utriusque disputationibus, sed paullo secus a me, atque ab illo, partita ac distributa. Nunc ad reliqua progrediar, meque ad meum munus pensumque revocabo. Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quæque genera quæstionum argumenta sumenda: sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam quia longum est, quam quia perspicuum, dici nihil est necesse.

¹²⁰ Ornatissimæ sunt igitur orationes eæ, quæ latissime vagantur, & a privata ac singulari controversia se ad universi generis vim explicandam conferunt & convertunt, ut ii, qui audiant, natura, & genere, & universa re cognita de singulis reis, & criminibus, & ¹²¹ litibus statuere possint. Hanc ad consuetu-

dinem exercitationis vos, adolescentes, est cohortatus Antonius, atque a minutis angustisque concertationibus ad omnem vim varietatemque vos differendi traducendos putavit. Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani, atque hujus ambulationis antemeridianæ, aut nostræ pomeridianæ sessionis. Non enim solum acuenda nobis, neque procudenda lingua est; sed onerandum complendumque pectus maximarum rerum & plurimarum suavitate, copia, varietate. Nostra est enim ^{3E} (si modo nos oratores sumus, si in civium ¹²² disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores & principes sumus) nostra est, inquam, omnis ista prudentiæ doctrinæque possessio, in quam homines, quasi caducam atque vacuam, abundantes otio, nobis occupatis, involaverunt, atque etiam aut irridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cavillantur, aut aliquid de oratoris arte paucis præcipiunt libellis, eosque rhetoricos inscribunt; quasi non illa sint propria rhetorum, quæ ab iisdem de justitia, de officio, de civitatibus instituendis & regendis, de omni vivendi, denique etiam

123 de naturæ ratione dicuntur. Quæ quoniam jam aliunde non possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus; dummodo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent, & quam intuentur, transferamus: neque (ut ante dixi) omnem teramus in his discendis rebus ætatem, sed cum fontes viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, numquam cognoscet omnino, tum, quotiescumque opus erit, ex iis tantum, quantum

124 res petet, hauriamus. Nam neque tam est acris acies in naturis hominum, & ingeniis, ut res tantas quisquam, nisi monstratas, possit videre: neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo adspexerit. In hoc igitur tanto tam immensoque campo, cum liceat oratori vagari libere, atque, ubicumque confiterit, consistere in suo, facile suppedi-

125 tat omnis apparatus ornatusque dicendi. Rerum enim copia verborum copiam gignit: & si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex rei natura quidam splendor in verbis. sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili, & flagret studio, & a natura adjuvetur, & in universorum generum infinitis

disceptationibus exercitatus; ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque cognovit: næ ille haud sane, quemadmodum verba fruatur & illuminet, a magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, labetur.

Hic Catulus, Dii immortales, inquit, ³²
quantam rerum varietatem, quantam vim, ¹²⁶
quantam copiam, Crasse, complexus es, quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es, & in majorum suorum regno collocare! Namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus, semperque esse in omni orationis ratione versatos. Ex ¹²⁷
quibus Eleus Hippas, cum Olympiam venisset, maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est, cuncta pæne audiente Græcia, nihil esse ulla in arte rerum omnium, quod ipse nesciret: nec solum has artes, quibus liberales doctrinæ, atque ingenuæ continerentur, geometriam, musicam, litterarum cognitionem, & poëtarum, atque illa, quæ de naturis rerum, quæ de hominum moribus, quæ de rebus publicis dicerentur: sed annulum, quem haberet, pallium, quo

amictus, foccos, quibus indutus esset, se sua
128 manu confecisse. Scilicet nimis hic quidem
est progressus, sed ex eo ipso est conjectura
facilis, quantum sibi illi ipsi oratores de præ-
clarissimis artibus appetierint, qui ne sordi-
diores quidem repudiarint. Quid de Prodicò
Chio? quid de Thrasymacho Chalcedonio,
de Protagora Abderita loquar? quorum unus-
quisque plurimum temporibus illis, etiam de
129 natura rerum & differuit & scripsit. Ipse
ille Leontinus Gorgias, quo patrono (ut Plato
voluit) philosopho succubuit orator, qui aut
non est victus umquam a Socrate, neque ser-
mo ille Platonis verus est: aut, si est victus,
eloquentior videlicet fuit, & disertior Socra-
tes, &, ut tu appellas, copiosior & melior
orator. Sed hic, in illo ipso Platonis libro,
de omni re, quæcumque in disceptationem
quæstionemque vocaretur, se copiosissime di-
cturum esse profitetur; isque princeps ex
omnibus ausus est in conventu poscere, qua
de re quisque vellet audire: cui tantus ho-
nos habitus est a Græcia, soli ut ex omnibus
Delphis non inaurata statua, sed aurea sta-
130 tueretur. Atque ii, quos nominavi, multi-
que præterea summi dicendi auctores, uno
tempore fuerunt: ex quibus intelligi potest,

ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis; oratorisque nomen apud antiquos in Græcia, majore quadam vel copia vel gloria, floruisse. Quo quidem magis dubito, tibi plus laudis, an Græcis vituperationis esse tribuendum statuam, cum tu, in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in civitate, vel privatorum negotiis pæne omnibus, vel orbis terræ procuratione, ac summi imperii gubernatione districtus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis, eamque omnem cum ejus, qui consilio & oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris: illi nati in litteris, ardentisque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem, & traditum, & suum conservarint. Tum Crassus, Non in hac, inquit, una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus, distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium diminutæ. An tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis, alios, qui vulneribus, alios, qui oculis mederentur? num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante,

tam discerptas fuisse, ut nemo genus univ-
 fum complecteretur, atque ut alius aliam
 sibi partem, in qua elaboraret, seponeret?

- 133 Equidem sæpe hoc audivi de patre & de fo-
 cero meo, nostros quoque homines, qui ex-
 cellere sapientiæ gloria vellent, omnia, quæ
 quidem tum hæc civitas posset, solitos esse
 complecti. Meminerant illi Sex. Aelium,
 M'. vero Manilium nos etiam vidimus trans-
 verso ambulante foro; quod erat insigne,
 eum, qui id faceret, facere civibus omnibus
 consilii sui copiam: ad quos olim & ita am-
 bulantes, & in solio sedentes domi, sic ad-
 batur, non solum ut de jure civili ad eos,
 verum etiam de filia collocanda, de fundo
 emendo, de agro colendo, de omni denique
 134 aut officio, aut negotio referretur. Hæc fuit
 P. Craffi illius veteris, hæc Ti. Coruncanii,
 hæc proavi generi mei, Scipionis, pruden-
 tissimi hominis, sapientia, qui omnes ponti-
 fices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus
 divinis atque humanis rebus referretur: ii-
 demque & in senatu, & apud populum, &
 in causis amicorum, & domi, & militiæ
 135 consilium suum fidemque præstabant. Quid
 enim M. Catoni, præter hanc politissimam
 doctrinam transmarinam atque adventiciam,

defuit? num, quia jus civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, juris scientiam negligebat? At utroque in genere & laboravit, & præstitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in republica capeffenda fuit? nemo apud populum fortior, nemo melior senator; idem facile optimus imperator: denique nihil in hac civitate temporibus illis sciri discive potuit, quod ille non cum investigarit & scierit, tum etiam conscripserit. Nunc contra plerique ad honores adipiscen- 136
dos & ad rempublicam gerendam nudi veniunt atque inermes; nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis; effert se, si unum aliquid affert, ut bellicam virtutem, aut usum aliquem militarem, quæ sane nunc quidem obsoleverunt; aut juris scientiam, ne ejus quidem universi; nam pontificium, quod est conjunctum, nemo discit; aut eloquentiam, quam in clamore & in verborum cursu positam putant: omnium vero bonarum artium, denique virtutum ipsarum societatem cognitionemque non norunt. Sed, ut ad Græcos 34
referam orationem, (quibus carere in hoc 137
quidem sermonis genere non possumus: nam

nam ut virtutis a nostris, sic doctrinae sunt ab illis exempla repetenda;) septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes & haberentur, & vocarentur. Hi omnes, praeter Milesium Thalen, civitatibus suis praefuerunt. Quis doctior iisdem illis temporibus, aut cuius eloquentia litteris instructior fuisse traditur, quam Pisistrati? qui primus Homeri libros, confusos antea, sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita eloquentia floruit, 738 ut litteris doctrinaque praestaret. Quid Pericles? de cuius dicendi copia sic accepimus, ut, cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriae severius, tamen id ipsum, quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus & jucundum videretur: cuius in labris veteres Comici, etiam cum illi male dicerent (quod tum Athenis fieri licebat), leporem habitasse dixerunt, tantamque in eo vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc non clamator aliquis ad clesydram latrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excel-

lens, quadraginta annos præfuit Athenis & urbanis, eodem tempore, & bellicis rebus. Quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus suis quidem non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracusium doctrinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguæ solum, verum etiam animi ac virtutis magister, ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum, Cononis, præstantissimi imperatoris, filium, summum ipsum imperatorem, hominemque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnis Græciæ? aut Xenophon Agefilaum? aut Philolaum Archytas Tarentinus? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiæ Græciam, quæ quondam magna vocitata est? Equidem non arbitror. Sic enim video, unam quandam omnium rerum, quæ essent homine erudito dignæ, atque eo, qui in republica vellet excellere, fuisse doctrinam: quam qui accepissent, si iidem ingenio ad pronuntian- dum valuissent, & se ad dicendum quoque,

139

35
140

non repugnante natura, dedissent, eloquen-
 141 tia præstitisse. Itaque ipse Aristoteles, cum
 florere Isocratem nobilitate discipulorum vi-
 deret, quod ipse suas disputationes a causis
 forensibus & civilibus ad inanem sermonis
 elegantiam transfulisset, mutavit repente to-
 tam formam prope disciplinæ suæ, versum-
 que quendam Philoctetæ paullo secus dixit.
 Ille enim *turpe* sibi ait *esse tacere, cum bar-
 baros: hic autem, cum Isocratem pateretur
 dicere.* Itaque ornavit & illustravit doctri-
 nam illam omnem, rerumque cognitionem
 cum orationis exercitatione conjunxit. Ne-
 que vero hoc fugit sapientissimum regem,
 Philippum, qui hunc Alexandro filio docto-
 rem accierit, a quo eodem ille & agendi ac-
 142 ciperet præcepta & loquendi. Nunc, si qui
 volet, eum philosophum, qui copiam nobis
 rerum orationisque tradat, per me appellet
 oratorem licet; si hunc oratorem, quem
 ego dico sapientiam junctam habere eloquen-
 tiæ, philosophum appellare malit, non im-
 pediam: dummodo hoc constet, neque in-
 fantiam ejus, qui rem norit, sed eam expli-
 care dicendo non queat; neque inscientiam
 illius, cui res non suppetat, verba non de-
 sint, esse laudandam: quorum si alterum sit
 optan-

optandum, malim equidem indisertam prudentiam, quam stultitiam loquacem. Sin ¹⁴³ quærimus, quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est. quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est. sin eos disjungent; hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia: quæ quamvis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus afferre videatur. Hæc cum Crassus dixisset, parumper & ipse conticuit, & ceteris silentium fuit.

Tum Cotta, Equidem, inquit, Crasse, ³⁶ non possum queri, quod mihi videre aliud ¹⁴⁴ quiddam, & non id, quod susceperis, disputasse: plus enim aliquando attulisti, quam tibi esset tributum a nobis ac denuntiatum. sed certe & hæc partes fuerunt tuæ, de illustranda oratione ut diceres, & eras ipse jam ingressus, atque in quatuor partes omnem orationis laudem descripseras: cumque de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quemadmodum primum ornate, deinde etiam apte dicere-

145 mus. Quo cum ingressus esses, repente te quasi quidam æstus ingenii tui procul a terra abripuit, atque in altum a conspectu pæne omnium abstraxit. Omnem enim rerum scientiam complexus, non tu quidem eam nobis tradidisti: (neque enim fuit tam exigui temporis) sed, apud hos quid profeceris, nescio; me quidem in Academiam totum compulisti: in qua velim sit illud, quod sæpe posuisti, ut non necesse sit consumere ætatem, atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo adspexerit: sed, etiam si est aliquanto spissius, aut si ego sum tardior, profecto numquam conquiescam, neque defatigabor ante, quam illorum ancipites vias rationesque & pro omnibus, & contra omnia disputandi, percepero.

146 Tum Cæsar, Unum, inquit, me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, umquam omnino posse perdiscere: ut mihi non sit difficile periclitari, & aut statim percipere ista, quæ tu verbis ad cælum extulisti; aut, si non potuerim, tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse con-

147 tentus. Hic Sulpicius, Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum, neque Carneadem, nec philosophorum quemquam de-

sidero; vel me licet existimes desperare, ista posse perdiscere, vel, id quod facio, contemnere. Mihi rerum forensium & communium vulgaris hæc cognitio, satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio: quæ tum denique, cum causa aliqua, quæ a me dicenda est, desiderat, quæro. Quamobrem, nisi forte es jam defessus, & si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quæ ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent: quæ ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.

Tum Crassus, Pervulgatas res requiris, ³⁷
inquit, & tibi non incognitas, Sulpici quis ¹⁴⁸
enim de isto genere non docuit, non instituit,
non etiam scriptum reliquit? sed geram mo-
rem, & ea duntaxat, quæ mihi nota sunt,
breviter exponam tibi: censebo tamen ad eos,
qui auctores & inventores sunt harum sane
minutarum rerum, revertendum. Omnis igi- ¹⁴⁹
tur oratio conficitur ex verbis: quorum pri-
mum nobis ratio simpliciter videnda est, dein-
de conjuncte. nam est quidam ornatus oratio-
nis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex
continuatis conjunctisque constat. Ergo tue-

mur verbis aut iis, quæ propria sunt, & certa quasi vocabula rerum, pæne una nata cum rebus ipsis; aut iis, quæ transferuntur, & quasi alieno in loco collocantur; aut iis, quæ
150 novamus, & facimus ipsi. In propriis est igitur verbis illa laus oratoris, ut abjecta atque obsoleta fugiat; lectis, atque illustribus utatur, in quibus plenum quiddam & sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere priorum delectus est quidam habendus, atque is aurium quodam judicio ponderandus; in quo consuetudo etiam bene loquendi
151 valet plurimum. Etiam hoc, quod vulgo de oratoribus ab imperitis dici solet, *Bonis is verbis*, aut, *Aliquis non bonis utitur*, non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu judicatur: in quo non magna laus est, vitare vitium, (quamquam id est magnum,) verum hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus &
152 copia bonorum. Sed quid ipse ædificet orator, & in quo adjungat artem, id esse a nobis quærendum atque explicandum videtur.

38 Tria sunt igitur in verbo simplici, quæ orator afferat ad illustrandam atque exornandam orationem: aut inusitatum verbum, aut
153 novatum, aut translatum. Inusitata sunt,

prisca fere ac vetusta, & ab usu quotidiani sermonis jamdiu intermissa, quæ sunt poëtarum licentiæ liberiora, quam nostræ: sed tamen raro habet etiam in oratione poëticum aliquod verbum dignitatem. neque enim illud fugerim dicere, ut Coelius, *Qua tempestate Poenus in Italiam venit: nec prolem, aut subolem, aut effari, aut nuncupari: aut, ut tu soles, Catule, non rebar, aut opinabar: & alia multa, quibus loco positis, grandior, atque antiquior oratio sæpe videri solet.* No- 154
vantur autem verba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, vel conjungendis verbis, ut hæc:

Tum pavor sapientiam omnem mihi exanimato expectorat.

Num non vis hujus me versutiloquas malitias?

videtis enim & *versutiloquas*, & *expectorat*, ex conjunctione facta esse verba, non nata: vel sæpe sine conjunctione [verba novantur], ut, *ille senius*; ut, *Dii genitales*; ut *baccarum ubertate incurvescere*. Tertius ille mo- 155
dus transferendi verbi late patet, quem necessitas genuit, inopia coacta & angustiis; post autem delectatio jucunditasque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa

reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis & dignitatem: sic verbi translatio instituta est inoplæ causa, frequentata delectationis. Nam *gemmare vi-tes, luxuriam esse in herbis, lætas segetes*, etiam rustici dicunt. quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato cum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, ejus rei, quam alieno verbo posuimus, simi-
 156 litudo. Ergo hæ translationes, quasi mu-
 tuationes sunt, cum, quod non habeas, ali-
 unde sumas. Illæ paullo audaciores, quæ non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt: quarum ego, quid vobis aut inveniendi rationem, aut genera ponam?
 39 Similitudinis est ad verbum unum contracta
 157 brevitatis, quod verbum in alieno loco, tam-
 quam in suo, positum, si agnoscitur, dele-
 ctat; si simile nihil habet, repudiatur. Sed ea transferri oportet, quæ aut clariorem faciunt rem, ut illa omnia:

Inhorrescit mare,

*Tenebrae conduplicantur; noctisque & nim-
 bum occaecat nigror,*

*Flamma inter nubes coruscat, coelum tonitru
 contremitt,*

*Grando mista imbri largifluo subita praeci-
 pitans cadit:*

*Undique omnes venti erumpunt, saevi exi-
stunt turbines:*

Fervit aestu pelagus:

omnia fere, quo essent clariora, translatis
per similitudinem verbis dicta sunt: aut quo 158
significetur magis res tota, five facti alicujus,
five consilii; ut ille, qui occultantem con-
sulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset,
duobus translatis verbis similitudine ipsa in-
dicat,

*Quandoquidem iste circumvestit dictis, sepi-
sedulo.*

Nonnumquam etiam brevitatis translatione
conficitur, ut illud, *Si telum manu fugit.*
Imprudencia teli emissi brevius propriis ver-
bis exponi non potuit, quam est uno signifi-
cata translato. Atque hoc in genere persæpe 159
mihi admirandum videtur, quid sit, quod
omnes translatis & alienis magis delectentur
verbis, quam propriis, & suis. Nam si res 40
suum nomen & proprium vocabulum non ha-
bet, ut *pes* in navi, ut *nexum*, quod per li-
bram agitur, ut in uxore *divortium*; necessi-
tas cogit, quod non habeas, aliunde sumere:
sed in suorum verborum maxima copia, ta-
men homines aliena multo magis, si sunt ra-
tione translata, delectant. Id accidere credo, 160

vel quod ingenii specimen est quoddam, transire ante pedes posita, & alia longe repetita sumere: vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione, neque tamen aberrat; quæ maxima est delectatio: vel quod singulis verbis res ac totum simile conficitur: vel quod omnis translatio, quæ quidem sumta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. Nam & odor urbanitatis, & mollitudo humanitatis, & murmur maris, & dulcedo orationis, sunt ducta a ceteris sensibus: illa vero oculorum multo acriora, quæ ponunt pæne in conspectu animi, quæ cernere & videre non possumus. Nihil est enim in rerum natura, cujus nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo & nomine. unde enim simile duci potest, (potest autem ex omnibus,) indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum, lumen affert orationi. Quo in genere primum fugienda est dissimilitudo: *Coeli ingentes fornices*. quamvis sphaeram in scenam (ut dicitur) attulerit Ennius; tamen in sphaera fornices similitudo non potest inesse.

- - *Vive Ulysses, dum licet:*

Oculis postremum lumen radiatum rape.

Non dixit, *cape*; non, *pete*: haberet enim

moram sperantis diutius esse sese victurum; sed *rape*. hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, *dum licet*. Deinde videndum est, ne longe simile sit ductum. *Syrtim* ⁴¹
patrimonii, *scopulum* libentius dixerim; *Cha-* ¹⁶³
rybdim honorum, *voraginem* potius. facilius enim ad ea, quæ visa, quam ad illa, quæ audita sunt, mentis oculi feruntur. Et quoniam hæc vel summa laus est verbis transferendis, ut sensum feriat id, quod translatum sit; fugienda est omnis turpitudine earum rerum, ad quas eorum animos, qui audiunt, trahet similitudo. Nolo morte dici *Africani* ¹⁶⁴
castratam esse rempublicam: nolo *stercus curiæ* dici *Glauciam*: quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut majus, quam res postulet, *Tempestatas commissationis*: aut minus, *Commissatio tempestatis*. Nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum: *Quidnam est, obsecro? quid te adiri abnutas?* melius esset, *vetas, prohibes, absterres*: quoniam ille dixerat, *Illico istic, ne contagio mea bonis, um-*
brave obst. Atque etiam, si vereare, ne ¹⁶⁵
 paullo durior translatio esse videatur, mollienda est, præposito sæpe verbo: ut si olim,

M. Catone mortuo, *pupillum* senatum quis relictum diceret, paullo durius; sin, *ut ita dicam*, *pupillum*, aliquanto mitius. Etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irruisse; atque ut
 166 precario, non vi, venisse videatur. Modus autem nullus est florentior in singulis verbis, nec qui plus luminis afferat orationi. * * *
 Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis connectitur, ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit:

- - *Neque me patiar iterum*

Ad unum scopulum & telum classem Achivum offendere.

Atque illud,

Erras, erras: nam exsultantem te, & praefidentem tibi

Repriment validae legum habenae, atque imperii insistent jugo.

167 Sumta re simili, verba ejus rei propria deinceps in rem aliam (ut dixi) transferuntur.

42 Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est. Etenim ex hoc genere fiunt ea, quæ dicuntur ænigmata. Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum.

Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quamdam fabricationem habet, sed in oratione:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Pro *Afris* est sumpta *Africa*: neque factum verbum est, ut, *Mare saxifragis undis*: neque translatum, ut, *Mollitur mare*: sed orandi causa proprium proprio commutatum. *Desine, Roma, tuos hostes... &, Testes sunt campi magni...* Gravis est modus in ornatu orationis & sæpe sumendus: ex quo genere hæc sunt, *Martem belli esse communem*; *Cererem* pro frugibus; *Liberum* appellare pro vino; *Neptunum* pro mari; *curiam* pro senatu; *campum* pro comitiis; *togam* pro pace; *arma* ac *tela* pro bello: quo item in genere & vir- 163
tutes, & vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: *Luxuries* quam in domum irrupit; &, *Quo avaritia penetravit*; aut *Fides* valuit, *Iustitia* confecit. Videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatus: cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intelligi volumus aliquid, aut ex parte totum, ut, pro ædificiis cum *parietes*, aut *tecta* dicimus: aut ex

toto partem, ut, cum unam turmam, *equitatum populi Romani* dicimus: aut ex uno plures,

At Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est,

Corde suo trepidat.

aut cum ex pluribus intelligitur unum,

Nos sumus Romani, qui fuimus ante Rudiniam aut quocumque modo, non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est.

43
169 Abutimur sæpe etiam verbo non tam eleganter, quam in transferendo; sed etiam si licentius, tamen interdum non impudenter: ut cum *grandem orationem* pro magna, *minutum animum* pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quæ ex pluribus, ut exposui, translationibus connexa sunt? hæc autem, quæ aut immutata esse dixi, aut aliter intelligenda, ac dicerentur, sunt translata quodam modo. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus, tribus existat ex rebus: si aut vetustum verbum sit; quod tamen consuetudo ferre possit: aut factum vel conjunctione, vel novitate; in quo item est auribus consuetudinique parcendum: aut translatum; quod maxime tanquam stellis quibusdam notat & illuminat orationem.

Sequitur continuatio verborum, quæ duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. Collocationis est componere & struere verba, sic, ut neve asper eorum concursus, neve hiulcus sit; sed quodammodo coagmentatus & lævis. In quo lepide in foceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius,

*Quam lepide lexeis compostae! ut tesserae
omnes*

Endo pavimento, atque emblemate vermiculato.

Quæ cum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit,

*Crassum habeo generum, ne rhetoricotero
tu sis.*

Quid ergo? iste Crassus, quoniam ejus abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille voluit, & ego vellem, melius aliquanto, quam Albucius. verum in me quidem lusit ille, ut solet. Sed est tamen hæc collocatio conservanda verborum, de qua loquor, quæ junctam orationem efficit, quæ coherentem, quæ lenem, quæ æqualiter fluentem. Id assequemini, si verba extrema cum consequentibus primis ita jun-

getis, ut ne aspere concurrant, neve vastius
 44 diducantur. Hanc diligentiam subsequitur
 173 modus etiam & forma verborum, quod jam
 vereor, ne huic Catulo videatur esse puerile.
 Versus enim veteres illi in hac soluta ora-
 tione propemodum, hoc est, numeros quos-
 dam, nobis esse adhibendos putaverunt. In-
 terpirationis enim, non defatigationis nos-
 træ, neque librariorum notis, sed verborum
 & sententiarum modo interpunctas clausulas
 in orationibus esse voluerunt; idque princeps
 Isocrates instituisse fertur, ut inconditam
 antiquorum dicendi consuetudinem, delecta-
 tionis atque aurium causa (quemadmodum
 scribit discipulus ejus Naucrates) numeris
 174 adstringeret. Namque hæc duo musici, qui
 erant quondam iidem poëtæ, machinati ad
 voluptatem sunt, versum atque cantum, ut
 & verborum numero, & vocum modo, [de-
 lectatione] vincerent aurium satietatem. Hæc
 igitur duo, vocis dico moderationem, & ver-
 borum conclusionem, quoad orationis seve-
 ritas pati possit, a poëtica ad eloquentiam
 175 traducenda duxerunt. In quo illud est vel
 maximum, quod versus in oratione si effici-
 tur conjunctione verborum, vitium est; &
 tamen eam conjunctionem, sicuti versum,

numeroſe cadere & quadrare, & perfici volumus. Neque eſt ex multis res una, quæ magis oratorem ab imperito dicendi, ignaroque diſtinguat, quam quod ille rudis incondite fundit, quantum poteſt, & id, quod dicit, ſpiritu, non arte, determinat; orator autem ſic illigat ſententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur, & adſtricto & ſoluto. Nam cum vinxit modis & forma, 176
relaxat & liberat immutatione ordinis, ut verba neque alligata ſint quaſi certa aliqua lege verſus, neque ita ſoluta, ut vagentur. Quonam igitur modo tantum munus inſiſte- 45
mus, ut arbitremur nos hanc vim numeroſe dicendi conſequi poſſe? Non eſt res tam diſciliſ, quam neceſſaria. nihil eſt enim tam tenerum, neque tam flexibile, neque quod tam facile ſequatur, quocumque ducas, quam oratio. Ex hac verſus, ex eadem diſpares 177
numeri conſiciuntur: ex hac hæc etiam ſoluta variis modis, multorumque generum oratio. Non enim ſunt alia ſermonis, alia contentionis verba: neque ex alio genere ad uſum quotidianum, alio ad ſcenam pompamque ſumuntur: ſed ea nos cum jacentia ſuſtulimus e medio, ſicut molliffimam ceram ad noſtrum arbitrium formamus & fingimus.

Itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum
 medium quiddam tenemus: sic institutam
 nostram sententiam sequitur orationis genus,
 idque ad omnem rationem, & aurium volu-
 ptatem, & animorum motum mutatur & ver-
 titur. Sed ut in plerisque rebus incredibi-
 liter hoc natura est ipsa fabricata: sic in ora-
 tione, ut ea, quæ maximam utilitatem in se
 continerent, eadem haberent plurimum vel
 dignitatis, vel sæpe etiam venustatis. Inco-
 lumitatis ac salutis omnium causa videmus
 hunc statum esse hujus totius mundi atque
 naturæ, rotundum ut cælum, terraque ut
 media sit, eaque sua vi nutuque teneatur;
 sol ut circumferatur, ut accedat ad brumale
 signum, & inde sensim ascendat in diversam
 partem; ut luna accessu & recessu suo solis
 lumen accipiat; ut eadem spatia quinque
 stellæ dispari motu, cursuque conficiant.

179 Hæc tantam habent vim, ut paullum immu-
 tata cohærere non possint: tantam pulcritu-
 dinem, ut nulla species ne excogitari quidem
 possit ornatior. Referte nunc animum ad ho-
 minum, vel etiam ceterarum animantium
 formam & figuram. nullam partem corporis
 sine aliqua necessitate affictam, totamque for-
 mam quasi perfectam reperietis arte, non
 casu.

casu. Quid in arboribus, in quibus non 46
truncus, non rami, non folia sunt denique,
nisi ad suam retinendam conservandamque
naturam? nusquam tamen est ulla pars, nisi
venusta. Linquamus naturam, artesque vi- 180
deamus. Quid tam in navigio necessarium,
quam latera, quam cavernæ, quam prora,
quam puppis, quam antennæ, quam vela,
quam mali? quæ tamen hanc habent in spe-
cie venustatem, ut non solum salutis, sed
etiam voluptatis causa, inventa esse videan-
tur. Columnæ & templa & porticus susti-
nent: tamen habent non plus utilitatis, quam
dignitatis. Capitolii fastigium illud, & cete-
rarum ædium, non venustas, sed necessitas
ipsa fabricata est. Nam cum esset habita ra-
tio, quemadmodum ex utraque tecti parte
aliqua delaberetur; utilitatem templi, fasti-
gii dignitas consecuta est: ut, etiamsi in cœlo
statueretur, ubi imber esse non posset, nul-
lam sine fastigio dignitatem habiturum esse
videatur. Hoc in omnibus item partibus 181
orationis evenit, ut utilitatem ac prope ne-
cessitatem suavitas quædam & lepos conse-
quatur. Clausulas enim atque interpuncta
verborum, animæ interclusio, atque angustix
spiritus attulerunt. Id inventum ita est suave,

ut, si cui fit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus. Id enim auribus nostris gratum est inventum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile esse posset. Longissima est igitur complexio verborum, quæ volvi uno spiritu potest. Sed hic naturæ modus est, artis alius. nam cum sint numeri plures; jambum & trochæum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurrunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum, & minuti pedes. Quare primum ad heroum nos dactyli, & anapæsti, & spondei pedem invitat: in quo impune progredi licet duo duntaxat pedes, aut paullo plus, ne plane in versum, aut similitudinem versuum incidamus. Aliæ sunt geminæ, quibus hi tres heroi pedes in principia continuandorum verborum satis decore cadunt. Probatur autem ab eodem illo maxime pæon; qui est duplex. Nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur, ut hæc verba, *desinite, incipite, comprimite*; aut a brevibus deinceps tribus, extrema producta, atque longa, sicut illa sunt, *domuerant, sompedes*. Atque illi philosopho

ordiri placet a superiore pæone, posteriore finire. est autem pæon hic posterior non syllabarum numero, sed aurium mensura, quod est acrius iudicium & certius, par fere Cretico, qui est ex longa, & brevi, & longa: ut

*Quid petam praesidii, aut exsequar? quove
nunc?*

A quo numero exorsus est Fannius, *Si, Quiritites, minas illius*. Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longa plerumque syllaba terminari. Neque vero hæc tam acrem ⁴⁸ curam diligentiamque desiderant, quam est ¹⁸⁴ illa poëtarum; quos necessitas cogit, & ipsi numeri ac modi, sic verba versu includere, ut nihil sit, ne spiritu quidem minimo, brevius, aut longius, quam necesse est. Liberior est oratio, & plane, ut dicitur, sic & est vere soluta, non ut fugiat tamen, aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud assentior Theophrasto, qui putat orationem, quæ quidem sit polita atque facta quodammodo, non adstrictæ, sed remissius numerosam esse oportere. Etenim, ²⁸⁵ sicut ille suspicatur, ex illis modis, quibus hic usitatus versus efficitur, post anapæstus, procerior quidam numerus, effloruit; inde ille licentior & divitior fluxit dithyrambus;

cujus membra & pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa. Et, si numerosum est id in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones, & quod metiri possumus intervallis æqualibus; recte genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis & impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis & profluens, quid est aliud causæ, cur repudietur, nisi quod hominum aures vocem natura modulantur ipsæ? quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest. Numerus autem in continuatione nullus est: distinctio, & æqualium, & sæpe variorum intervallorum percussio, numerum conficit; quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus; in amni præcipitante non possumus. Quodsi continuatio verborum hæc soluta, multo est aptior atque jucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta; membra illa modificata esse debent: quæ si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus: sic enim has orationis conversiones Græci nominant. Quare aut paria esse debent posteriora superioribus, extrema primis,

aut, quod etiam est melius & jucundius, longiora. Atque hæc quidem ab iis philoso-⁴⁹phis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta¹⁸⁷ sunt: quod eo sæpius testificor, ut auctori- bus laudandis ineptiarum crimen effugiam. Quarum tandem? inquit Catulus; aut quid disputatione ista afferri potest elegantius, aut omnino dici subtilius? At enim vereor, in-¹⁸⁸quit Crassus, ne hæc aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur, aut, quia non traduntur in vulgari ista disciplina, nos ea majora, ac difficiliora videri velle videamur. Tum Catulus, Erras, inquit, Crasse, si aut me, aut horum quemquam putas a te hæc opera quotidiana & pervagata expectare. Ista, quæ dicis, dici volumus: neque tam dici, quam isto dici modo: neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo. Ego vero, inquit¹⁸⁹ Antonius, inveni tandem, quem negaram in eo, quem scripsi, libello, me invenisse eloquentem. sed eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno meo diminueretur. Hanc igitur, Crassus inquit,¹⁹⁰ ad legem cum exercitatione, tum stilo, qui & alia, & hoc maxime ornat ac limat, for-

manda vobis oratio est. Neque tamen hoc
 tanti laboris est, quanti videtur: nec sunt
 hæc rhythmicorum ac musicorum acerrima
 norma dirigenda. & efficiendum est illud
 modo vobis, ne fluat oratio, ne vagetur, ne
 insistat interius, ne excurrat longius: ut
 191 membris distinguatur, ut conversiones habeat
 absolutas. Neque semper utendum est per-
 petuitate, & quasi conversione verborum,
 sed sæpe carpenda membris minutioribus
 oratio est, quæ tamen ipsa membra sunt nu-
 meris vincienda. Neque vos pæon, aut he-
 rous ille conturbet. ipsi occurrent orationi:
 ipsi, inquam, se offerent, & respondebunt
 non vocati. consuetudo modo illa fit scriben-
 di atque dicendi, ut sententiæ verbis finian-
 tur, eorumque verborum junctio nascatur a
 proceris numeris ac liberis, maxime heroæ
 & pæone posteriore aut cretico, sed varie
 distincteque confidat. Notatur enim maxime
 similitudo in conquiescendo: &, si primi &
 postremi illi pedes sunt hac ratione servati,
 medii possunt latere, modo ne circuitus ipse
 verborum sit aut brevior, quam aures ex-
 spectent, aut longior, quam vires atque ani-
 50 ma patiatur. Clausulas autem diligentius
 192 etiam servandas esse arbitror, quam supe-

riora, quod in his maxime perfectio atque absolutio judicatur. Nam versus æque prima, & media, & extrema pars attenditur; qui debilitatur, in quacumque sit parte titubatum: in oratione autem prima pauci cernunt, postrema plerique. quæ, quoniam apparent & intelliguntur, varianda sunt, ne aut animorum judiciis repudientur, aut aurium fastidietate. Duo enim aut tres sunt fere extremi servandi & notandi pedes, (si modo non breviora & præcisa erunt superiora) quos aut choreos, aut heroes, aut alternos esse oportebit, aut in pæone illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari Cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ii fastidentur, qui audient, fastidio similitudinis, nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere videamur. Quod si Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus est versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore, tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac voluntate conjecisset in versum, verba sequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione & consuetudine adhibita, consequemur?

195 Illud autem ne quis admiretur, quonam modo hæc vulgus imperitorum in audiendo notet; cum in omni genere, tum in hoc ipso magna quædam est vis incredibilisque naturæ. Omnes enim tacito quodam sensu, sine ulla arte, aut ratione, quæ sint in artibus ac rationibus recta ac prava, dijudicant: idque cum faciunt in picturis, & in signis, & in aliis operibus, ad quorum intelligentiam a natura minus habent instrumenti; tum multo ostendunt magis in verborum, numerorum, vocumque iudicio; quod ea sunt in communibus infixis sensibus, neque earum rerum quemquam funditus natura voluit esse 196 expertem. Itaque non solum verbis arte positis moventur omnes, verum etiam numeris ac vocibus. Quotus enim quisque est, qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paullum modo offensum est, ut aut contractione brevius fieret, aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid? hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine & populo, non modo catervæ atque conventus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes ejiciantur? Mirabile est, cum plurimum in facien- 51 do interfit inter doctum & rudem, quam 197 non multum differat in iudicando. Ars enim

cum a natura profecta sit, nisi [natura] moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris, quam numeri atque voces; quibus & excitamur, & incendimur, & lenimur, & languescimus, & ad hilaritatem, & ad tristitiam sæpe deducimur: quorum illa summa vis carminibus est aptior & cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa, rege doctissimo, majoribusque nostris, ut epularum sollennium fides ac tibix, Saliorumque versus indicant; maxime autem a Græcia veteri celebrata. Quibus utinam similibusque de rebus disputari, quam de puerilibus his verborum translationibus maluissetis! Verum, ut in versu vulgus, si est peccatum, videt: sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit: sed poëtæ non ignoscit, nobis concedit: tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, cum circuitum & quasi orbem verborum conficere non possent, (nam id quidem nuper vel posse, vel audere cœpimus,) terna, aut bina, aut nonnulli singula etiam verba dicebant: qui in illa infantia naturali, illud, quod aures hominum flagita-

bant, tendebant tamen, ut & illa essent paria, quæ dicerent, & æqualibus interspirationibus uterentur.

⁵²
¹⁹⁹ Exposui fere, ut potui, quæ maxime ad ornatum orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum, dixi de conjunctione eorum, dixi de numero atque forma. Sed si habitum orationis etiam, & quasi colorem aliquem requiritis, est & plena quædam, sed tamen teres: & tenuis, non sine nervis ac viribus: & ea, quæ participes utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis, non fucio illitus, sed sanguine diffusus debet color. Tum denique nobis hic ²⁰⁰ orator ita conformandus est & verbis & sententiis, ut, quemadmodum qui utuntur armis aut palæstra, non solum sibi vitandi aut ferendi rationem esse habendam putant, sed etiam, ut cum venustate moveantur: sic verbis quidem ad aptam compositionem & decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur [ut ii, qui in armorum tractatione versantur]. ²⁰¹ Formantur autem & verba, & sententiæ pæne innumerabiles, quod satis scio notum esse vobis: sed inter conformationem verborum & sententiarum hoc inter-

est, quod verborum tollitur, si verba mutaris; sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, interdumque factis, raro autem etiam pervetustis. In perpetua autem oratione, cum & conjunctionis lenitatem, & numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda & frequentanda omnis ratio, sententiarum atque verborum. Nam & commoratio una ⁵³ in re permultum movet, & illustris explanatio ²⁰² rerumque, quasi gerantur, sub aspectum pæne subjectio: quæ & in exponenda re plurimum valet, & ad illustrandum id, quod exponitur, & ad amplificandum; ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur: & huic contraria sæpe percurfio est, & plus ad intelligendum, quam dixeris, significatio, & distincte concisa brevitatis, & extenuatio, & huic adjuncta illusio, a præceptis Cæsaris non abhorrens: & ab re longa degressio; in qua cum fuerit delectatio, tum ²⁰³

reditus ad rem aptus & concinnus esse debe-
 bit: propositioque, quid sis dicturus, & ab
 eo, quod est dictum, sejunctio, & reditus
 ad propositum, & iteratio, & rationis apta
 conclusio; tum augendi minuendive causa,
 veritatis superlatio atque trajectio; & roga-
 tio, atque huic finitima quasi percunctatio,
 expositioque sententiæ suæ; tum illa, quæ
 maxime quasi irrepit in hominum mentes,
 alia dicentis, ac significantis, dissimulatio;
 [quæ est perjucunda, cum in oratione non
 204 contentione, sed sermone tractatur:] deinde
 dubitatio, tum distributio, tum correctio,
 vel ante, vel postquam dixeris, vel cum ali-
 quid a te ipse rejicias: præmunitio est etiam
 ad id, quod aggrediare, & trajectio in alium;
 communicatio, quæ est quasi cum iis ipsis,
 apud quos dicas, deliberatio; morum ac vi-
 tæ imitatio vel in personis, vel sine illis,
 magnum quoddam ornamentum orationis, &
 aptum ad animos conciliandos vel maxime,
 205 sæpe autem etiam ad commovendos; perso-
 narum ficta inductio, vel gravissimum lumen
 augendi, descriptio, erroris inductio, ad hi-
 laritatem impulsio, ante occupatio; tum duo
 illa, quæ maxime movent, similitudo &
 exemplum, digestio, interpellatio, contentio,

reticentia, commendatio, vox quædam libera, atque etiam effrenatio, augendi causa; iracundia, objurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis a proposito, non ut superior illa degressio; purgatio, conciliatio, læsio, optatio, atque execratio. His fere luminibus illustrant orationem sententiæ. Orationis autem ipsius, tanquam armorum, 54
est vel ad usum comminatio & quasi petitio, 206
vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam & geminatio verborum habet interdum vim; leporem alias, & paullum immutatum verbum atque deflexum; & ejusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio, & in eadem verba impetus, & concursio, & adjunctio, & progressio; & ejusdem verbi crebrius positi quædam distinctio, & revocatio verbi; & illa, quæ similiter desinunt, aut quæ cadunt similiter, aut quæ paribus paria referuntur, aut quæ sunt inter se similia. Est etiam gradatio quædam, & 207
conversio, & verborum concinna transgressio, & contrarium, & dissolutum, & declinatio, & reprehensio, & exclamatio, & imminutio, & quod in multis casibus ponitur, & quod de singulis rebus propositis ductum, refertur ad singula, & ad propositum subjecta

ratio, & item in distributis supposita ratio, & permissio, & rursus alia dubitatio, & improvisum quiddam, & dinumeratio, & alia correctio, & dissipatio, & quod continuatum, & interruptum, & imago, & sibi ipsi responsio, & immutatio, & disjunctio, & ordo, & relatio, & degressio, & circumscriptio. Hæc enim sunt fere, atque horum similia, (vel plura etiam esse possunt,) quæ sententiis orationem, verborumque conformationibus illuminent.

55 Quæ quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod nota esse nobis putes, sine definitionibus, & sine exemplis effudisse. Ego vero, inquit Crassus, ne illa quidem, quæ supra dixi, nova vobis esse arbitrabar, sed voluntati vestrum omnium parui. His autem de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse jam præcipitans, me quoque hæc præcipitem pæne evolvere coëgit. Sed tamen hujus generis demonstratio est, & doctrina ipsa, vulgaris; usus autem, gravissimus, & in hoc toto dicendi studio difficillimus. Quamobrem, quoniam de ornatu omni orationis, sunt omnes, si non patefacti, at certe commonstrati loci: nunc, quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione,

videamus. quamquam id quidem perspicuum est, non omni causæ, nec auditori, neque personæ, neque tempori congruere orationis unum genus. Nam & causæ capitibus alium ²¹¹ quendam verborum sonum requirunt, alium rerum privatarum atque parvarum: & aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud iudicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud objurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam, qui audiant, senatus, an populus, an iudices: frequentes, an pauci, an singuli: & quales ipsi quoque oratores, qua sint ætate, honore, auctoritate, debet videri: tempus pacis an belli, festinationis an otii. Itaque hoc loco ²¹² nihil sane est, quod præcipi posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris, & tenuioris, & item illius mediocris, ad id, quod agimus, accommodatam deligamus. ornamentis iisdem uti fere licebit, alias contentius, alias summissius: omnique in re posse, quod deceat, facere, artis & naturæ est; scire, quid quandoque deceat, prudentiæ.

Sed hæc ipsa omnia perinde sunt, ut ⁵⁶ aguntur. Actio, inquam, in dicendo una ²¹³ dominatur. sine hac summus orator esse in numero nullo potest; mediocris, hac instru-

Etus, summos sæpe superare. Huic primas
 dedisse Demosthenes dicitur, cum rogaretur,
 quid in dicendo esset primum; huic secun-
 das, huic tertias. Quo mihi melius etiam
 illud ab Aeschine dictum videri solet: qui,
 cum propter ignominiam iudicii cessisset A-
 thenis, & se Rhodum contulisset, rogatus a
 Rhodiis, legisse fertur orationem illam egre-
 giam, quam in Ctesiphontem contra Demo-
 sthenem dixerat: qua perlecta, petatum est
 ab eo postridie, ut legeret illam etiam, quæ
 erat contra a Demosthene pro Ctesiphonte
 edita: quam cum suavissima & maxima voce
 legisset, admirantibus omnibus, Quanto, in-
 quit, magis admiraremini, si audissetis ipsum!
 Ex quo satis significavit, quantum esset in
 actione, qui orationem eandem aliam esse
 214 putaret, actore mutato. Quid fuit in Grac-
 cho, quem tu, Catule, melius meministi,
 quod me puero tantopere ferretur? *Quo me
 miser conseram? quo vertam? in Capitolium-
 ne? at fratris sanguine redundat. an do-
 mum? matremne ut miseram lamentantemque
 videam? & abjectam?* Quæ sic ab illo acta
 esse constabat, oculis, voce, gestu, inimici
 ut lacrimas tenere non possent. Hæc eo dico
 pluribus, quod genus hoc totum oratores,
 qui

qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt. Ac sine dubio in omni re vincit⁵⁷ imitationem veritas: sed ea si satis in actio-²¹⁵ne efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus. verum quia animi permotio, quæ maxime aut declaranda, aut imitanda est actione, perturbata sæpe ita est, ut obscuretur, ac pæne obruatur, discutienda sunt ea, quæ obscurant, & ea, quæ sunt eminentia & prompta, sumenda. Omnis enim motus²¹⁶ animi suum quendam a natura habet vultum, & sonum, & gestum: totumque corpus hominis, & ejus omnis vultus, omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsæ. Nam voces, ut chordæ sunt intentæ, quæ ad quemque tactum respondeant; acuta, gravis; cita, tarda; magna, parva: quas tamen inter omnes est suo quæque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene, asperum; contractum, diffusum; continenti spiritu, intermissio: fractum, scissum; flexo sono attenuatum, inflatum. Nullum est enim horum similium generum,²¹⁷ quod non arte, ac moderatione tractetur.

Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad va-
 58 riantum colores. Aliud enim vocis genus
 iracundia sibi sumat: acutum, incitatum,
 crebro incidens;

*Impius hortatur me frater, ut meos malis
 miser*

Manderem natos: - - -

& ea, quæ tu dudum, Antoni, protulisti,
Segregare abs te ausus:

&

Ecquis hoc animadvertit? vincite . . .

& Atreus fere totus. Aliud miseratio ac
 mœror; flexibile, plenum, interruptum, fle-
 bili voce;

*Quo nunc me vertam? quod iter incipiam
 ingredi?*

Domum paternamne? ane ad Peliae filias?

& illa,

O pater, a patria, o Priami domus!

& quæ sequuntur,

Haec omnia vidi iuflammari,

Priamo vi vitam evitari.

218 Aliud metus; demissum, & hæsitans, & ab-
 jectum:

*Multi' modis sum circumventus, morbo, ex-
 silio, atque inopia:*

Tum pavor sapientiam mihi omnem exanimato expectorat:

*Alter terribilem minitatur vitae cruciatum
& necem:*

Quae nemo est tam firmo ingenio, & tanta confidentia,

Quin refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu.

Aliud vis; contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis:

Iterum Thyestes Atreum attractum advenit:

Iterum jam aggreditur me, & quietum excuscat.

Major mihi moles, majus miscendum 'st malum.

Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.

Aliud voluptas; effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum:

Sed mihi cum detulit coronam ob collocandas nuptias,

Tibi ferebat: cum simulabat sese alteri dare,

Tum ad te ludibunda docte & delicate detulit.

Aliud molestia; sine commiseratione grave quiddam, & uno pressu, ac sono obductum,

*Qua tempestate Paris Helenam inuuptis
junctis nuptiis,*

*Ego tum gravida, expletis jam fere ad pa-
riendum mensibus:*

*Per idem tempus Polydorum Hecuba partu
postremo parit.*

59 Omnes autem hos motus subsequi debet ge-
220° stus, non hic verba exprimens, scenicus, sed
universam rem & sententiam, non demon-
stratione, sed significatione declarans, late-
rum inflexione hac forti ac virili, non ab
scena & histrionibus, sed ab armis, aut etiam
a palæstra. Manus autem minus arguta, di-
gitis subsequens verba, non exprimens: bra-
chium procerius projectum, quasi quoddam
telum orationis: suppositio pedis in conten-
221 tionibus aut incipiendis, aut finiendis. Sed
in ore sunt omnia. In eo autem ipso domi-
natus est omnis oculorum: quo melius nostri
illi senes, qui personatum, ne Roscium qui-
dem, magnopere laudabant. Animi est enim
omnis actio, & imago animi vultus est, in-
dices oculi. Nam hæc est una pars corporis,
quæ, quot animi motus sunt, tot significa-
tiones & commutationes possit efficere. ne-
que vero est quisquam, qui eadem contuens,

efficiat. Theophrastus quidem, Tauriscum quendam, dixit, actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo, contuens aliquid, pronuntiaret. Quare oculorum est magna ²²² moderatio. nam oris est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias, aut ad pravitatem aliquam deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum conjectu, tum hilaritate, motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis. est enim actio quasi sermo corporis: quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo & leoni fetas, caudam, aures, ad motus animorum declarandos dedit. Quare in hac nostra actione ²²³ secundum vocem vultus valet. is autem oculis gubernatur. Atque in iis omnibus, quæ sunt actionis, inest quædam vis a natura data. quare etiam hac imperiti, hac vulgus, hac denique barbari maxime commoventur. Verba enim neminem movent, nisi eum, qui ejusdem linguæ societate conjunctus est; sententiæque sæpe acutæ non acutorum hominum sensus prætervolant: actio, quæ præ se motum animi fert, omnes movet: iisdem enim omnium animi motibus concitantur, &

60 eos iisdem notis & in aliis agnoscunt, & in
se ipsi indicant. Ad actionis autem usum
224 atque laudem, maximam sine dubio partem
vox obtinet: quæ primum est optanda nobis;
deinde, quæcumque erit, ea tuenda. De
quo illud jam nihil ad hoc præcipiendi genus,
quemadmodum voci serviatur; equidem ma-
gnopere censeo serviendum: sed illud videtur
ab hujus nostri sermonis officio non abhor-
rere, quod, ut dixi paullo ante, plurimis
in rebus quod maxime est utile, id nescio
quo pacto etiam decet maxime. Nam ad vo-
cem obtinendam nihil est utilius, quam cre-
bra mutatio: nihil perniciosius, quam effusa
225 sine intermissione contentio. Quid? ad au-
res nostras, & actionis suavitatem, quid est
vicissitudine, & varietate, & commutatione
aptius? Itaque idem Gracchus, (quod potes
audire, Catule, ex Erycino, cliente tuo, lit-
terato homine, quem servum sibi ille habuit
ad manum,) cum eburneola solitus est ha-
bere fistula, qui staret occulte post ipsum,
cum concionaretur, peritum hominem, qui
inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut
remissum excitaret, aut a contentione revoca-
ret. Audivi mehercule, inquit Catulus, &

ſæpe ſum admiratus hominis cum diligenti-
tiam, tum etiam doctrinam & ſcientiam.
Ego vero, inquit Craſſus, ac doleo quidem, ²²⁶
illos viros in eam fraudem in republica eſſe
delapſos: quamquam ea tela textitur, & ea
incitatur in civitate ratio vivendi, ac poſte-
ritati oſtenditur, ut eorum civium, quos
noſtri patres non tulerunt, jam ſimiles ha-
bere cupiamus. Mitte, obſecro, inquit,
Craſſe, Julius, ſermonem iſtum, & te ad
Gracchi fiſtulam refer; cujus ego nondum
plane rationem intelligo. In omni voce, in- ⁶¹
quit Craſſus, eſt quoddam medium, ſed ſuum ²²⁷
cuique voci. hinc gradatim ascendere vocem
utile & ſuave eſt. Nam a principio clamare,
agreſte quiddam eſt, & idem illud ad fir-
mandam eſt vocem ſalutare. Deinde eſt
quiddam contentionis extremum, (quod ta-
men interius eſt, quam acutiſſimus clamor,)
quo te fiſtula progredi non ſinet, & tamen
ab ipſa contentione revocabit. Eſt item con-
tra quiddam in remiſſione graviſſimum, quo-
que tanquam ſonorum gradibus deſcenditur.
Hæc varietas, & hic per omnes ſonos vocis
curſus, & ſe tuebitur, & actioni afferet ſua-
vitatem. Sed fiſtulatorem domi relinquetis, ²²⁸

fenfum hujus confuetudinis vobifcum ad forum deferetis.

Edidi, quæ potui, non ut volui, fed ut me temporis anguftiæ coëgerunt. Scitum eft enim, caufam conferre in tempus, cum afferre plura, fi cupias, non queas. Tu vero, inquit Catulus, collegifti omnia, quantum ego poffum judicare, ita divinitus, ut non a Græcis didiciffe, fed eos ipfos hæc docere poffe videre. Me quidem iftius fermonis participem factum effe gaudeo; ac vellem, ut meus gener, fodalis tuus, Hortenfius, affuiffet: quem quidem ego confido omnibus iftis laudibus, quas tu oratione complexus
229 es, excellentem fore. Et Craffus, Fore dicis? inquit: ego vero effe jam judico, & tum judicavi, cum, me confule, in fenatu caufam defendit Africæ, nuperque etiam magis, cum pro Bithyniæ rege dixit. Quamobrem recte vides, Catule. nihil enim ifti
230 deeffe fentio. Quo magis eft tibi, Cotta, & tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum. non enim ille mediocris orator veftræ quafi fuccrefcit ætati; fed & ingenio peracri, & ftudio flagranti, & doctrina eximia, & me-

moriam singulari. cui quamquam faveo, tamen illum ætati suæ præstare cupio; vobis vero illum tanto minorem præcurrere vix honestum est. Sed jam surgamus, inquit, nosque curemus, & aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros, curamque laxemus.

ANNOTATIO
DE
LIBELLIS

HOC VOLUMINE CONTENTIS,

EX JO. ALB. FABRICII Bibliotheca Lat.
a JO. AVG. ERNESTI auctius edita,
tom. I, lib. I, c. 8.

Dialogos III de Oratore, ad Q. Fratrem, ipse Cicero laudare non dubitavit: & est iis nihil excellentius in hoc genere: ad Att. XIII, 19, & Div. I, 9. Top. 25, 26.

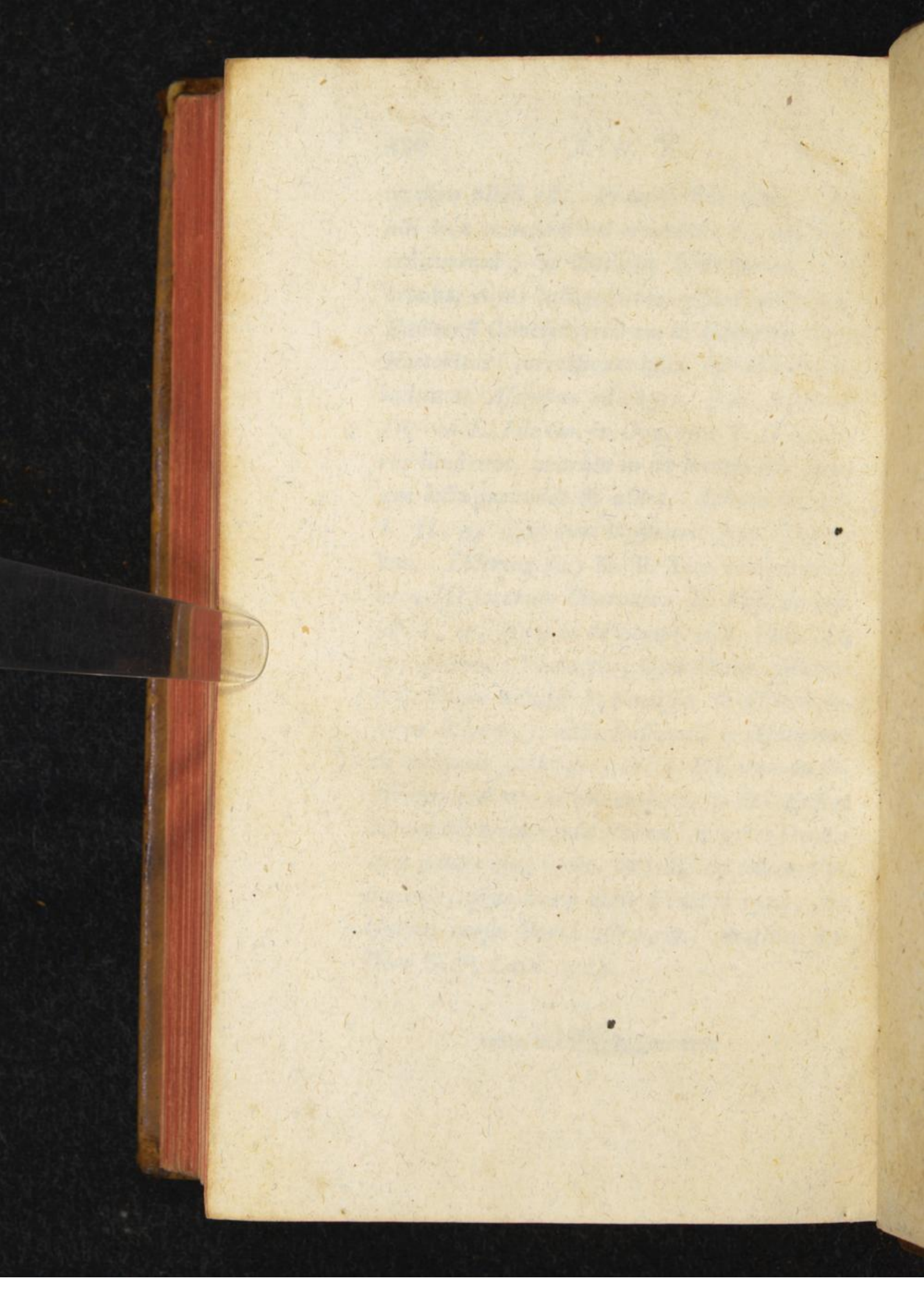
Prima editio facta est in monasterio Sublacensi per Sweinhemium & Panarz 1466 aut 1467, f. ut docet Mermannus Origg. typogr. p. 246. Secuta est altera Romana 1468, per Ulricum Han, de Vienna. Hanc excepit Waldarferiana an. 1470, quae & repetita est 1472. Huic proxima esse videtur Mediolanensis 1477, fol. per Lavagniam. nam ea, quae extat f. l. & a. utrum praecesserit eam, an secuta sit, incertum est. mihi tamen illud placet, sed haec, quae est f. l. & a. correctior est superio-

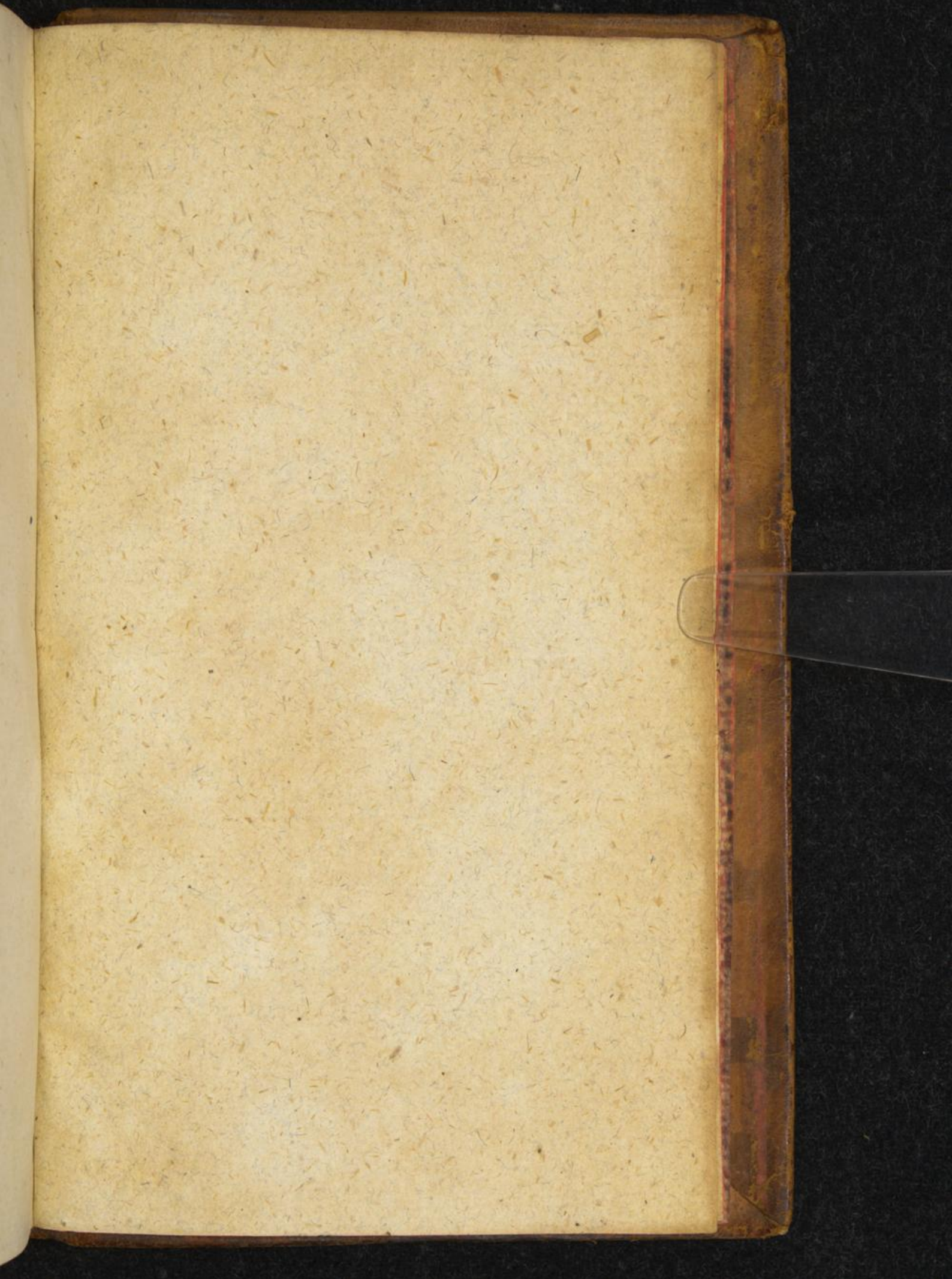
ribus, quam & Mediolan. in Operibus 1498
 plerumque secuta est. De ea vid. & Maittaire
 T. IV, P. II, p. 750. Exemplum ejus est in
 Bibliotheca Lipsf. Paullina. Porro 1478 editi
 sunt Venetiis per Andr. Katharensen, qua
 usus est Pearcius. Cum Omniboni Comm. rur-
 sus 1485, fol. Seculo sequente Lucas Robia
 Flor. 1514, 8. ap. Juntas edidit. Basin fe-
 cisse videtur textum Mediolanensem 1498 (in
 Opp.), quem passim tamen mutavit: sed mode-
 ratius Aldo, qui eodem anno hos libros inter
 ceteros rhetoricos edidit. Separatim etiam
 edidit Phil. Melanchton Hagenoae 1525, 8.
 cum notis brevibus, &, nescio quis, Lipsiae
 1517, f. non certe indoctus vir. Post operae
 pretium fecit Jac. Ludov. Strebæus, qui hos
 libros edidit cum docto Commentario Paris.
 1540, f. Paucis annis ante 1533 ibidem cum
 notis ediderat Audomarus Talæus, ut alios
 obscuros mittamus. Oxonii 1696, 8. edidit hos
 libros Thom. Cockmannus, additis excerptis
 lectionum e MSS. edd. & notulis: haud paulo
 melius Zach. Pearcius, post Episcopus Oxon.
 1716 & iterum 1732, 8. emendato e MSS. &
 edd. vett. duabus textis, & locis difficilioribus
 explicatis. Nam Jac. Proust editio in usum
 Delphini Paris. 1687, 4. repetita etiam Oxon.

ea vero nihili est. Praeter Strebaeum etiam alii loca quaedam vel emendare vel explicare instituerunt, ut Marinus Becichemus Scodrensis, cujus castigationes exstant in Corpore Basileensi Commentariorum in Ciceronis libros Rhetoricos: correctiones ipsas fere in margine indicavit Ascensius ed. 1511. Ben. Averanii Diss. in L. I de Or. in Opp. ejus T. II multas res illustrant, quarum in iis mentio est: suntque lectu jucundae & utiles. Locum de jocis L. II, 54 separatim illustravit Adr. Turnebus. Libertus ejus M. T. Tiro collegerat libros III jocorum Ciceronis. Is. Voss. de hist. lat. I, 17. Fonsius de Script. Hist. Phil. III, 17. Multos e Plutarcho, Quintiliano, Macrobio aliisque collegit F. Vavassor de dictione ludicra p. 328, s. adde Passeratii praefationem de ridiculis Ciceronis, & A. Schottum in Cicerone vindicato a calumniis c. 5, 6. Exstat horum librorum versio Italica Ludovici Dulcis eum paucis ejus notis, subjectis ad calcem Voluminis, quae lucem vidit Venetiis 1554, 12. Gallica versio Paris. 1673, 8. Anglica auctore G. P. Lond. 1725.

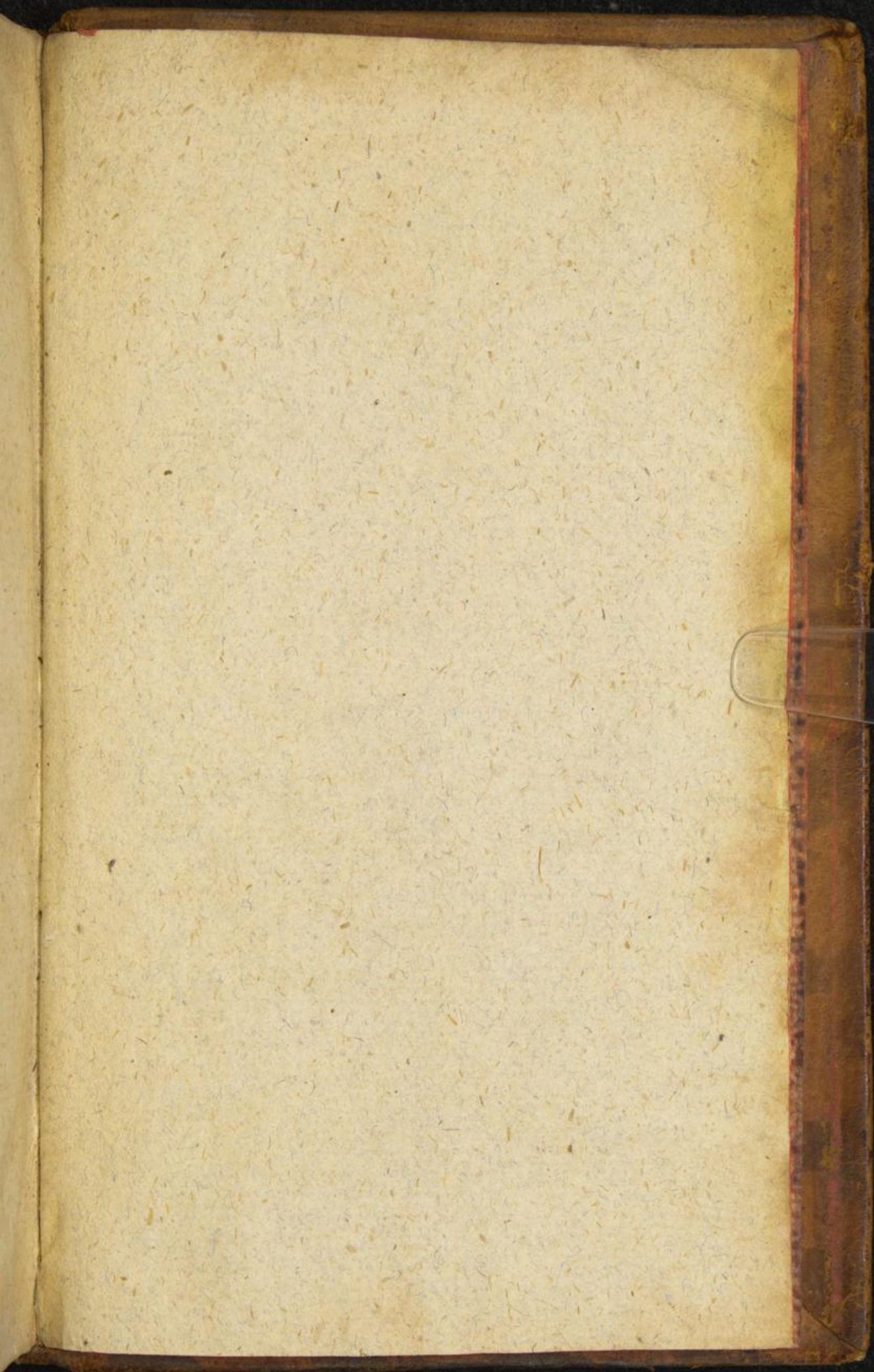
etiam
sicut
Soc
rpora
libros
rgina
eram
ulias
fuit
pocis
rue
at li
hif
III
icro
e la
mus
7
it
leis
Vo
12
m

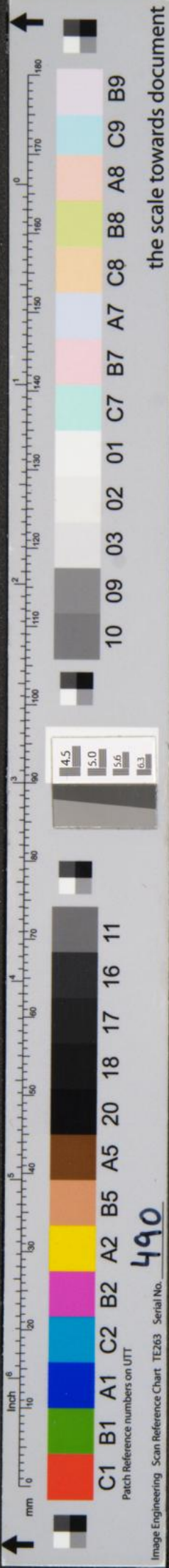

the scale towards document

Image Engineering Scan Reference Chart TE263 Serial No. 490

